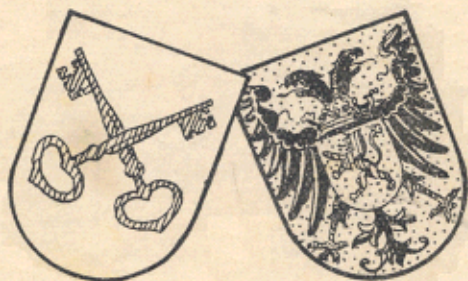

LEIDSCH JAARBOEKJE.

P. J. MULDER & ZOON — LEIDEN.

1931

JAARBOEKJE.

JAARBOEKJE

VOOR

GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE

VAN

LEIDEN EN RIJNLAND.

TEVENS ORGAAN VAN DE
VEREENIGING „OUD-LEIDEN”.

1930-1931.

(DRIE-EN-TWINTIGSTE DEEL)

LEIDEN — P. J. MULDER & ZOON

EEN WOORD VOORAF.

Na het verscheiden van dr. Boekenooget trof ons een nieuw en zwaar verlies door het overlijden van den heer S. J. le Poole L.Gzn. In den volgenden jaargang zal eerst zijn levensbericht staan; hier past reeds nu de dankbare erkenning, dat dezebeminnaar en kenner onzer stad en harer geschiedenis ook voor ons jaarboekje veel is geweest en het met zijne kennis en nooit falende toewijding heeft gediend. Wij zullen in onze redactie de heugenis aan ons betreurd medelid getrouw bewaren.

Van gansch anderen en verblijdenden aard kan ons bericht zijn, dat de gemeenteraad onzer stad besloot de uitgave van ons boekje met eene subsidie te steunen, door welke gevallige beschikking wij in staat zullen zijn in het vervolg weer jaarlijks uit te komen. Wij betuigen ook te dezer plaatse het gemeentebestuur onzen hartelijken dank.

Dien dank brengen wij eveneens weder aan onze oude en nieuwe medewerkers en aan onzen uitgever.

DE REDACTIE.

VEREENIGING „OUD-LEIDEN”.

Verslag over het jaar 1930.

Omtrent de werkzaamheden der vereeniging in het jaar 1930 en hetgeen onzen leden in dit tijdvak geboden kon worden, valt het volgende te vermelden :

Op 2 Mei 1930 hield de heer Herman van der Kloot Meijburg in de Lakenhal een lezing over: „De restauratie van de Nieuwe Kerk te Delft”. Op 21 Juni d.a.v. werd in aansluiting aan deze lezing een excursie naar Delft gehouden, alwaar de heer van der Kloot Meijburg de leden met hunne dames in de gerestaureerde kerk rondleidde. Vervolgens werd toen nog de Oude Kerk bezichtigd met de praalgraven van Tromp, Piet Heijn en de Vrouwe van St. Aldegonde. Ook werd een bezoek gebracht aan het fraaie heerenhuis aan het Oude Delft, van ouds genaamd „Portugal”, waar de verzamelingen der Technische Hoogeschool op het gebied van kunst en kunstnijverheid in een passende omgeving zijn tentoongesteld, en aan het Museum van Elven, waar in de tweede helft der vorige eeuw de kunstschilder Tetar van Elven woonde.

VIII

Op 21 November 1930 hield Jhr. Dr. W. A. Beelaerts van Blokland een lezing over: „Kasteelen in de omgeving van Leiden in het midden der zeventiende eeuw”.

Een belangrijke schenking viel de vereeniging ten deel in den vorm van een legaat van *f* 2000.—, haar nagelaten door Mr. Dr. J. C. Overvoorde, ten behoeve van eene uitgave van reproducties naar oude afbeeldingen van Leidsche gebouwen of stadsgezichten.

Op het behoud van Leidens stadsschoon hield de Vereeniging als steeds een wakend oog. Belangrijke verminkingen, die aanleiding voor haar konden zijn om te trachten haar invloed ten goede aan te wenden, hebben er echter in 1930 gelukkig niet plaats gehad.

Het aantal onzer leden is sedert de verschijning van het vorige jaarboekje vrijwel constant gebleven. Al wie voor Oud Leiden voelt en uit zijn kennissenkring nieuwe leden zou kunnen aanwerven, bedenke, dat ook hierin stilstand achteruitgang beteekent.

HET BESTUUR.

STATUTEN.

Overgenomen uit „Bijvoegsel tot de *Nederlandsche Staatscourant* van Donderdag 5 April 1906 no. 80.

VEREENIGING: Oud - Leiden, te Leiden.

1. De vereeniging Oud - Leiden is gevestigd te Leiden en stelt zich ten doel de bevordering van de kennis van en de belangstelling in de geschiedenis van Leiden en omstreken en het behoud der aldaar nog aanwezige bouwwerken en voorwerpen, belangrijk voor de locale en kunstgeschiedenis.

2. Zij tracht dit doel te bereiken door:

a. het houden van voordrachten en tentoonstellingen, het uitgeven van geschriften en het steunen van pogingen door anderen in den geest der vereeniging ondernomen ;

h. het steunen van de pogingen van de commissie voor het stedelijk museum tot het bijeenbrengen van voorwerpen, belangrijk voor de geschiedenis van Leiden en omstreken;

c het verzamelen van gegevens over in Leiden en omgeving nog aanwezige oude gebouwen en historische voorwerpen.

3. Lid der vereeniging is elk die zich hiertoe bij het bestuur opgeeft en de vastgestelde contributie betaalt.

Lid ■ begunstiger is elk die eene contributie betaalt van minstens f 10.— of een bedrag in eens van minstens f 100.—.

4. De contributie der gewone leden bedraagt minstens f 2.50 ¹⁾ per jaar. Het vereenigingsjaar loopt van 1 Januari tot 31 December. Het bestuur kan corresponderende leden benoemen buiten Leiden woonachtig. Deze betalen geene contributie, doch hebben gelijke rechten als de leden, behalve ten opzichte van de door de vereeniging uit te geven werken.

5. De leden hebben recht van toegang tot alle ledenvergaderingen en door de vereeniging te houden tentoonstellingen. Zij ontvangen de door of met steun van de vereeniging uit te geven werken gratis of tegen verminderd tarief.

De corresponderende leden genieten alleen van deze laatste bepaling indien zij de voor de gewone leden vastgestelde contributie betalen.

6. Het bestuur bestaat uit minstens 5 leden, op de binnen de 3 eerste maanden van het jaar te houden algemeene vergadering door de leden te benoemen.

Zij nemen voor een jaar zitting, doch zijn terstond herkiesbaar.

1) Thans bepaald op f 4. —.

XI

In die jaarvergadering wordt verslag gedaan van het afgelopen vereenigingsjaar en rekening en verantwoording afgelegd.

7. Naast de door de algemeene vergadering te benoemen bestuursleden kunnen zitting nemen: een lid aan te wijzen door burgemeester en wethouders van Leiden en een lid aan te wijzen door het collegium van het Leidsch Studentenkorps. Deze 2 bestuursleden moeten lid zijn der vereeniging.

8. Het bestuur benoemt uit zijn midden een voorzitter, een ondervoorzitter, een secretaris en een penningmeester en regelt onderling de werkzaamheden.

9. De inkomsten der vereeniging bestaan uit contributies, giften in eens, entrees op te houden tentoonstellingen en opbrengst van uit te geven werken.

10. De vereeniging wordt aangegaan voor den tijd van 29 jaren en 11 maanden, te rekenen van den dag van oprichting, zijnde 5 November 1902.

11. Niet in deze statuten voorziene gevallen worden door het bestuur beslist.

12. Wijzigingen in deze statuten mogen alleen gebracht worden door besluit van de meerderheid der leden aanwezig op de algemeene vergadering, nadat het voorstel hiertoe minstens eene week te voren aan de leden is medegedeeld.

Deze wijzigingen treden eerst in werking nadat hierop de koninklijke goedkeuring is verkregen.

Bij ontbinding der vereeniging wordt bij het ont-

XII

bindingsbesluit geregeld op welke wijze gehandeld zal worden met de eventueel in het bezit der **ver-**eeniging zijnde voorwerpen. Het archief wordt aan het gemeentebestuur van Leiden aangeboden ter plaatsing in het gemeentearchief, en het eventueel aanwezig batig saldo, na aftrek van alle lasten, wordt aangeboden aan de gemeente Leiden, om te strekken tot aankopen ten behoeve van het stedelijk museum, behoudens de inachtneming van de voorschriften van art. 1702 B. W.

(Volgen de *ondertekeningen*)

Goedgek. bij Koninkl. besluit dd. 14 Maart 1906 n°. 50.

Mij bekend,

De Minister van Justitie,

E. E. van RAALTE.

Vereeniging „Oud-Leiden”.

Bestuur :

MR. D. VAN BLOM, *Voorzitter*.

MR. DR. J. W. VERBURGT, *Onder-‘Voorzitter*.

W. C. Braat, *Secretaris*, Emmalaan 37 Oegstgeest.

E. W. WICHERS ROLLANDET, *Penningmeester*,
Koninginnelaan 6, Oegstgeest.

FELIX DRIESSEN.

G. F. E. KIERS.

DR. L. KNAPPERT.

A. KRANTZ.

AUG. L. REIMERINGER.

MR. J. J. VAN DER LIP.

Mej. J. de Loos.

Commissie voor de redactie van het Jaarboekje:

DR. L. KNAPPERT, *Voorzitter*.

MEJ. MR. M. E. BLOK, *Secretaresse*.

W. J. J. C. BIJVELD.

MR. J. W. VERBURGT.

MR. S. J. FOCKEMA ANDRAE.

Ledenlijst der Vereeniging „Oud-Leiden”.

J. Baak.	Dames Coebergh.
Mr. A. v. d. Sande Bakhuyzen.	A. Coert.
Jhr. Dr. W. A. Beelaerts van Blokland.	B. Corts.
Dr. A. Beets.	Mr. G. J. Couvée.
D. Beuth.	H. van Cranenburgh.
G. M. Bierman.	Dr. C. A. Crommelin.
W. J. J. C. Bijleveld.	Mr. H. F. A. Donders.
Dr. T. Bijleveld.	J. A. A. Dool.
Dr. A. W. Bijvanck.	G. C. A. van Dorp.
J. C. A. Binnendijk.	Felix Driessen.
A. M. de Blauw.	Dr. D. A. H. van Eck.
Mr. D. van Blom.	Dr. A. Eekhof.
H. W. Blöte.	Mevr. M. L. H. Eerdbeek- Claasen.
J. Th. Boelen.	Jhr. Mr. W. J. M. van Eysinga.
Mej. A. W. Böhl.	Mr. I. ten Cate Fennema.
J. E. Bollin.	H. Filippo W.Fzn.
Dr. M. P. Kingma Boltjes.	Mr. S. J. Fockema Andreæ.
Mej. A. Bosman.	P. J. Fontein.
Ir. A. G. Bosman.	W. Fontein.
W. C. Braat.	Mej. H. J. de Fremery.
Mr. P. E. Briët.	A. W. Frentzen.
Dr. J. Bruining.	Mr. E. J. Gelderman.
Burgersdijk en Niermans.	G. Gerlings.
B. Buurman.	Jhr. Mr. Dr. N. C. de Gijselaar.
W. van Rossum du Chattel.	A. v. d. Goot.
Mr. H. M. A. Coebergh.	Mevr. T. J. de Graaff-Klijnstra.

Mevr. Wed. A.M. Goudsmit— Cohen.	Ir. J. A. van der Laan.
J. G. M. van Griethuysen.	Dr. C. S. Lechner.
J. J. Groen.	Mr. F. A. W. van der Lip.
Mej. A. E. Groll.	Mr. J. J. van der Lip.
G. C. D. baron van Hardenbroek.	Stud. Gezelsch. „Lugdunum Batavorum”.
D. Hartevelt H. Cz.	J. H. A. Manders.
P. J. van Hoeken.	F. E. Meerburg.
Dr. J. van der Hoeve.	J. P. Mulder.
Mr. P. A. Pijnacker Hordijk.	Mevr. Wed. W. C. Mulder— van Driel.
Dr. J. Huizinga.	Dr. J. W. Muller.
Dr. C. Snouck Hurgronje.	G. W. J. Neeb.
Dr. C. J. A. van Iterson.	Dr. H. M. van Nes.
H. J. Jesse.	Gemeente Noordwijk.
Dr. J. de Jong.	Mr. G. H. E. Nord Thomson.
Mevr. C. M. de Kanter-Heuff.	Mr. J. C. van Oven.
Dr. R. A. Kern.	Mevr. Wed. J. Overvoorde— Gordon.
G. F. E. Kiers.	G. H. Pel.
J. Kloos.	C. Peltenburg.
H. H. van der Kloot Meyburg.	Mej. A. G. Pitlo.
Dr. L. Knappert.	J. J. Planjer.
Mej. C. Korsse.	H. van Poelgeest.
Mevr. Wed. S. H. Koster.	Mej. F. A. Le Poole.
A. de Koster Jr.	G. Le Poole.
A. Krantz.	Mr. N. W. Posthumus.
Mev. Wed. C. H. Krantz-v. Dijk.	Dr. F. van Praag.
B. F. Krantz.	Ds. J. A. Prins.
Dr. L. P. Krantz.	W. M. C. Regt.
H. E. Stenfert Kroese.	Aug. L. Reimeringer.
Dr. J. E. Kroon.	

G. A. Reimeringer.	W. J. P. Suringar.
Mr. E. Rijke.	Mr. H. A. Sypkens.
Jhr. C. C. Roëll.	Mr. Dr. I. van Hettinga
E. W. Wichers Rollandet.	Tromp.
P. H. Romeyn.	H. P. Veldhuyzen.
Dr. Ph. S. van Ronkel.	Mr. Dr. J. W. Verburgt.
H. D. Sala.	Dr. P. Vermeulen.
W. Samson.	Mej. A. J. Versprille.
J. F. X. Sanders.	Mevr. Wed. Mr. W. v. d. Vlucht-
H. N. baron Schimmelpen-	Rauwenhoff.
ninck van der Oije.	Dr. J. Ph. Vogel.
T. A. L. C. baron Schimmel-	Mr. C. van Vollenhoven.
penninck van der Oije.	Vereen. tot bevord. van het
W. A. A. J. baron Schimmel-	Vreemdelingenverkeer.
penninck van der Oije.	Mr. Egbert de Vries.
A. P. Schram de Jong.	Dr. J. de Vries.
Mej. Dr. C. Serrurier.	Mevr. S. C. de Vries-de Vries.
Jhr. P. M. van Baerd van	F. G. Waller.
Sminia.	Mej. A. M. Weydung.
J. Irish Stephenson.	W. F. Verhey van Wijk.
Jhr. G. J. Stoop.	J. H. v. Waveren.
B. H. Stumpel.	R. de Wilde F.Gz.
Mevr. Wed. Dr. L. J. Suringar-	Dr. J. H. Zaaijer.
Muntendam.	J. Zaalberg.

KORTE KRONIEK
VAN
LEIDEN EN RIJNLAND.

KORTE KRONIEK.

1930.

- 1 Jan. Firma J. en A. le Poole bestaat 250 jaar.
- 6 „ 40 jarig ambtsjubileum van J.W. Broekhuizen, concierge van het gemeentelijk museum de Lakenhal.
- 9 „ Opening van het Oranjepark te Oegstgeest; onthulling van een borstbeeld van burgemeester van Griethuysen en van de Wethouder Rubenkampbank.
- 15 „ Ambtsaanvaarding van Prof. Dr. J. H. Boeke met een rede over „Dualistische Oeconomie”.
- 17 „ Opening van het nieuwe Raadhuis te Sassenheim.
- 23 „ Overlijden van het gemeenteraadslid den Heer H. W. Spendel in 's Raads avondvergadering.
- 25 „ Overlijden van Ds. J. Hoogenraad te Breda op 73-jarigen leeftijd, emeritus predikant der N.H. gemeente te Leiden.
- 27, 28, 29 Jan. Het zesde lustrum der Vereeniging voor Vrouwelijke Studenten te Leiden.
- 27 Jan. Intrede van Ds. van Beusekom bij de Ned. Herv. Gemeente te Aarlanderveen.
- 28 „ Overlijden van pastoor B. A. J. van Baaren, rector van het Liefdegesticht „de Goede Herder”.

XIX

- 30 Jan. Huldiging van H.K.H. Prinses Juliana door de Vereeniging voor Vrouwelijke Studenten te Katwijk aan Zee.
- 31 „ Overlijden van den oud-Wethouder van Oegstgeest den heer J. C. Spaargaren.
- 3' „ Het eeredoctoraat in de letteren en wijsbegeerte wordt verleend aan H.K.H. Prinses Juliana.
- 5 Febr. Ambtsaanvaarding van Prof. Dr. G. Holst met een rede over „Industrielaboratoria”.
- 11 „ Installatie van den Heer A. J. L. Ketelaar als burgemeester van Warmond.
- 13 „ Heropening van het Laboratorium voor bloemboilen-onderzoek te Lisse.
- 14 „ Ingebruikneming der gerestaureerde Hervormde Kerk te Hillegom.
- 14 „ Burgemeester en secretaris van Oegstgeest, de Heer J. G. M. van Griethuysen neemt afscheid van den gemeenteraad en wordt gehuldigd.
- 15 „ Het Rijksmuseum van Oudheden is met medewerking van het Reuvensfonds in het bezit gekomen van een kostbare Romeinsche schat, gevonden te Heerlen.
- 17 „ Opening van' het nieuwe deel van het St. Elisabeth-Ziekenhuis op de Hooigracht door Z.D.H. den Bisschop van Haarlem.
- 28 „ Opening van de openbare lagere school te Oegstgeest aan den Terweeweg.

- 28 Febr. Opening van de Leidsche Electriciteits-Tentoonstelling 1930 in de Stadsgehoorzaal.
- 1 Mrt. Afscheid van den Hoofdinspecteur van Politie, den heer Balfoort.
- 5 „ Overlijden van den Heer A. B. Dievenbach, oud-pastoor van de Oud-Kath.kerk te Aalsmeer en kapelaan te Leiden.
- 9 „ Overlijden te Wassenaar van Mr. Dr. J. C. Overvoorde, gemeente archivaris en Directeur van het Sted. Museum de Lakenhal, 64 j.
- 12 „ Installatie van den hr. A. J. van Gerrevink als Burgemeester van Oegstgeest.
- 13 „ Overlijden te Bergen (N.H.) van Prof. Dr. J. A. Korteweg, oud-hoogleraar in de heekunde.
- 14 „ Overlijden te Noordwijkerhout van Mevrouw de douairière Gevers van Kethel en Spaland.
- 22 „ Huldiging te Wassenaar van den oud-Burgemeester, Jhr. Storm van 's Gravesande.
- 29 „ Overlijden van Thomas Haasnoot, reeder te Katwijk a/Zee en vice-voorzitter v.d. Reedersveren. voor de Ned. Haringvisscherij, 56 j.
- 30 „ Inwijdingsdienst van de gerestaureerde Marekerk.

XXI

- 31 Mrt. Ds. H. J. Kouwenhoven Dz. neemt afscheid van de Geref. gemeente op de Hooigracht na 31 jarigen dienst.
- 5 April Overlijden van den hr. J W. Verstraaten, oud-leeraar aan de Ambachtschool, 72 j.
- 6 „ Intrede van Ds. L. G. Bruyn bij de Ned. Herv. gemeente te Katwijk a/Zee.
- 8 „ Begin met het omtrekken der zieke iepen-boomen langs het Rapenburg.
- 9 „ Overlijden van Prof. Dr. H. Y. Groenewegen te A'dam, oud-hoogleeraar aan het Seminarium der Remonstranten te Leiden.
- ‘4 „ Overlijden van Dr. C. Hofstede de Groot, kunst-criticus, oud-Directeur v.h. Rijks-Prenten Kabinet.
- 27 „ Afscheid van Ds. Altena van de N. Herv. gemeente te Rijnsburg.
- 27 „ Intrede van Ds. Bijdemast bij de Chr. Geref. gemeente te Boskoop.
- 29 „ Opening van het vernieuwde Meisjeshuis der Martha stichting te Alphen a/d Rijn. Bezoek van H.M. de Koningin Moeder.
- 4 Mei Intrede van Ds. H. B. Visser bij de Geref. gemeente te Noordwijk.
- 10 „ Overlijden te ‘s-Gravenhage van den hr. D. Stigter, arts en oud-raadslid, 66 jr.
- 10 „ Overlijden van den Hr. G. L. van den Berg, boekhandelaar in de firma Adriani, 66 j.

XXII

- 15 Mei De stopplaats der treinen Leiden-Woerden
te Zoeterwoude opgeheven.
- 17 „ De zweminrichting van Sassenheim geopend.
- 18 „ Ingebruikneming der kerkzaal in het nieuw
Acad. Ziekenhuis.
- 19 „ Laatste groentenveiling op de Boommarkt.
- 20 „ Opening van het groentenveilingsgebouw
aan den Zoeterwoudschen Weg.
- 24 „ Overlijden van den hr. H. I. Cohen, leeraar-
secretaris der Isr. gemeente, 56 j.
- 27 „ Overlijden van den hr. L. den Ouden, oud-
hoofd der school a. d. Morsch en oud-
voorzanger v. h. Groene Kerkje, 80 j.
- 4 Juni Afscheidscollege van Prof. Dr. J. M. Janse.
- 6 „ Overlijden van den hr. H. M. Sasse, directeur
van het Leidsche kantoor der Bank-
associatie, 65 j.
- 12 „ Aan H.K.H. Prinses Juliana wordt het
buitengewone eere-lidmaatschap der Mij.
der Ned. Letterkunde verleend.
- 15 „ Intrede van Ds. J. C. van Apeldoorn bij de
N. Herv. Gem. in de Pieterskerk.
- 18 „ Opening van het Prentenkabinet in het
gebouw in de Kloksteeg.
- 21 „ Onthulling van de den aftredenden burge-
meester A. J. Schölvinnck aangeboden Bur-
gemeester Schölvinnck bank te Warmond.

XXIII

- 23-28 Viering van het 71e Lustrum der Leidsche
Juni Hoogeschool. Openlucht spel „De Vliegende
 Hollander” op het Kagermeer, Optocht
 der deelnemers door de stad. Plaatsing
 van een borstbeeld van Hyppocrates op
 het terrein van het nieuw Acad. Zieken-
 huis door het medisch stud. gezelschap
 „Hippocrates”.
- 5 Juli Afscheid van Dr. D. A. H. van Eck als leeraar
 en conrector aan het Gymnasium.
- 21 „ Opening van het 3e veulingsgebouw te Lisse.
- 23 „ Katwijksche gemeenteraad besluit tot aan-
 koop van het Groot-Badhotel en Pavil-
 joen met bijbehorend terrein in het
 belang van Katwijk als badplaats.
- 28 „ Overlijden van Ir. J. W. Blauw, ingenieur
 bij de gasfabriek.
- 4 Aug. De Gemeenteraad besluit tot aankoop van
 een groot aantal aandeelen in de Leidsche
 Duinwater Mij. ten einde zich daarin
 zeggenschap te verzekeren.
- 5 „ Ontploffing in de vuurwerkfabriek van de
 firma Kat eischt een slachtoffer.
- 7 „ 300-jarig bestaan der Parochie Oude-Ade.
- 17 „ Pastoor Tholenaar vijftig jaar priester te
 Wassenaar.
- 25 „ Onthulling Burg. Wentholtbank te Hillegom.

- 26 Aug. Overlijden van Dr. G. J. Boekenooogen, lid van de redactie van het Groot Ned. Woordenboek, voorzitter van de redactie van het Leidsche jaarboekje.
- 1 Sept. Dr. H. J. M. Boonacker legt de practijk neer.
- 2 „ Opening Ned. Herv. school te Sassenheim.
- 2 „ Afscheid van Dr. Timmermans, arts te Oegstgeest.
- 5 „ Publieke promotie van de leerlingen van het Gymnasium opnieuw ingevoerd.
- 14 „ Overlijden van S. Leman Mzn., lid v. d. Kerkeraad der Isr. gemeente, gem. raadslid.
- 16 „ Overlijden van Dr. H. van Nes, arts te Noordwijk, 64 j.
- 18 „ Opening der histor. tentoonstelling te Bodegraven.
- 19 „ Onthulling te Katwijk/Zee van het monument ter gedachtenis aan in de oorlog omgekomen Katwijksche visschers door H.K.H. Prinses Juliana, bijgewoond door de geheele Koninklijke familie. Tevens afscheid van H.K.H. Prinses Juliana van Katwijk.
- 21 „ Inwijding van het Sint Liduinagesticht voor ouden van dagen te Warmond.
- 24 „ Ambtsaanvaarding van Prof. Dr. J. Droste met een rede over „De eenheid der Wiskunde”.
- 25 „ Prof. Jhr. Mr. W. J. M. van Eysinga benoemd tot lid van het Permanente Hof van internat. justitie, treedt met 1 Jan. af als hoogleeraar.

- 26 Sept. Opening in Rapenburg 6 van de societeit van den Leidschen Studentenbond Unitas.
- 1 Oct. Opening van de R.K. school voor zwakzinnigen aan den Zoeterwoudschen Singel in huize Sinte Lidwina.
- 3 „ Bloemencorso annex reclameoptocht.
- 4 „ Overlijden van oud-notaris C. Versluys.
- 7 „ Overlijden van Prof. Dr. M. W. de Visser, hoogleeraar in het Japansch.
- 8 „ Ambtsaanvaarding van Prof. Dr. J. J. L. Duyvendak als hoogleeraar in het Chineesch met een rede over „Historie en Confucianisme”.
- 10 „ De heer J. W. P. Licht 50 jaar afslager der Vereen. der Leidsche Notarissen, alsmede 60 jaar in dienst bij het Notariaat Coebergh.
- 15 „ Ambtsaanvaarding van Prof. Mr. H. G. P. Duyfjes als hoogleeraar in het Ned. Ind. Recht met een rede over „De greep der rechtswetenschap”.
- 18 „ Overlijden van Dr. R. Horst, oud-conservator aan ‘s Rijksmuseum van Natuurlijke Historie.
- 22 „ Ambtsaanvaarding van Prof. Dr. J. H. Thiel als hoogleeraar in de Oude Geschiedenis met een rede over „De rol der persoonlijkheid in de geschiedenis der Romeinsche republiek.”

XXVI

- 25 Oct. Aanbieding van een huldeblijk der Leidsche burgerij aan H.K.H. Prinses Juliana ten paleize het Loo.
- 26 „ Ds. W. van Haaften vertrekt uit Noordwijk.
- 27 „ Installatie eener Hist. Commissie der Leidsche Universiteit.
- 27 „ Opening van het „Leidsche Brokkenhuis” aan den Middelweg.
- 28 „ Afscheidscollege van Prof. Dr. G. Jelgersma met een rede over „Wekdroomen”.
- 29 „ Ambtsaanvaarding van Dr. N. B. Tenhoeff als lector met een rede over „De oorkondenschat van den heiligen Willebrord”.
- 7 Nov. De gemeenteraad van Bodegraven besluit een lokaal in het Raadhuis tot Oudheidkamer te bestemmen.
- 8 „ Overlijden van den hr. J. W. Nieuwenhuizen Segaar, industrieel, 61 j.
- 8 „ Bij een ongeval in de Sted. Lichtfabrieken komen twee personen om het leven.
- 10 „ Gemeenteraad besluit tot het verbreeden en verbeteren van den Heerensingel, den Morschsingel en den Haarlemmerweg.
- 12 „ Ambtsaanvaarding van Prof. Dr. P. H. G. van Gilse als hoogleeraar in de keelneus- en oorheelkunde.
- 13 „ Ingebruikneming van het nieuwe Raadhuis te Noordwijkerhout.

XXVII

- 15 Nov. 40-jarig ambtsjubileum van den secretaris
J. Eggink van de gemeente Wassenaar.
- 22 „ Afrit van beton voor het Waaigat in Katwijk
door noodweer vernield.
- 25 „ Overlijden van J. M. D. graaf van Lynden op
huize „De Keukenhof” te Lisse, 64 j.
- 1 Dec. Afscheid van den hortulanus E. Th. Witte.
- 1 „ Eervol ontslag van Prof. Mr. A. J. Blok
als hoogleeraar in het strafrecht en straf-
vordering.
- 2 „ Overlijden van Prof. Dr. H. T. de Graaf.
- 7 „ Inwijding der nieuwe lichtkronen in de
Pieterskerk.
- 10 „ Ambtsaanvaarding van Prof. Dr. E. A. D. E.
Carp als hoogleeraar in de psychiatrie met
een rede over „Suggestie en suggestibi-
liteit”.
- 10 „ Opening van het Vrijz. Chr. Federatiehuis
op het Gerecht.
- 13 „ Overlijden van Ds. H. Alting, em. predikant
der Ger. Kerk te Voorschoten.
- 16 „ Overlijden te Katwijk a/Zee van den reeder
P. van Duyvenbode.
- 17 „ Afscheid van den chef der leeskamer v. h.
Gem. Archief W. P. van Rijn.
- 20 „ Opening van het Sinologisch Instituut op
Rapenburg 71.

XXVIII

- 21 Dec. Intrede van Ds. B. Warnink bij de Ger.
Kerk in Ter Aar.
- 22 „ Benoeming van den hr. V. Bloemkoper tot
leeraar-secr. der Isr. gemeente.
- 23 „ Afscheid van den hr. A. J. J. Verbrugge
als Directeur der handelsavondschool
„Kennis is Macht”.
- 29 „ Overlijden van Dr. D. G. Jelgersma, oud-
priv. docent in de empirische wijsbe-
geerte.
-

IN MEMORIAM.

H. W. SPENDEL. †

Den 22^{en} December 1866 werd te Delft geboren H. W. Spendel. Hij volgde aldaar het lager onderwijs om zich vervolgens aan de muziek te wijden. Na voltooiing zijner studiën was hij vele jaren als leeraar in de muziek aan het College te Katwijkverbonden. Later verwisselde hij van werkkring, doch zijn muzikale neigingen verlieten hem niet. Veel deed hij voor de huidige R.K. Oratoriumvereeniging te Leiden en de laatste jaren voor de vereeniging „Leidsche Kunstkring voor Allen”, terwijl menig verslag en menige recensie op muzikaal gebied van zijne hand in de Leidsche Courant verscheen.

Bij de oprichting der Hanzebank in Leiden werd hij aldaar correspondent, later directeur en vervolgens propagandist der bank. Inmiddels werd hij collecteur der Staatsloterij, welke functie hij tot aan zijn dood heeft vervuld.

Ook op sociaal en politiek terrein was de heer Spendel geen onbekende. Hij is voorzitter geweest van de Leidsche afdeeling der R.K. Middenstands-vereeniging „De Hanze”, voorzitter van de Leidsche afdeeling van den R.K. Bond voor Groote Gezinnen, lid van de St. Vincentiusvereeniging, voorzitter van de R.K. Kiesvereeniging, voorzitter van de vroegere Propagandaclub „De Jonge Garde”. 4 September

1923 werd hij lid van den Gemeenteraad. Met warmte wijdde hij zich aan deze taak. In de belangrijke commissies van fabricage, van financiën en van de lichtfabrieken en meerdere andere had hij zitting.

Daar, in de vergadering van den gemeenteraad, was het, dat hij bij de vurige verdediging van zijne beginselen het tijdelijke met het eeuwige verwisselde. Lijdende aan een hartkwaal was hij reeds het jaar te voren ernstig ongesteld geweest en had hij zich, zooals hij zelf verklaarde, voorbereid de eeuwigheid in te gaan. Voorbereid om te sterven was en bleef hij. Het was dan in de vergadering van Donderdag 23 Januari 1930, bij de behandeling der begrooting, dat de heer Spendel, zijne beginselen tegenover de socialistische stellende, met warmte verdedigde, dat er ook nog voor iets anders te zorgen is dan alleen het verschaffen van de middelen tot lichamelijke opvoeding en verheffing van de menschen. „Reeds Horatius zeide: non omnis moriar (niet alles in mij zal sterven)“, zoo sprak hij onder meer. En zijn rede voortzettende, brak hij eenige oogenblikken later plotseling af, werd onwel en gaf spoedig daarop den geest.

Een algemeene verslagenheid heerschte er in den Raad. Nog grooter verslagenheid in de familie van den overledene, waarvan twee zoons vanaf de publieke tribune de rede van hun liefdevollen vader gevolgd hadden en waarvan de een, toen hij zijn vader onwel zag worden, ijlings toesnelde, de ander zich naar huis spoedde om spoedig met zijn moeder en zusters terug te keeren, doch slechts om de

ontstellende mededeeling te ontvangen, dat vader reeds gestorven was.

Moge ik besluiten met de aanhaling van een gedeelte uit de gevoelvolle rede, welke de Voorzitter van den Gemeenteraad bij de heropening der zitting den volgenden dag hield:

„Zóó in het harnas te sterven, zóó in den Raad „van uitverkorenen van het volk, zóó heen te gaan „te midden van een warm gevoerd pleidooi voor „het hoogere in ons leven, zóó te sterven met die „erkenntenis op de lippen, dat wij onderworpen zijn „aan hoogere machten en ons daarnaar richten „mogen, ontnemt aan den dood het afschrikwekkende, dát teekent zoo duidelijk, dat en waarom „wij in den dood berusten mogen.

„Onze Raad, ja onze gemeente is hem veel dank „verschuldigd voor veel toegewijden arbeid. — Hij „blijft ons in goede en dankbare herinnering.

„Moge hij in vrede rusten.”

J. H. A. MANDEHS.

Leiden, Juli 1931.

Ds. J. HOOGENRAAD. †

(1858-1930)

Onder de welbekende figuren van het begin onzer 20ste eeuw mag hier te Leiden dominé Hoogenraad met eere worden genoemd.

In 1898, als man in de kracht van het leven, deed hij zijn intrede in de sleutelstad. 't Was zijn derde gemeente: eerst stond hij in 't kleine Polsbroek, waar hij zeven jaar bleef, niettegenstaande hij vele beroepen ontving; daarna te Wageningen, waar hij de jaren na de doleantie — de afscheidingsbeweging onder leiding van Dr. A. Kuyper — meemaakte, en waar hij tien jaren arbeidde, ondanks de 7 groote steden, die hem als voorganger wenschten. Twee-en-twintig jaar heeft hij te Leiden zijn pastoraal werk verricht.

Hij was — en dat komt ook uit in zijn loopbaan — een vriend van stabiliteit. Zijn statige groote figuur imponeerde. Op den kansel trof zijn kalme eloquentie: hij vertegenwoordigde de welsprekendheid van Van Oosterzee met de kalmte van Beets. Zijne predikaties waren ouderwets deftig; keurig ingedeeld, tot in de puntjes afgewerkt; maar al te zelden waagde hij zich aan improviseeren, en dan trof hij zijn gehoor het allermeeest.

Hij was een man uit één stuk: zijn woorden waren

wel-overwogen, en maakten op een vergadering niet zelden 'n massieven indruk. Van klein gedoe moest hij niets hebben ; maar voor kleine luyden was hij zeer hartelijk. In een grooten vriendenkring werden zijne bezoeken hoogelijk gewaardeerd: hoe wist hij te troosten, te bemoedigen, maar ook hoe scherp was zijn satire over wantoestanden onder onkerkelijke- maar vooral onder kerkelijke menschen! Eerlijk en royaal hield hij niet van omwegen; predikte ook door zijn persoonlijkheid de *waarheid* van 't Evangelie.

Voor de jongemannen-vereeniging „Uw Bewaarde?“, de destijds meer aristocratische jongelingsvereeniging in 't wijkgebouw „Pniël“ aan de zeer democratisch-uitziende Middelstegracht, was hij vele jaren een trouw en medelevend vriend. Zijn catechisanten kende hij nog na jaren bij hun voornaam. Zijn bijbel-lezingen waren degelijk, stichtelijk in den besten zin des woords.

Het bestuur der Chr. Schoolvereeniging en de Hervormde Werkmansbond konden steeds op zijn degelijke medewerking rekenen. En een groote kring van vrienden heeft hem smartelijk gemist, nadat hij op 10 April 1921, kort na de herdenking van zijn 40-jarige ambtsbediening, eervol emeritaat verkreeg en zich te Breda vestigde.

Wie de begrafenis op den stillen doodenakker te Breda in Januari 1930 bijwoonden, hoorden daar ook getuigen van de groote werkkraft, die de ontslapene daar ter plaatse in die laatste jaren nog had ontplooid, zoowel door prediking als door bezoek en persoonlijken omgang.

XXXV

266 werd het Evangelie van Jezus Christus op duidelijke en degelijke wijze, in prediking en leven, door ds. Hoogenraad aan velen geboodschapt.

Hem kenmerkten hartelijkheid, jovialiteit, en heilige minachting van het kleinzielige.

Eere zij zijner nagedachtenis!

J. RIEMENS.

B. A. J. VAN BAAREN. †

Rector Bernardus Aloysius Josephus van Baaren werd geboren te Schoonhoven, 20 Juli 1883 - Priester gewijd 15 Aug. 1907 en benoemd tot Kapelaan te Wassenaar. In 1910 werd hij als zoodanig overgeplaatst naar Haarlem, waar hij tot 1915 werkzaam was. Vervolgens werd hij benoemd tot Kapelaan te Amsterdam in de Parochie „de Liefde”. In 1919 overviel hem een ernstige ziekte, die volslagen rust noodzakelijk maakte; na zijn herstel volgde 20 Dec. 1920 zijne benoeming als Rector van het Liefdegesticht „de Goede Herder”, gelegen aan den Hoogen Rijn dijk te Zoeterwoude. Van zijne langdurige ziekte genezen, was de jeugdige Priester verheugd zich weer aan de uitoefening van zijn priesterlijk ambt te kunnen wijden en met frisschen moed en blijde opgewektheid aanvaardde hij de hem opgelegde taak. Men moet het liefdewerk van den Goeden Herder geheel van nabij kennen, om de bediening van geestelijk leidsman volledig te kunnen beoordeelen en waardeeren. Al spoedig voelde de nieuwe rector, dat deze zooveel méér omvatte dan men oppervlakkig zou meenen en gaarne stelde hij zijne veelzijdige talenten ten dienste van de Instelling, die zich ten doel stelt de zedelijke opheffing van haar, die in het maatschappelijk leven schipbreuk leden. Door een opwekkend woord en vriendelijke bemoediging wist hij het geknakte riet weer op te richten en nieuwen

levensmoed te storten in de harten van haar, die door zooveel ontgoocheling het leven nog slechts van de meest tragische zijde vermochten te beschouwen.

Ook de nazorg der pupillen had steeds zijn volle belangstelling; altijd vond men hem bereid door aansporingen en raadgevingen ten goede degenen, die aan de vele gevaren der maatschappij weer opnieuw waren blootgesteld, te steunen en te sterken. Zijn bijzonder streven richtte zich hierop : het contact tusschen Instelling en pupil levendig te houden, waardoor het mogelijk wordt de goede resultaten der verpleging tot zijn volle recht te doen komen. De invloed, die van hem uitging, ontleende zijne bezieling aan het voorbeeldig priesterleven, dat er de grondslag van was.

Naast deze veelomvattende taak, die voor hem de voornaamste was, stelde hij veel belang in litteratuur en kunst. Zelf dichterlijk aangelegd en gevoelig voor indrukken gaf hij deze dikwijls weer, o.a. in „Schetsen van den Goeden Herder”; de „Maasbode” nam meerdere artikelen op, die nagenoeg alle betrekking hadden op het Liefdewerk en vaak aan eigen ondervinding waren ontleend, ofwel indrukken weergaven van zijne reizen in het buitenland.

Nog in de volle kracht van zijn vruchtbaar leven — op 46 jarigen leeftijd — werd hij door den dood ontruikt, (27 Januari 1930) aan een werkkring, waarin hij nog zooveel goed had kunnen stichten en waar zijne nagedachtenis altijd in dankbare herinnering zal blijven.

N. N.

Liefdegesticht „de Goede Herder”.

J. C. SPAARGAREN.

† 31 Januari 1930.

Op 9 December 1852 te Oegstgeest geboren, kwam de Heer Johannes Cornelis Spaargaren reeds op jeugdigen leeftijd in het visscherij-bedrijf van zijn Vader, een bedrijf, dat hij later overnam en, dank zij zijn werkkraft en ondernemingsgeest, tot meerdere bloei wist op te voeren om het, na omzetting in eene N.V., in 1916 aan twee zijner zoons onder de Firma J. C. Spaargaren over te dragen.

Maar behalve als energiek zakenman stond deze eenvoudige, sympathieke persoonlijkheid bekend als iemand die, zonder zich op den voorgrond te stellen, bijzondere belangstelling had voor alles wat met de algemeene belangen der gemeente en harer ingezetenen samenhang, en nooit werd vergeefs een beroep op zijn steun of hulp gedaan.

Van 1896 af is hij onafgebroken lid van den gemeenteraad geweest tot het jaar 1927, toen hij zich om zijn leeftijd niet meer herkiesbaar stelde, en was van 1896 tot 1919 en van 1923 tot 1927 wethouder terwijl hij tevens nog verschillende andere functies bekleedde.

Niet het minst als wethouder is de Heer Spaargaren van groote beteekenis geweest voor onze gemeente,

XXXIX

wier snelle groei hij geheel heeft medegemaakt en waarbij hij krachtig heeft medegewerkt om de welvaart te bevorderen en de belangen der gemeente, die hem lief was, voor te staan.

Tot zijn dood toe bleef hij lid van de Schattingscommissie en het Heilige Geest Armbestuur, en Ambtenaar van den burgerlijken Stand.

Geheel onverwacht overleed hij op 31 Januari 1930 en werd den 4den Februari d.a.v. onder groote belangstelling op het vriendelijk kerkhof bij het Groene Kerkje alhier ter aarde besteld.

Hij laat een ledige plaats achter niet alleen in den kring zijner familie, die zooveel in hem verloor, maar ook in de gemeente Oegstgeest; in hem zal worden gemist een van die oud-ingezetenen, die voor hun dorp leefden en er hun beste krachten aan gaven.

Zijn plotseling heengaan trof menigeen als een persoonlijk verlies; bij velen zal zijn naam in dankbare herinnering voortleven.

V. GR.

OVERVOORDE

1865-1930

Mannen, die in hun tijd een leidende positie hebben ingenomen, kan men in den regel niet naar waarde beoordeelen, wanneer men alleen aandacht schenkt aan den beperkten kring van hun ambtelijke bezigheden. Slechts in een ruimer kader komen zij goed tot hun recht en daar eerst blijkt, wat zij werkelijk hebben beteekend voor de samenleving. Ook dit korte woord ter herdenking van Overvoorde, archivaris van Leiden, directeur van de Lakenhal en onder-voorzitter der vereeniging Oud-Leiden, mag niet bepaald blijven tot zijn Leidsche werkzaamheid. Zeker heeft Leiden, met zijn archief en zijn museum, in het centrum der belangstelling van Overvoorde gestaan, maar wellicht is hetgeen hij heeft tot stand gebracht buiten Leiden toch nog van een grootere en meer blijvende waarde. Overvoorde is een factor geweest in het geestelijk leven van geheel Nederland gedurende het eerste dertigtal jaren dezer eeuw. Zoo moeten wij hem thans beschouwen, met de groote stuwkracht van zijn geest en zijn talenten als organisator, met zijn trouwe, nooit versagende plichtsbetrachting.

Zijn levensloop is spoedig verhaald. Jacob Cornelis Overvoorde is geboren te Rotterdam op 19

Mr. Dr. J. C. OVERVOORDE.

1865-1930.

December 1865, als zoon van Jacob Overvoorde en Adriana Antoinette Elizabeth Pronk; van 1878 tot 1885 volgde hij de lessen aan het gymnasium te Rotterdam, studeerde daarna van 1885 tot 1889 te Leiden en later nog een jaar te Heidelberg, om 1 Mei 1891 te Leiden te promoveeren tot meester in de rechten en doctor in de staatswetenschappen. Toen was Overvoorde, sedert 1 Maart 1890, reeds verbonden als „rechterlijk ambtenaar” aan het stedelijk archief te Utrecht en daar kreeg hij, in de strenge school van Mr. S. Muller Fzn., zijn opleiding tot archivaris. Maar nog geen twee jaren heeft hij te Utrecht doorgebracht: op 15 December 1891 werd hij benoemd tot archivaris van Dordrecht en op die wijze verwierf hij zich een zelfstandige plaats in de maatschappij.

Te Dordrecht heeft Overvoorde al spoedig eenige leiding weten te geven aan het historische en artistieke leven. Hij voltooide zijn ontwikkeling door zijn werk aan het archief en, evengoed als de archiefstukken, hadden de oude gebouwen van Dordrecht en de voorwerpen in het kleine historische museum op de Groote-Hoofdspoort zijn aandacht. Daarbij werd hem al spoedig duidelijk, hoeveel er toen nog ontbrak aan de zorg voor onze monumenten en aan de inrichting en het beheer onzer kleinere musea. Maar hij begreep ook, dat hij alleen slechts weinig zou kunnen bereiken ter verbetering van den toestand. Noodig was een organisatie, waarin om te beginnen alle belangstellenden zich zouden kunnen vereenigen, ten einde de krachten,

die de monumenten en de musea behoeften, tezamen verder te ontwikkelen. Op grond van deze denkbeelden nam Overvoorde het initiatief tot het stichten van den Nederlandschen Oudheidkundigen Bond, die op 17 Januari 1899 te Dordrecht werd opgericht. Overvoorde trad op als secretaris en spoedig als voorzitter; tot zijn dood toe is hij in den Bond de voornaamste stuwende kracht geweest.

Korten tijd later verliet Overvoorde Dordrecht; op 1 Mei 1901 begon zijn werkzaamheid te Leiden als archivaris en als leider (sedert 1915 met den titel van directeur) van het stedelijk museum de Lakenhal. Te Leiden trad hij op 17 September 1908 in het huwelijk met Johanna Gordon. Door de belangstelling in zijn werk, waaraan zij met groote toewijding deelnam, is zij voor Overvoorde een onwaardeerbare steun geweest; vooral in later jaren, toen zijn gezondheidstoestand hem het werken moeilijk maakte, heeft zij haar krachten geheel in zijn dienst gesteld en het hem mogelijk gemaakt voort te gaan en vol te houden tot het einde. In een levensbericht van Overvoorde past een woord van hulde aan deze kranige vrouw.

Kort na zijn huwelijk, in de jaren 1910 en 1911, ondernam Overvoorde een reis om de wereld, met het doel de Nederlandsche monumenten op te zoeken buiten Europa, in de landen waar Nederlanders hadden gewerkt en geheerscht, in Zuid-Afrika, op Ceylon en in Britsch-Indië, in Nederlandsch-Indië, Japan en Amerika. De resultaten van zijn onderzoek werden neergelegd in een uitvoerig verslag

XLIII

en in een reeks van artikels in tijdschriften. Maar, naar het schijnt, had Overvoorde zich bij deze reis te veel ingespannen; de gevolgen van een ernstige en langdurige ziekte in het voorjaar van 1913 heeft hij ten minste niet meer geheel kunnen overwinnen.

Ontzien heeft Overvoorde zich nooit. Dat is ook later gebleken, bij het volbrengen van het grootste werk, dat hij voor Leiden heeft tot stand gebracht, den nieuwen vleugel voor de Lakenhal. Dat is geen gemakkelijk werk geweest. Eerst heeft Overvoorde den Heer Pape bereid moeten vinden de terreinen aan te koopen, die voor uitbreiding van het museum noodig waren, en later om ook den bouw van een nieuwen vleugel te bekostigen. Dat de nieuwe lokalen als ruimten voor expositie niet geheel voldoen en, vooral, dat door den nieuwen vleugel niet alleen het aspect van de Lakenhal, maar ook het stadsbeeld is geschaad, moet Overvoorde zeer hebben gehinderd. In dit geval is hij, zonder twijfel uit vrees het gestelde doel niet te zullen bereiken, te meegaand geweest. De vele beslommingen, aan den bouw en de inrichting verbonden, hadden intuschen zijn krachten gesloopt. Na de inwijding, op 3 November 1921, kreeg hij opnieuw een aanval van zijn oude kwaal en in het voorjaar van 1922 verkeerde hij geruimen tijd in levensgevaar.

Geheel hersteld is hij daarna niet meer, maar met taaie volharding bleef hij zijn werk verrichten, zoo goed zijn ambtelijke bezigheden als de vele andere plichten, die hij op zich had genomen. Hier

behoeft alleen te worden herinnerd aan de Jan Steen-tentoonstelling in den zomer van 1926, waarvan het succes voor een groot deel aan het talent voor organiseren van Overvoorde is te danken. Een voldoening voor hem was zeker de hulde, hem gebracht bij het feest van den Nederlandschen Oudheidkundigen Bond in Januari 1924 en bij zijn zilveren jubileum als archivaris van Leiden op 1 Mei 1926. Rust wilde hij zich pas gunnen na het einde van het jaar 1930, als hij na het bereiken van den leeftijd van 65 jaar zijn betrekkingen zou neerleggen. Maar die rust, die voor hem toch ook maar zeer betrekkelijk had kunnen zijn, heeft hij niet gevonden. Vrijwel onverwacht is hij op 9 Maart 1930 in zijn buitenhuis, de Pauwhof te Wassenaar, overleden.

In zijn warm gesteld levensbericht heeft Van Gelder ¹⁾, om de persoonlijkheid van Overvoorde te karakteriseeren, herinnerd aan de voorstelling, die wij ons plegen te maken van de Hollanders uit de zeventiende eeuw, en zonder twijfel bezat Overvoorde in zijn taaie energie, die wel eens hardnekkigheid kon worden, in zijn onverzettelijkheid, die een enkele maal tot koppigheid ontaardde, in zijn overleg in geldzaken, die soms het karakter van

¹⁾ H. E. van Gelder, *Handelingen van de Maatschappij der Nederlandsche letterkunde*, 1930, blz. 70-81. — Men vergelijkte bovendien de artikels van E. J. Haslinghuis, *Oudheidkundig Jaarboek*, (1930), blz. 1-3, en E. Wiersum, *Nederlandsch Archievenblad*, XXXVII, blz. 87-91.

overdreven zuinigheid aannam, een aantal eigenschappen van onze voorvaderen, die Holland groot hebben gemaakt. Maar even goed liet Overvoorde denken aan de stoere zeevaarders van dien tijd, hij die van moeders zijde afstamde van den bekenden Scheveninger Jacob Pronk, hij die zoo voortreffelijk de kunst verstond om een zaak tot een goed einde te brengen, zooals een schipper zijn schuit door stormen en over ondiepten naar de haven weet te loodsen.

Zeker, Overvoorde was in den omgang lang niet altijd even gemakkelijk. Wie hem in den weg stond bij de uitvoering van zijn plannen, werd zonder omslag op zijde geschoven. De nauwgezetheid in het vervullen van een taak, die hij aan zichzelf oplegde, eischte hij ook van anderen en, als zij naar zijn meening te kort schoten, spaarde hij hen niet. Maar wie zijn vertrouwen had gewonnen, kon ook zeker wezen van zijn volle waardeering en Overvoorde heeft menigeen, die het voorrecht had in den kring van zijn medewerkers te worden opgenomen, voortgeholpen en op warme wijze kon hij zijn blijdschap toonen over een door hen behaald succes, waartoe hij zelf dikwijls het meeste had bijgedragen.

Uit de uitvoerige en overzichtelijk geordende lijst der geschriften van Overvoorde, die door Van Gelder achter zijn levensbericht is opgenomen, moeten hier in de eerste plaats worden vermeld de talrijke inventarissen en catalogi van het Leidsche archief en van de Lakenhal, die door Over-

voorde zijn uitgegeven, en daarnaast de boeken over oude gebouwen en het Raadhuis te Leiden, benevens de reeks van artikels, die hij aan de geschiedenis en de monumenten van Leiden heeft gewijd. Maar daarnaast staan tal van geschriften, die getuigen van zijn belangstelling op allerlei gebied: de deelen der voorloopige lijst der Nederlandsche monumenten, die voor een kleiner of grooter deel zijn werk zijn, de artikels over het beheer van musea, over monumentenbescherming in oorlogs- en in vreedetijd, over de Nederlandsche monumenten buiten Europa, die wij reeds noemden, en, in verband daarmee, over de gebouwen van de Oost- en West-Indische Compagnien in Nederland, ten slotte zijn boek over het postwezen en, in samenhang met het onderzoek voor dit boek, zijn plannen voor de stichting van een postmuseum, dat hij aan de Lakenhal had willen verbinden, toen hij daar over meer ruimte kon beschikken.

Maar dit alles geeft, gelijk reeds werd opgemerkt, toch geen volledig beeld van de werkzaamheid van Overvoorde. Zeker is het een groote verdienste een goed geordend en beschreven archief na te laten en een ruim, wèl ingericht museum; zeker hebben veel van zijn geschriften een blijvende waarde. Maar de invloed, die van Overvoorde is uitgegaan, heeft toch nog een meer algemeene beteekenis gehad. Denkt men aan de toestanden op het gebied van het museumwezen en van de monumentenzorg in Nederland tegen het einde der vorige eeuw en overziet men, wat sedert dien tijd is ver-

anderd, dan zal men dikwijls kunnen vaststellen, dat het eerste denkbeeld om tot verbetering te komen van Overvoorde is uitgegaan. Meestal was voor hem de Nederlandsche Oudheidkundige Bond het orgaan om zijn denkbeelden te verwezenlijken, door middel van de verschillende door den Bond ingestelde commissies, waarvoor Overvoorde het initiatief had genomen en waarin hij zoo dikwijls de stuwkracht was. Op die wijze zijn de vereenigingen van museumdirecteuren en voor een repertorium van topografische afbeeldingen tot stand gekomen. Belangrijker nog zijn de stellingen, die zulke commissies van den Bond hebben geformuleerd, over het restaureeren van oude bouwwerken, met de regels die thans algemeen bij restauratiewerken worden toegepast, en over het beheer van musea, die voor een groot deel zijn opgenomen in het bekende rapport der Museumcommissie. Ook bij de opstelling van het ontwerp eener monumentenwet, dat door toedoen van den Bond al zoo lang geleden in het licht is gegeven, heeft Overvoorde een zeer groot aandeel gehad. Practisch werk heeft hij vooral verricht in de afdeeling voor de beschrijving van oude bouwwerken der Monumentencommissie en in de Zuid-Hollandsche archaeologische commissie, ten slotte voor het orgaan van den Nederlandschen Oudheidkundigen Bond, eerst Bulletin en later Oudheidkundig Jaarboek, als voorzitter van de commissie der redactie.

Tracht men thans, anderhalf jaar na het overlijden van Overvoorde, dit rijke leven te overzien,

XLVIII

dan is daaruit al wel weggevaagd, waardoor hij wel eens wrevel bij sommigen kan hebben verwekt; gebleven zijn een reeks van krachtige daden, aangevat met moedige energie, doorgezet met taaie overtuiging, dikwijls tot een goed einde gebracht met wijs beleid. Voor den jongere, die hem dankbaar als een goeden vriend en raadsman mag gedenken, blijft Overvoorde een levend voorbeeld van onwankelbare trouw, trouw aan zich zelf, trouw aan anderen, trouw aan zijn plicht.

A. W. BYVANCK.

October 1931.

J. A. KORTEWEG. †
1851-1930.

Op 13 Maart 1930 is te Bergen in Noord-Holland op 78 jarigen leeftijd overleden Johannes Adrianus Korteweg.

Hoewel Korteweg als Heelkundige voor geheel Nederland van groote beteekenis is geweest, moge toch een kort herdenkingsvoord in dit jaarboekje haar plaats vinden, daar (e banden, die Korteweg met Leiden verbonden, wel zeer vele geweest zijn. Hij studeerde in Leiden en werkte als Assistent bij den Hoogleeraar in de Heelkunde, Polano; waarna hij in 1877 promoveerde met een belangrijk proefschrift over breukbeklemming en reeds in 1879, na het overlijden van Polano, kwam hij op 28 jarigen leeftijd ernstig in aanmerking om diens opvolger te worden. Dit geschiedde echter niet, waarna Korteweg, als heelkundige, een lange hoogst belangrijke weg heeft afgelegd door verschillende chirurgische centra. Van 1880—1886 was hij chirurg aan het Israelitische Ziekenhuis en aan het Kinderziekenhuis te Amsterdam. Hierna werd hij Hoogleeraar in de Heelkunde te Groningen, doch bleef dit slechts korten tijd van van 1887-1889, om daarna van 1889-1901, als Hoogleeraar in Amsterdam werkzaam te zijn.

L

In 1901 werd hij naar Leiden geroepen, waar hij tot 1914 Hooglaaraar in de Heelkunde bleef.

In deze jaren heeft Korteweg voor de Rijksuniversiteit veel gedaan door zijn voortreffelijk onderwijs en zijn bezonken wetenschappelijk werk. Vele duizenden, voor het grootste deel patienten uit Leiden, werden door hem of onder zijn leiding behandeld en hoevelen hebben niet hun leven of hun gezondheid aan hem te danken gehad. Op Leiden rust dan ook de plicht van dankbaarheid aan zijn nagedachtenis.

Toen in 1914, de heelkundige arbeid, die zooveel van lichaam en geest vraagt, Korteweg te zwaar werd, zocht zijn groote activiteit toch weder arbeid en vond die in belangrijk werk aan de Rijksverzekeringsbank en later in de positie van Medisch Adviseur bij Centraal Beheer.

Het rijke werkzame leven van Korteweg is niet altijd gemakkelijk geweest. Zorgzaam en vooruitziend als in de Wetenschap, was hij ook voor de zijnen. Donkere schaduwen zijn er in zijn leven geweest, maar zijn arbeid heeft steeds in zijn leven weer licht gebracht. Voor de heelkunde van Nederland is Korteweg van zeer groote beteekenis geweest.

Wij zijn hem daarvoor groote dankbaarheid verschuldigd en Leiden moge hier in haar belangrijk aandeel hebben.

Eere zij zijn nagedachtenis.

J. H. ZAAYER.

THOMAS HAASNOOT Nz. †

Toen op Zondagmorgen 30 Maart 1930 de tijding tot ons kwam, dat den vorigen avond Thomas Haasnoot plotseling te Leiden was overleden, beseften wij, dat niet alleen zijn kinderen een zorgzamen en liefdevollen vader aan hem verloren, maar ook dat voor de gemeente Katwijk met hem een van haar meest vooraanstaande reeders was heengegaan.

Van vaders-en moederszijde was hij van een bekende, achtenswaardige Katwijksche familie. Als jongeman kwam zijn durf en ondernemingsgeest spoedig voor den dag. Reeds op zestien-jarigen leeftijd ging hij voor de zaak van zijn vader, die te Katwijk aan Zee een belangrijke reederij en haringhandel uitoefende, naar Denemarken en eenigen tijd later naar Amerika. Hoewel eenerzijds de daar gedane zaken geen groot geldelijk voordeel voor hem opleverden, hadden deze anderzijds een gunstigen invloed op zijn vorming voor het zakenleven. De ervaring had hem dan ook, bij al zijn voortvarendheid en ondernemingsgeest, tot een voorzichtig zakenman gemaakt, die nimmer alles tegelijk op het spel zette. Na zijn terugkeer uit Amerika kreeg hij al spoedig aandeel in de zaak zijns vaders, welke later geheel de zijne geworden is, en waarbij hij ook nog directeur werd van een vrij groote reederij- maatschappij.

Naast de reederij en haringhandel was mede het prepareeren van katoen en netten een zeer belangrijk onderdeel van zijn bedrijf, en kon hij door zijn groote leveranties aan Duitsche reederijen tot een van de voornaamste ondernemers op dit gebied gerekend worden. Uiteraard bood alzoo de zaak van Thomas Haasnoot groote werkgelegenheid, welke aan vele Katwijkers een ruim bestaan verschaft. Zijn beteekenis voor Katwijk werd dan ook door velen met recht zeer gewaardeerd. Zoowel bij zijn collega's als bij zijn ondergeschikten en bij allen, met wie hij zaken deed, was hij zeer gezien om zijn helder oordeel, waarvan hij menigmaal in gewichtige aangelegenheden blijk gaf, om zijn energie, waarbij hij zich een man uit een stuk toonde en om zijn waarheidsliefde, waardoor op zijn eens gegeven woord staat kon worden gemaakt.

In meederevereenigingen op het gebied der visscherij bekleedde hij een vooraanstaande functie, en had hij een werkzaam aandeel. Zoo was hij o.a. lid van het Hoofdbestuur van de Vereeniging van Nederlandsche Reeders, bestuurslid van de Reederijvereeniging „Vuurbaak” te Katwijk en van de Reedersvereeniging van de Nederlandsche Visscherij. Met hart en ziel was hij voorzitter en bestuurslid van de visscherij-school te Katwijk. Meermalen werd hij geraadpleegd en zijn advies op prijs gesteld in regeeringsaangelegenheden betreffende de visscherij. Zoo maakte hij ook deel uit van het dagelijksch bestuur, belast met het regelen der schadevergoeding, welke door de Engelsche regeering werd uitgekeerd, wegens het tijdens den

LIII

Wereldoorlog in 1916 doen opbrengen van **visschers-**vaartuigen. Min of meer stuursch van uiterlijk, deels door zijn robuste, krachtige gestalte, deels door zijn gewoonte, om niet meer te zeggen dan noodig of dienstig was, had hij nochtans een gevoelige natuur, waardoor hij met zijn ondergeschikten meeleeft en in hun zorgen deelde. Hiervan gaf hij menigmaal op ondubbelzinnige wijze blijk, als bij een **scheepsramp** ook mannen van zijn „volk” waren omgekomen, waardoor menig gezin in rouw gedompeld en van zijn kostwinner beroofd was. Ook zouden hiervan **zoo** velen kunnen getuigen, die, tal van jaren in de zaak van zijn vader en van hem gearbeid hebbend, door zijn daadwerkelijken steun een rustigen ouden dag genoten.

Zijne nagedachtenis zal te Katwijk bij velen in eere worden gehouden.

M. L. H. **EERDBEEK-CLAASEN**

Katwijk a/d Rijn, Juli 1931.

ARTS D. STIGTER. †

De plotselinge dood van den Heer D. Stigter bracht diepe verslagenheid in de kringen waar hij een zoo gaarne geziene persoonlijkheid was. Al weder iemand, nog betrekkelijk in kracht van zijn leven, uit het midden van een drukken en zoo vruchtbaren arbeid weggerukt. Hoe ontzettend veel nuttig en menschlievend werk zou hij nog hebben kunnen verrichten. Droefheid overstelpt ons bij deze gedachte; et blijft niets anders over als te overwegen, hoeveel hij in zijn arbeidszaam leven heeft gedaan.

Hij werd te Delft geboren in 1863; studeerde aan de Amsterdamsche Universiteit en deed in 1891 arts-examen. Onmiddellijk daarop kreeg hij een aanbieding van Prof. Kühn om op te treden als 2de geneesheer aan het Krankzinnigengesticht te 's Gravenhage, dat gereorganiseerd werd; dit naar aanleiding van zijn be-toonde interesse voor de psychologie tijdens zijn studententijd. Hij meende echter hiervoor te moeten bedanken, en vestigde zich als internist te Leiden, waar hij zich al zeer spoedig in een drukke praktijk mocht verheugen. In 1892 volgde zijne benoeming tot Stadsgeneesheer. Het aantal patienten nam echter dermate toe, dat hij zich genoodzaakt zag reeds in 1906 deze betrekking vaarwel te zeggen. Het College van Stadsgeneesheeren, dat maandelijks vergaderde, betreurde het ten zeerste voortaan zijne tegenwoor-

digheid te moeten missen bij zijne besprekingen en besloot, hem met aandrang uit te noodigen als oud-Stadsgeneesheer de vergaderingen te blijven bijwonen, hoogen prijs stellende op zijne adviezen en zijne meestal interessante mededeelingen. Als altijd : bereidvaardig, heeft hij, tot aan zijn vertrek uit Leiden, hieraan gevolg gegeven.

Niettegenstaande zijn geheele persoon werd opgeëischt door zijne patienten, vond hij toch nog gelegenheid tot socialen arbeid. Hij was het o.a., die in Leiden den stoot gaf tot den gemeentelijken Schoolartsdienst en die veel tof de instandkoming daarvan heeft bijgedragen. Hij was iemand met een helder verstand, een onverzettelijken wil en een bezonken oordeel ; hij had de gave van het woord. Overal waar hij sprak vond hij een aandachtig gehoor.

Als Stigter het woord vroeg was ieder overtuigd iets belangrijks, iets interessants te zullen hooren. In wetenschappelijke discussies steeds die mooie eigenschappen van geest en gemoed, een rijpe, ruime kennis een groote belezenheid en daarbij tegelijk tegenover anderen, geduld en begrip. Van hem ging een indirecte leiding uit door eigen bezadigde wijsheid en voorbeeld. Geen wonder dan ook, dat de afdeeling Leiden & Omstreken van de Nederl. Maatschappij tot bevordering der Geneeskunst hem tot haren Voorzitter koos. Deze functie heeft hij jaren lang tot aller buitengewone voldoening vervuld. Stigter was een persoonlijkheid, die respect afdwong en vertrouwen inboezemde, iemand die groote menschenkennis bezat en dit ten bate der menschheid wist aan te wenden.

Bij zijn vertrek naar den Haag werd hij bij acclamatie tot eerelid van de afdeeling benoemd, iets wat inderdaad slechts in zeer bijzondere gevallen geschiedt. In dien tusschentijd had hij bovendien nog eenigen tijd zitting in het Hoofdbestuur van de Nederl. Maatschappij t.b.d. Geneeskunst. Zijn medische arbeid gaf hem echter op den duur geen bevrediging; hij voelde zich n.l. nog steeds te zeer tot de neurologie aangetrokken. Daarom deed hij afstand van de algemeene praktijk, specialiseerde zich en vestigde zich in 1905 als zenuwarts te Leiden.

In 1906 werd hij gekozen tot lid van den Gemeenteraad te Leiden, waarvoor hij weder bij zijn vertrek naar den Haag in 1908 bedankte. Ook in den Haag verwierf hij zich spoedig een uitgebreide neurologische praktijk. Aldra opende hij daar een neurologische kliniek in de Scheveningsche Boschjes, werd gekozen tot Voorzitter van de 's Gravenhaagsche specialisten Vereeniging en heeft hij veel bijgedragen tot stichting van een Medisch Leesmuseum.

Zijn heengaan treft natuurlijk in de eerste plaats zijne weduwe en zijne kinderen, maar zal ook diep betreurd blijven door zijne vele vrienden onder alle rangen en standen. Arbeid en trouwe plichtsbetrachting was zijn leven. Een man van kracht, een man van initiatief, een man van ruim en teergevoelig hart.

J. A. SCHREUDER Arts.

Leiden Augustus 1931.

G. L. VAN DEN BERG

Toen Gerrit Leendert van den Berg den tienden Mei van het voorgaande jaar overleed, verloor Leiden een boekhandelaar, die hier ter stede, vooral in wetenschappelijke kringen, een welverdiende reputatie genoot.

Van den Berg was geen boekverkooper zooals men er hier te lande zoo velen vindt; hij was een kenner en een liefhebber van boeken en door zijn groote belesenheid was hij met de meeningen en opvattingen van tal van schrijvers, ook van wetenschappelijke werken, op de hoogte. Daarbij beoefende hij zijn vak met liefde en toewijding, waardoor hij velen met raad kon dienen, wanneer hem inlichtingen over minder bekende boeken werden gevraagd.

Hoe gaarne gaf hij goeden raad en hoevelen hebben daar hun voordeel mede gedaan ; hoeveel hooggeleerden en zeergeleerden te Leiden hebben dan ook van zijn groote kennis op het gebied van boeken geprofiteerd.

Meermalen is het mij, en velen met mij, overkomen, dat men zich gaarne een boek of brochure wenschte aan te schaffen, waarvan men niets anders wist dan een onvolledigen titel. Ging men dan naar den bekenden „Adriani's Boekhandel” aan het Rapenburg en zeide men van den Berg wat men zocht,

dan dacht hij even na, ging naar zijn kantoor achter den winkel en het duurde niet lang of hij kwam terug met een blijden glans in zijn gultige oogen en hij wist precies alle bijzonderheden over het verlangde werk mede te deelen. Kon hij deze, wat zelden gebeurde, niet dadelijk vinden, dan vroeg hij even uitstel, zeker kon men echter zijn, binnen kort te weten te komen, wat men zocht.

Zijn groote accuratesse, vooral ook op het gebied van leesgezelschappen, werd door zeer velen op hoogen prijs gesteld.

Geen grooter genot kende hij, dan wanneer hij een client een boek wist te bezorgen, dat deze overal elders te vergeefs had gezocht, geen moeite was hem daartoe te veel.

Zij, die voor het eerst kennis maakten met van den Berg vonden hem wat stroef en kort, doch leerde men hem beter kennen, dan bemerkte men weldra, dat hij het tegendeel was; hij was een aangenaam verteller en kritisch opmerker, naar wien men gaarne luisterde, wanneer hij vertelde van zijn vele ontdekkingen, wat konden dan zijn oogjes glinsteren onder het onafscheidelijke kalotje. Velen hebben in den bekenden boekwinkel aan het Rapenburg hun tijd op aangename wijze met hem staan verpraten.

Van den Berg heeft een goede opleiding in zijn vak genoten. Op veertienjarigen leeftijd kwam hij in het vak als volontair bij de destijds bekende firma Slothouwer te Amersfoort, waar hij vier jaren bleef om toen als bediende bij de Rotterdamsche firma W.J. van Hengel werkzaam te zijn. Hier bleef hij vijf jaar

LIX

en zag toen in, dat het in het belang van zijn vak-kennis zou wezen, wanneer hij naar het buitenland ging en zoo was hij achtereenvolgens werkzaam te Nürnberg, te Dresden, te Parijs en te Londen, waardoor hij van de moderne talen uitnemend op de hoogte kwam en een groote algemeene ontwikkeling verwierf. Toen achtte hij den tijd gekomen zich te vestigen en op 1 Mei 1893 nam hij de zaak over van den heer A. H. Adriani; deze zaak heeft hij tot zijn dood gedreven, hij wist haar een vermaardheid te geven in het binnen- zoowel als in het buitenland.

Veel heb ik op het gebied van boeken, en ook op velerlei ander gebied, van van den Berg mogen leeren en toen later banden van persoonlijke vriendschap mij aan hem verbonden, heb ik hem pas naar waarheid leeren waardeeren, omdat hij niet alleen een kundig, maar vooral ook een braaf man en een trouw vriend was.

Wassenaar

E. TH. WITTE

HARTOG COHEN JZN. †

Het was den 23^e Mei 1930, dat de dood een einde maakte aan de langdurige ziekte van een achtenswaardigen zoon uit Leidens burgerij, maar ook aan diens welbesteed leven, een leven, dat schier in al zijn onderdeelen den stempel droeg van ijver, durf, doorzettingsvermogen, dienstvaardigheid en plichtsbetrachting. Op dien dag toch ging ter ziele de Heer Hartog Cohen, Oppervoorzanger, Godsdienstonderwijzer, Leeraar en Secretaris bij de Nederlandsch-Israëlietische Gemeente te Leiden. Ieder, die bij de teraardebestelling het gemoed der groote schare op den doodenakker beluisterde, ervoer, hoe die dag van overlijden in de annalen der genoemde Gemeente als een dies ater geboekt zou worden. Met groote en, voor zoover het van zijn eigen wil afhing, onverflauwbare toewijding had hij de belangen, zoowel de oeconomische als de religieuse, zijner Gemeente gediend, met taai geduld en stagen arbeid was hij in de weer geweest, om het Godsdienstig leven zijner gemeenteleden, voor zoover dit noodig was, op hooger peil te brengen.

Een korte schets van zijn levensloop, voor zoover deze verband houdt met het ambt, volg hier.

Geboren te Leeuwarden op 11 September 1873 uit eenvoudige Godvruchtige ouders, kenmerkte hij zich op nog jeugdigen leeftijd als iemand van een

fraai stemgeluid. Reeds, toen hij nauwelijks 15 jaar was, ging hij bij een soort jeugddienst als voorzanger in het gebed voor. Klaarblijkelijk was het aan den bijval, dien hij oogstte, toe te schrijven, dat hij even, nadat hij op 26 Augustus 1882 den laagsten rang als Godsdienstonderwijzer had behaald, door — nu wijlen — L. Wagenaar den toenmaligen Opperrabbijn van Friesland werd aangezocht, het Voorzangersambt in de Israëlitische Gemeente te Bolsward te aanvaarden. Met de aanvaarding van deze betrekking begint zijn loopbaan, waarbij het volgende eene bijzondere vermelding verdient. Niet lang te voren was hij ernstig ziek geweest, zoodat men aan zijn behoud twijfelde. Gelukkig was hij hersteld. Dit nu stemde den jongeling van 16 jaar zóó dankbaar tegenover God, dat hij een loopbaan wilde kiezen, waarbij hij in openbaren dienst bij zijn Hemelschen Geneesheer zou staan, om Zijn naam luide te loven zijn leven door. Dit nu was de stimulans tot het aanvaarden van bovengenoemd ambt. Schrijver dezer regelen, aan wien *persoonlijk* de jonge vriend deze zijne gevoelens in allen eenvoud en oprechtheid heeft geopenbaard, dacht in latere jaren zeer dikwijls aan dat woord van reine devotie, dat slechts een idealistisch-vroom gemoed kan ontstijgen. De groote ernst dien de Heer Cohen ook later steeds in de bediening van zijn ambt in verschillende Joodsche Gemeenten aan den dag legde, scheen schrijver dezes toe als eene voortdurende inlossing dier mooie belofte.

1 September 1891 werd de 18-jarige jongeling tot

voorzanger en Godsdienstonderwijzer in de Gemeente Oldenzaal benoemd. 29 Augustus 1892 behaalt hij een hooger rang en 1 September 1893 reeds wordt hij tot Godsdienstonderwijzer en adjunct-voorzanger bij de Israël. Gemeente te Groningen gekozen. In zijn nieuwe woonplaats weet hij zich de gelegenheid tot verrijking zijner theologische kennis zoowel als tot uitbreiding van zijn Synagogaal repertoire te nutte te maken, wat hem zeer ten goedeisgekomen toen hij later als Oppervoorzanger en Leeraar der Israëlietische Gemeente te Leiden feitelijk aan het hoofd der Joodsche gemeenschap stond. Op 21 Maart 1897 werd hij als zoodanig benoemd. Evenals in Oldenzaal bekam hij te Groningen eervol ontslag en op 30 April 1897 werd hij in deze stad in zijne nieuwe functie bevestigd. Hier ontplooidde hij zijne talenten. Hij wist, en vooral op de Hooge Feestdagen, de Synagoge-bezoekers, waaronder indertijd Prof. Oppenheim en Prof. Rosenstein, te boeien. Deze twee mannen waren vol lof niet alleen over zijn ontegenzeggelijk fraai stemgeluid, maar vooral over de beschaafde en indrukwekkende voordracht der gebeden, die door het auditorium als eene ontboezeming van hun Voorzanger werden gevoeld waarbij zij diens harteklop hoorden.

Stond hij als Godsdienstonderwijzer voor de jonge jeugd in eene goede reputatie, als Leeraar tegenover de ouderen trachtte hij onvermoeid liefde tot den Godsdienst te kweken en de kennis van practisch zoowel als theoretisch Jodendom te verbreiden. Hierbij gaf hij blijk de teekenen des tijds te kennen,

alsmede een man van tact te zijn. Vandaar, dat ook de rijpere jeugd, waaronder studenten, wegens zijn minzamen omgang sympathie en respect voor hem koesterden; duidelijk bleek dit uit de hulde, welke bij het plaatsnemen van den grafsteen, een oud-student den dierbaren ontslapene bracht.

Dat hij, toen hij reeds geruimen tijd als Leeraar in de Hebreeuwsche Taal aan het Gymnasium te Leiden verbonden was, bovendien als zoodanig te 's-Gravenhage werd benoemd, mag zeker wel als een mooi testimonium van zijne bekwaamheid en vooral paedagogische vaardigheid gelden. Deze psychologische eigenschap kwam hem ongetwijfeld ook in zijn qualiteit van Leeraar aan het vroegere Rijksopvoedingsgesticht en aan het Asyl voor Psychopathen te stade.

De enorme en omvangrijke arbeid, dien deze combinatie van betrekkingen meebracht, belette hem niet om zich menigmaal voor de belangen van enkelingen te interesseeren; en ook dit deed hij met ernst en toewijding. Wie in deze soort van bemoeiingen kennis maakte met zijne dienstvaardigheid, waartoe zijn nobel hart hem stuwde, weet, hoe deze man van een mooi bezonken idealisme tevens een man was van durf, aanpakken en practischen zin. Evenals van Boaz in het boek Ruth (III 18) kan men van hem getuigen: „een man, die niet rust voor hij de zaak tot een goed eind heeft gebracht”.

Welverdiend was dan ook de hulde, die bij zijn 25-jarig ambtsjubileum door den toenmaligen Opper-rabbijn A. van Loen werd gebracht met hem den

kerkelijken eereritel „Gower” te verleenen. Helaas, dat bij het verstrijken van het derde decennium zijner ambtsbediening reeds sporen kwamen van fysieke krachtvermindering.

Met bezorgdheid volgde men het proces, dat weldra intrad; in de eerste plaats natuurlijk zijne trouwe gade en zijne kinderen, voor wie hij in alle deele een boven velen uitrijzende eminente huisvader was; maar ook de Bestuurderen zijner Gemeente, die, gedragen door het bewustzijn dat in vele opzichten hun Gazzon (Voorzanger) en Leeraar de motorische kracht der Gemeente was, begrepen, dat een kostbaar leven op het spel stond, het leven van hem, die menig keer de Joodsche gemeenschap dezer stad naar buiten over de grenzen der Jodenheid zoo waardig vertegenwoordigde.

Wanneer dan ook tal van sprekers bij de teraardebestelling dank brachten aan dezen ambtenaar, dan was die dank het levendig besef ontweld, dat wel is waar de dood eene geweldige leegte heeft gebracht voor het oogenblik, maar dat zijn leven een blijvende zegen voor de toekomst der Gemeente zou blijken te zijn. Indien toch, naar men thans hoopt, wat aanstonds door den jeugdigen opvolger zal worden geplant, zal gedijen, dan zal zoowel deze zelf als de Bestuurderen der Gemeente niet uit het oog verliezen, dat de bodem hiervoor geschikt is gemaakt door de vakkundige en ijverige bearbeiding van den onvergetelijken voorganger.

Zoo zal de stelling in de Rabbijnsche Literatuur: „Indien, wat iemand tijdens zijn leven heeft geleeraard,

„na zijn dood wordt voortgeplant, dan spreken de „lippen des ontslapenen in het graf”, van toepassing zijn op wijlen den heer Hartog Cohen, die in dankbare en eerbiedige herinnering zal blijven voortleven.

I. VAN GELDER.

L. DEN OUDEN. †

„Leendert den Ouden, geboren te Poortugaa 18 April 1850; overleden te Leiden 27 Mei 1930 en begraven te Oegstgeest 31 Mei 1930;” dit is in ‘t kort het begin en het einde van een zoo wel besteed leven, als dat van den Heer den Ouden geweest is.

Reeds op 29 jarigen leeftijd werd hij benoemd tot Hoofd der Openbare lagere school aan den Morsch te Oegstgeest. Deze school moest wel in dit deel der gemeente Oegstgeest opgericht worden, omdat de Morsch te ver af ligt van de Leidsche buurt te Oegstgeest en de kinderen dus te ver moesten loopen om de school, die daar stond, dagelijks te bezoeken, hoewel van een gevaarlijken weg toen nog allerminst, gelijk nu door het vele verkeer, kon worden gesproken, en, omdat de kinderen van min- en onvermogene Morschenaren van de scholen te Leiden werden geweerd.

1 Januari 1880 begon de Heer den Ouden zijn onderwijs als Hoofdonderwijzer („Hoofd der school” was toen nog niet in de mode) van die school aan den Morsch en zette dit zijn werk onafgebroken voort tot 1 Juli 1919, dus bijna 40 jaar lang. 2 Mei had hij zijn ontslag aangevraagd, dat hem verleend werd, op de meest eervolle wijze, hetgeen niemand

verwonderen kan, die weet met hoeveel bekwaamheid, ijver en liefde zijn schoon en belangrijk ambt steeds door hem vervuld werd. Zuchtend heeft hij zijn moeilijke taak nooit verricht. Dit behoefde ook niet. De kinderen merkten het wel, dat de Meester veel van hen hield, terwijl hij wel merkte, dat de kinderen wederkeerig veel hielden van hem. Boven-dien zal ieder, die zijn taak, welke en hoe zwaar die ook zijn mag, met blijdschap volbrengt en er een hoogere roeping in ziet z.a. dit bij den Heer den Ouden het geval was, nooit ontevreden en mokkend zijn weg gaan. De Heer den Ouden ging met zijn leerlingen om als een Vader met zijn kinderen, bezocht ze dikwijls thuis en trok zich hunne belangen ook nog aan, als zij reeds van school af waren.

Doch niet slechts als onderwijzer was hij een zeer gezien man, maar ook als Kerkvoogd der Nederduitsch Hervormde gemeente te Oegstgeest. Na zijne benoe-ming als zoodanig in 1882, werd hij al spoedig penningmeester dier Kerkvoogdij, welke functie hij steeds met de grootste zorg en accuraatheid vervuld heeft, steeds ook in de meeste harmonie omgaande en voortwerkende met de andere Kerkvoogden tot heil der gemeente. Een kink in den kabel was er in al die jaren nooit en, alles was ook in dit werk van den Heer den Ouden keurig in orde. Reeds toen hij als Hoofd der School was afgetreden en hij in de Leidsche buurt was komen wonen, bleef hij nog jaren lang dit veelomvattende werk verrichten en dus ook de vergaderingen bijwonen, die dikwijls tot in den nacht toe uren lang werden gehouden; totdat hij in

LXVIII

Januari 1926 ook dit werk moest neerleggen, vooral daartoe gedrongen door zijne steeds toenemende doofheid.

Verder moet er nog aan herinnerd worden, dat de Heer den Ouden jaren lang ook als voorlezer en voorzanger in het schoone „Groene Kerkje” werkzaam is geweest,? morgens,? middags of 's avonds, Zondag aan Zondag, steeds loopende heen en weer een uur lang, totdat deze functie na de restauratie van die kerk geheel opgeheven werd.

Dat hij zich niet tot zijn hoofdwerk bepaald heeft, maar ook nog tijd en lust had, om werkzaam te zijn voor het algemeen belang, blijkt hieruit: 1° dat hij Secretaris-Penningmeester was van het bestuur over de bijzondere bewaarschool aan de Morsch, gelegen schuin tegenover zijn huis en eigen school ; 2° dat hij jaren lang leeraar was van de rijksnormaalschool te Voorschoten en 3° dat hij een bekwaam Directeur was van de Zangvereniging die den schoonen naam droeg van „Hallelujah”, welk „Halleluja” dus honderde malen van zijn lippen kwam op aarde.

Nadat hij 8 April 1930 den 80 jarigen leeftijd bereikt had, is hij 27 Mei van dat jaar, 's middags om half 6 in het Diaconessenhuis te Leiden ontslapen, nagestaard door zoovelen, inzonderheid door zijn kinderen, die hem met liefde en dankbaarheid blijven gedenken.

A. J. R.

HENDRIK MARINUS SASSE. †

Hendrik Marinus Sasse werd den 18^{en} September 1864 te Leiden geboren. Aanvankelijk teekende de lijn, waarlangs zijn leven zich zou ontwikkelen slechts vaag af. Physiek niet sterk, tenger van figuur, scheen hij niet aangewezen op het gewone practische leven. Van studieplannen was er, naar ik meen, nooit sprake. Geleidelijk in de richting van het kantoorleven geleid, trok langzaam aan bepaaldelijk de geldhandel zijn bijzondere aandacht. Na den schooltijd zien wij hem in opleiding op een effectenkantoor en alras deden zijn breede kennis, zijn zakelijk inzicht, zijn zelfstandig oordeel vermoeden, dat hij niet was voorbestemd om op den duur een ondergeschikte rol te blijven spelen. Op 24 jarigen leeftijd waagde hij het dan ook een eigen kantoor op te richten in het perceel Rapenburg 9, de zeer bescheiden aanvang van het eerbiedwaardige levenswerk, waardoor de naam van Sasse in de zakenwereld gedurende vele jaren zulk een uitnemenden klank had.

Inmiddels gehuwd met Mejuffrouw H. M. du Croix, veroverde hij van stonde aan en in steeds meerdere mate door zijn inzicht en kennis van zaken, zijn betrouwbaarheid en voorzichtigheid het vertrouwen van steeds breederen kring. De gestadige groei van zijn kantoor vindt echter vooral zijn verklaring in het feit, dat hij van zijn jeugd af geboeid door den

sterken geest van Ds. S. H. J. de Wolff, zich ook in zaken liet leiden door de hooge beginselen, door zijn geestelijken vader gepredikt. Die beginselen slepen glanzende facetten aan het reeds in oorsprong pure karakter van Sasse. Men kon er van overtuigd zijn, dat ook op zijn kantoor geen handeling zou worden gepleegd, die de hooge keur van die beginselen niet dragen kon. Sasse leefde in handel en wandel op een geëleveerd plan; daardoor won hij het vertrouwen van wie met hem in aanraking kwamen; daarin ligt de verklaring van den buitengemeenen bloei van zijn onderneming, zóó verrassend snel, dat reeds na vier jaren voor zijn bedrijf naar meer ruimte moest worden uitgezien en zijn kantoren moesten worden overgebracht naar Breestraat 61, waar ze in 1920, na een algeheele verbouwing van dat perceel, werden opgenomen in het groote lichaam der Bank-Associatie, waarvan Sasse tot zijn dood als een der Directeuren fungeerde.

Het lag niet in Sasse's aanleg zich in het publieke leven op de voorste rijen te dringen. Zijn gezin en zijn zaken schonken hem alle voldoening, die hij zocht. Uit zich zelf zou hij zich nooit hebben bewogen buiten deze engere grenzen. Doch het kon wel niet anders of zijn karaktereigenschappen vestigden in breederen kring de aandacht op hem, zoodat men al meer ook voor het publieke leven zijn diensten kwam vragen en er was genoeg gemeenschapszin in hem om zich desgevraagd te geven en als hij zich gaf, kon men ook hier weer op hem rekenen, wist men weer, wat men aan hem had.

Zooals gezegd, leerling van Ds, de Wolf, verbond hij zich reeds jong aan het werk van de Wijkvereniging Levendaal, eerst als onderwijzer op de Zondagsschool, later, jaren lang, als Bestuurslid en Secretaris; een kracht, die er eigen schouders onder plaatste, wanneer er lasten waren te dragen en die zich hartelijk mee verheugde, wanneer er voor zegen te danken viel.

De zaak van het Christelijk onderwijs had mede zijn volle sympathie en jarenlang was hij Bestuurslid tegelijk van de Vereeniging voor Chr. Onderwijs voor on- en minvermogenenden en van de Vereeniging tot instandhouding van Chr. M.U.L.O. School aan het Noordeinde en na de fusie van die twee tot één Vereeniging voor Chr. onderwijs, diende hij tot kort voor zijn heengaan de belangen der Scholen met onverflauwd en ijver.

Ook als lid der Gemeente Commissie van het Ned. Hervormde Kerkgenootschap en bij name als lid van de financieele commissie heeft hij de Hervormde Gemeente gedurende meer dan 25 jaren onschatbare diensten bewezen, die helaas voor Leiden werden afgebroken doordat hij zich in 1922 metterwoon vestigde in kerkelijk Oegstgeest, maar die daar werden voortgezet door het werkzaam aandeel, dat hij nam in de actie tot stichting van een nieuwe Kerk.

Zelfs voor de Gemeente-politiek, die overigens wel het verst lag buiten de grenzen van zijn ambitie, liet hij zich vinden toen de Chr. Historische Kiezers gedurende de jaren 1915 en 1916 hem riepen tot de vervulling van een zetel in den Gemeenteraad. Hij was daar ook al weer niet de man van schitterende

oratorie of zelfs maar van veel woorden. Toch was hij ook daar een gewaardeerde kracht, omdat men er van overtuigd kon zijn, dat Sasse in beslissende momenten zijn stem niet uitbracht dan na rijp beraad en men die stem beschouwen mocht als de vrucht van een bezonken oordeel. In meerdere commissies, meest van financieelen aard werd met bewonderenswaardige trouw en accuratesse dat stille, werkzame leven besteed, voor de groote menigte onopgemerkt in intiem kring steeds gewaardeerd.

Huiselijkeomstandigheden noopten hem in de laatste jaren helaas zich allengs aan allerlei niet strikt noodigen arbeid te onttrekken, al bleef hij, dat wisten zijn vrienden, steeds uit de verte met groote belangstelling hun handelingen volgen.

Een acute ongesteldheid maakte in enkele dagen, voor ons gevoel te vroeg, een einde aan dit werkzame leven. Den 6^{en} Juni 1930 werd hij weggeroepen en toen vele vrienden hem den 11^{en} Juni naar zijn laatste rustplaats leidden, begon het diep tot hun besef door te dringen, dat daar geheel onverwacht een schat van liefde en toewijding voor veel dat edel en schoon was ten grave ging.

Bij de open groeve sprak zijn zoon, wijzende op een krans van de Leidsche Vereeniging voor den Geld- en Effectenhandel en de palmtak der familie met het woord „Vrede”: „Mijn vader heeft uit kracht van zijn geloof den geldhandel kunnen verbinden met de behartiging van vrede en liefde,” en het werd door allen beëamd. Waarlijk, Sasse was een man, die te midden van de groote gevaren, bijzonder aan zijn werk eigen, de

LXXIII

banier van verheven beginselen ongerept en hoog ophief.

Toen wij huiswaarts gingen, droegen wij met ons als een blijvende schat de herinnering aan iets buitengewoon moois, dat wij hadden gezien, en waardoor de naam van H. M. Sasse steeds met eerbied en dankbaarheid zal worden genoemd.

M. J. P.

DR. GERRIT JACOB BOEKENOOGEN

18 April 1868 — 26 Augustus 1930

Over Boekenoogens verdiensten als man van wetenschap is het hier niet de plaats veel te zeggen. Wat hij geweest is als Nederlandsch philoloog, als kenner onzer streektaalen, als folklorist dat zal eene bevoegde en bekwame hand ons o.a. in de Levensberichten van Letterkunde beschrijven. Wij willen hem hier als burger onzer stad herdenken. Hij was mederedacteur van het woordenboek der Nederlandsche taal, een ambt van beteekenis, maar niet een werkkring die naar buiten van zich spreken doet. Bovendien was hij allermint een man, die de openbaarheid of het wereldsch gerucht zocht; te bescheiden, te schuw (zeiden sommigen) was hij, om de vooraanzitting te begeeren. Wie hem kenden waren de leden der Doopsgezinde gemeente, die hem **elken** Zondag als lid des kerkeraads mede zagen opgaan in den stoet die, naar goede gewoonte, den prediker ten kansel geleidde. In dien kerkeraad heeft hij lange jaren de belangen der hem dierbare gemeente behartigd met trouw en toewijding.

Van ons Jaarboekje was Boekenoogen lid der redactie sinds 1916, sinds 1921 voorzitter. Voorbeeldig nauwgezet was ook hier zijn werk. Hij spoorde aan tot het leveren van bijdragen, verzamelde gegevens voor

de kroniek, corrigeerde de drukproeven en verzorgde aldus het gansche boekje. Zijne rijke kennis kwam hem (én ons) daarbij te stade en zijn beminnelijk karakter maakte de samenwerking tot een genoeg. Wij vergeten hem niet, gelijk ook onze stad hem gedenken moge als een goed burger, die haar verleden kende en in 't tegenwoordige haar liefhad.

L. K.

DR. H. VAN NES. †

Op 16 Sept. 1930 heeft de gemeente Noordwijk een edel burger en zeer geacht medicus door den dood verloren.

Dr. Hadriaan van Nes werd 10 Maart 1866 te Noordwijk-binnen geboren, zag zich 15 Juni 1888 tot arts bevorderd, is daarna geworden eerste assistent- geneesheer van de chirurgische kliniek van prof. Tilanus te Amsterdam, en den 16^{en} Sept. 1893 promoveerde de ontslapene tot doctor in de geneeskunde cum laude op academisch proefschrift „Waarnemingen omtrent Arthrodese,” aan de gemeentelijke universiteit der genoemde stad. Op 21 Nov. 1902 nam hij de praktijk zijns vaders, Dr. J van Nes te Noordwijk, over, welke heer den 26^{en} d.a.v. overleed. Hij werd en bleef toen tijdens zijn 28 jarige praktijk **bij** de burgerij de dokter en stond bij zijn collega's hier, te Leiden en elders hoog aangeschreven. Mede was hij jaren lid van de gezondheidscommissie in het district Katwijk.

Ondanks zijn druk ambt vond de medicus nog tijd om sinds Oct. 1918 zitting te hebben in den raad der gemeente waar hij als lid, zonder aanzien des **per-**soons, het algemeen belang ten volle voorstond.

Ook voor 't broederlijk gezelschapsleven toonde hij nog eenige oogenblikken over te hebben, blijkens

LXXVII

zijn lidmaatschap sinds 1894 van den St. Jorisdoelen te Noordwijk, van welke broederschap hij later deken was, herhaaldelijk koning en na vestiging van zijn praktijk steeds scriba- thesaurier.

Daar echter zijn gezondheid in de laatste jaren door een inwendige kwaal veel te wenschen overliet, moest de medicus zich werpen in den arm van 'n anderen aeskulaap, om gecureerd te worden. Na een half jaar elders in een kliniek vertoefd te hebben, werd hem bij zijn terugkomst op Woensdag 30 Maart 1927 door een dames-comité, namens zijn patiënten en andere ingezetenen van de beide Noordwijken, Noordwijkerhout en Voorhout, een gratulatie en hulde gebracht, met aanbieding van een autogeschenk met naamalbum, doch zijn kwaal verhief zich **weêr**, met gevolg dat de beminde arts op medisch advies zijn praktijk moest overdragen aan een ander en ~~na~~ na vier maanden rust en smartelijk lijden is hij den weg van alle vleesch gegaan.

Als geneesheer en als raadslid heeft hij de gemeente Noordwijk groote diensten bewezen, waarom zijn nagedachtenis aldaar nog lang zal worden geëerd.

J. Kloos.

C. VERSLUYS. †

Den 2^{den} October 1930 overleed te Oegstgeest Cornelis Versluys, oud-notaris.

Den 27sten October 1908 werd hij benoemd tot notaris te Leiden als opvolger van notaris Meiners. Hij vestigde zich in diens huis aan de Breestraat no. 89 en eenige jaren daarna aan de Hooigracht no. 76.

Een eenvoudig man, bescheiden in zijn optreden; hij viel niet op, als hij wandelde in Leiden's straten. Maar weldra een bekende en geëerde notaris. Want wie, even maar, in zijn kantoor met hem over zaken sprak, kwam dadelijk onder de bekoring van zijn helder verstand, zijn scherpzinnigheid en juist inzicht.

Merkwaardig, hoeveel invloed uitging van dezen kleinen, schijnbaar zwakken man met die heldere donkere oogen.

Levendig ineens, onvermoeid, met heldere stem, zette hij moeilijke zaken duidelijk uiteen en gaf hij richting en leiding aan een bespreking. Binnen zeer korten tijd kreeg hij een omvangrijke, belangrijke praktijk, uit alle kringen en richtingen.

Hij werkte alles snel en nauwkeurig af; hij was niet de hand, die geleid werd en als instrument

acten passeerde; hij gaf zelf leiding, die men hem gaarne liet, vertrouwend op zijn bekwaamheid.

Vele geschillen wist hij door zijn aangeboren tact en menschenkennis tot een voor alle partijen bevredigende oplossing te brengen.

Toen hij in Leiden kwam, was hij in de kracht van zijn leven.

Geboren te Klundert den 2den Februari 1872, was hij eerst te Zevenbergen werkzaam op het kantoor van den Ontvanger der Registratie, waarbij hij lessen nam te Breda. In 1893 werd hij candidaat-notaris; tot 1902 werkte hij als zoodanig bij Notaris **Huvers** te Middelburg en van 1902 tot 1908 bij Notaris Schiethart te Lochem.

In Leiden kreeg hij gelegenheid zijn menschen- en zakenkennis volledig te ontplooien in zijn weldra groote practijk.

Hij leefde bijna uitsluitend voor zijn kantoor en voor zijn gezin.

Niet gemakkelijk nam hij andere bezigheden op zich, maar die hij aanvaardde behartigde hij met denzelfden ijver en nauwgezetheid als zijn zaken.

Zoo was hij eerst penningmeester, daarna voorzitter van de Vereeniging tot Oprichting en Instandhouding van Scholen op Gereformeerden grondslag te Leiden; penningmeester van de Christelijke Kweekschool voor Onderwijzers te Leiden en Penningmeester van het Christelijk Comité voor Indië.

Als lid van de Anti-Revolutionaire Partij werd hij herhaaldelijk aangezocht zich voor den Gemeenteraad of Provinciale Staten candidaat'te stellen, maar hij

LXXX

gevoelde zich geen man voor publieke colleges.

Eind 1927 trof hem een ernstige ziekteaanval, die hem ten slotte van zijn werkkraft beroofde, zoodat hij op zijn verzoek met ingang van 1 April 1928 eervol ontslag kreeg.

Zijn vele vrienden hoopten, dat hij in rustiger omgeving, buiten zaken, in Oegstgeest genezing zou vinden, maar langzaam namen zijn krachten af en hij overleed, 58 jaren oud, en werd begraven op Rhijnhof.

Zijn nagedachtenis zal bij allen, die hem gekend hebben, in groote eere blijven.

P. E. B.

PROF. DR. M. W. DE VISSER. †

23 October 1875-7 October 1930.

Hoewel Prof. de Visser van jong student af te Leiden gewoond heeft ¹⁾ — steeds in denzelfden hoek van het Plantsoen — ofschoon hij en als assistent aan het Museum voor Volkenkunde en als hoogleeraar in de Japansche taal en letterkunde (1917-1930) inwoner van Leiden was, en buitendien aan vermaarde Leidsche ingezetenen verwant (de burgemeester Was b.v. was een zijner ooms), kon hij toch geen welbekende Leidenaar genoemd worden. Als student werd hij door zijne zwakke gezondheid belemmerd in het leiden van een toenmaals gewoon studentenleven. Na zijne promotie naar Japan, het land zijner nieuwe studiën, willende vertrekken, werd hij overvallen door eene hevige ingewandsziekte, na zijn verblijf in het Oosten aan genoemd Museum verbonden, werkte hij voortdurend in weerwil van herhaalde ziekte, als hoogleeraar gaf hij vele uren college en verzette hij bergen van werk, doch dan was het eene longaandoening, dan weer eene hopeloos lijkende maagkwaal, later de fysieke en psychische aandoening, die hem tot een aan huis gebondenen, der wereld afgestorvenen, van menschen vervreem-

1) Afgezien van zijn verblijf in Japan als attaché bij het Nederl. gezantschap.

den, in zijn studie verdiepten geleerde gemaakt hebben. De pijnlijke trek op zijn gelaat werd verscherpt door het merkteeken van zielelijden, want deze uitnemende, door en door altruïstische, mensch heeft ontzaglijk veel leed gehad! Hoe heeft hij lichamelijk en zieleleed gedragen, hoe heeft hij zich weten te verheffen boven pijn en verdriet, en hoezeer is hij er in geslaagd zijne omgeving nimmer ter neer te drukken door al wat er in hem omging!

De stille figuur, de weldoende, menschlievende man, de voortreffelijke zoon, echtgenoot en vader werd door weinigen gekend; hij zocht weinig aansluiting, en zeker geen erkenning van zijne groote deugden, die hij niet anders dan als plichten zoude gevoeld hebben, zoo men hem daarom had willen prijzen.

Maar zeer bekend, ja vermaard is de geleerde De Visser, zoowel door zijne talrijke colleges, waarin hij zich geheel aan zijne taak en niet minder aan zijne leerlingen gaf, als door eene reeks van geschriften over Japansche taal, litteratuur en religie, Chineesche letteren en vergelijkende Boeddhistische godsdienstleer en hare moeilijke terminologie. Zijne vele leerlingen verliezen in hem meer dan een leermeester, ook een hartelijken vriend, een helper in alles; zijne collega's — de uit den aard der zaak weinige onder hen die hem goed kenden — een uitmuntenden ambtgenoot, vriend en vakbroeder, wiens nagedachtenis bij hen allen de hoogste vereering zal deelachtig blijven.

v. R.

DR. RUTGERUS HORST. †

Dr. Rutgerus Horst werd den 16den Augustus 1849 geboren in de pastorie te Angerlo (Gelderland) waar zijn vader predikant was.

Na het voorbereidend onderwijs in zijn geboortedorp te hebben gevolgd, bezocht hij het gymnasium te Doesburg, waar hij den 28sten Juni 1866 magna cum laude eindexamen deed.

Aan de Utrechtsche Universiteit volgde hij de lessen van Opzoomer (logica), van Herwerden (Grieksche en Latijnsche Letterkunde), Donders, Mulder en Harting, en deed in 1869 zijn candidaats-examen in de Wis- en Natuurkunde, gevolgd door het doctoraal-examen en in 1876 door een promotie magna cum laude in de Wis- en Natuurkunde.

Reeds gedurende zijn studietijd assistent bij Harting geworden, volgde spoedig daarop zijn benoeming als conservator bij de zoologische afdeeling der Universiteit.

Ingevolge zijn benoeming als conservator aan 's Rijks Museum van Natuurlijke Historie verliet hij Utrecht in 1882 en vestigde zich in Leiden. Deze laatste betrekking vervulde hij tot zijn twee en zeventigste jaar, waar de Regeering hem nog twee jaren na den pensioengerechtigden leeftijd toestond in zijn betrekking aan het Museum te blijven arbeiden. Uit zijn huwelijk met Wilhelmina Aletta Rensina Versteegh,

in 1878, werden vier zonen en een dochter geboren. Hij was lid van het Provinciaal Utrechtsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, van het Genootschap ter bevordering der Natuur-, Genees- en Heelkunde te Amsterdam, van het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen, van het Bataafsch Genootschap der Proefondervindelijke Wijsbegeerte te Rotterdam enz. enz.

Van zijn hand verschenen een zeer groot aantal publicaties, in hoofdzaak ongewervelde dieren betreffende, terwijl een uitgebreide correspondentie met buitenlandsche geleerden getuigde van de belangstelling die zijn werk onder vakgenooten vond.

Een degelijk geleerde van den ouden stempel is met hem ten grave gedaald.

J. W. NIEUWENHUIZEN SEGAAR. †

Johannes Willem Nieuwenhuizen Segaar werd geboren 18 Nov. 1866 uit het huwelijk van den Heer Johannes Willem Segaar en Mej. van der Plas.

Na het overlijden van zijn Vader, hertrouwde zijne Moeder met den Heer L. E. Nieuwenhuizen, waarom hij dan ook, nadat hij in de zaak zijner ouders opgenomen was, den naam van Nieuwenhuizen er bij kreeg.

De zaak zijner „ouders”; want de bekende fabriek van verduurzaamde levensmiddelen aan den Morschweg, werd opgericht en aanvankelijk gedreven door zijne Moeder alleen; maar na haar huwelijk met den Heer L. E. Nieuwenhuizen door dezen erbij. Toen hij nog zeer jong was, werd de overledene reeds in de zaak opgenomen en dit bleef zoo, totdat zijn (tweede) vader in 1900 plotseling overleed. Na diens overlijden werd bij acte van 19 Nov. 1901 de zaak veranderd in de Firma L. E. Nieuwenhuizen met als leden: „Mevr. de Wed. L. E. Nieuwenh. Segaar en de H. H.J. W. Nieuwenh. Segaar en G. Boon, die met zijn oudste volle zuster getrouwd was, terwijl hij zelf in 1897 in het huwelijk was getreden met Mej. N. Knottenbelt, uit welk huwelijk 4 zonen en 1 dochter in leven zijn. Op 1 Mei 1911 trad Mevr.

de Wed. L. E. Nieuwenh. Segaar uit de Firma en werd de zaak door de twee zwagers voortgezet tot 1921, in welk jaar de Heer G. Boon, die ook Wet-houder van Oegstgeest was, overleed. Bij acte van 5 Dec. 1921 werd de zaak omgezet in een N.V. met als Directeuren de overledene en zijn oudste zoon, die ook den naam draagt van L. E. Nieuwenh. Segaar. Deze functie bleef hij tot aan zijn dood toe behouden en werd door hem steeds met een stoere werkkraft en met zooveel kennis van zaken vervuld, dat de zaak steeds meer in bloei toe nam, wat gelukkig ook nu nog in dezen zoo veelzins benarden tijd het geval blijft; en dat niettegenstaande hij steeds te worstelen had met een gebrekkig lichaam, want reeds 27 Jan. 1884 werd zijn rechterbeen door de stoomtram naar Haarlem tot onder de knie afgereden. Hoe hij als Christen handelde en b.v. omging met zijn personeel, kan blijken uit hetgeen de Procuratiehouder, de Heer Lau, namens dat geheele personeel bij zijn begrafenis sprak „Mijnheer Jan, z.a. hij op de fabriek genoemd werd, kende”, zeide de Heer Lau, „zijns gelijke in goedheid niet; gedurende de 20 jaar, waarin ik met den ontslapene samen mocht werken, heb ik nooit gevoeld dat deze man mijn patroon was, veeleer mijn vriend.

Wel was hij soms even scherp in zijn critiek, maar toch was zijn oordeel steeds mild, omdat hij zich in de omstandigheden van zijn ondergeschikten wist te verplaatsen:’

Dat hij evenals zijn tweede Vader veel liefde had voor de gemeente Oegstgeest, waartoe hij steeds kerkelijk

LXXXVII

bleef behooren, ook nadat de Morschweg burgerlijk bij Leiden getrokken was, blijkt wel voornamelijk uit het ambt van Kerkvoogd der Ned. Herv. Gemeente, dat hij evenals zijn Vader jarenlang bekleed heeft. In 1904 als zoodanig gekozen, werd hij al spoedig Secretaris van deze Kerkvoogdij en is dit gebleven tot aan zijn overlijden toe. Verder is hij van het begin der oprichting af lid geweest van het Kiescollege en dan van 1909 af tot aan zijn overlijden toe Penningmeester van de Lagere School der Ned. Herv. Gem. aan den Endegeesterstraatweg. Nooit was hem in deze functies iets te veel. Menigmaal zag men hem eerst laat in den nacht van de vergadering gaan naar zijn verre woning. Hetzelfde kan getuigd worden van wat hij deed en was voor de vele andere zaken, waaraan hij zich gaf. Van 1902 en 1914 af, ook al tot zijn overlijden toe, was hij successievelijk lid en voorzitter van het bestuur over den Pesthuispolder te Oegstgeest. Van 1911 af bestuurslid van de Holl. Maatschappij van Landbouw, terwijl hij ook vele jaren lid was van de Commissie tot samenstelling van het landbouwverslag. Verder was hij bestuurslid van de „Roode Ster”, wat men zou kunnen noemen „het roode kruis voor paarden”; Commissaris van de Leidsche eierenveiling van de oprichting in 1908 af; bestuurslid van den I en 2en bond van Conservenfabrikanten in Nederland; bestuurslid ook van de Leidsche afdeeling „de Nederlandsche Padvindders”; gedurende de oorlogsjaren penningmeester van de in Nederl. gevestigde vereeniging van Exporteurs en Fabrikanten van gezouten

groenten; lid van de Leidsche bruine boonen commissie; vele malen arbiter van den Duitschen en Oostenrijkschen regeeringsinkoop en van de Nederl. centrale. In al deze functies was hij nooit bepaald somber werkzaam, maar integendeel met een aanstekelijke opgeruimdheid en met de grootste trouw. Ofschoon een man van besliste overtuiging heeft hij zich toch op politiek gebied nimmer bewogen; alleen dan dat hij vele jaren zitting had in een Leidsch stembureau voor den gemeenteraad, de Prov. Staten en de 2e Kamer.

In hoe groote achting hij èn te Leiden en te Oegstgeest deelde, bleek duidelijk bij zijne begrafenis, toen het groote koor van het „Groene Kerkje” nauwelijks in staat was alle belangstellenden te bevatten.

Wat zijne zoo uitnemende Echtgenoote, wat zijne achtenswaardige Zonen en Dochteren en verdere Familielieden, maar ook wat zijn vrienden in 'hem verloren, kan moeilijk onder woorden worden gebracht.

Na een betrekkelijk korte, maar pijnlijke ziekte is deze trouwe vriend Zaterdag 8 Nov. in den ouderdom van bijna 64 jaar ontslapen en ingegaan in „de vreugde zijns Heeren”.

A. J. R.

SALOMON VAN DER PAUW.
1794-1869.

Het leven en de geschriften van den Stadsarchitect SALOMON VAN DER PAAUW

(1794-1869).

INLEIDING.

Gedurende mijne veeljarige ambtsvervulling bij de gemeente Leiden vorderden de voorbereiding en studie van belangrijke openbare werken vaak kennisneming van hetgeen mijne ambtsvoorgangers op een of ander gebied hadden ontworpen of tot stand gebracht. 1)

Onder hen was het in de eerste plaats de hierboven genoemde Stadsarchitect, die gedurende niet minder dan 46 jaren aan het hoofd stond der openbare

1) Deze voorgangers waren: ir. G. H. de Vries Broekman, thans hoogleeraar a.d. Techn. Hoogeschool (1898— 1901), ir. H. Paul (1892-1898, overleden 1925), ir. D. E.C. Knuttel, later Rijksbouwmeester (1885— 1892, overleden 1929). J. W. Schaap (1863— 1884, overleden ?) en S. van der Paauw (1816-1862, overleden 1869).

werken hier ter stede, wiens geschriften door hunne oorspronkelijkheid, veelzijdigheid en volledigheid niet nalieten diepen indruk achter te laten, weshalve ik destijds reeds het voornemen opvatte mij nader op de hoogte te stellen van den levensloop van dezen merkwaardigen man, die zich niet alleen als bouwkundige, doch ook als geschied- en oudheidkundige in hooge mate heeft onderscheiden. Een overdrukke werkkring was oorzaak dat uitvoering van dit voornemen moest wachten op mijn uittreden uit den gemeentedienst; eerst toen kon met de opsporingen naar „het leven en de geschriften van Salomon van der Paauw” rustig en ongestoord worden aangevangen.

Dit onderzoek werd in hooge mate vergemakkelijkt doordat het Leidsche archief in het bezit bleek te zijn niet alleen van de voornaamste rapporten, door van der Paauw tijdens zijne ambtelijke loopbaan aan het gemeentebestuur uitgebracht, doch ook van al zijne geschriften en andere op Leiden betrekkelijke voorwerpen, welke verzameling na zijn overlijden in 1869 door de gemeente van de erfgenamen werd aangekocht.

De bibliotheek van het archief bevat niet minder dan 27 zoowel ambtelijke als geschiedkundige werken van v. d. P., terwijl in de prentverzameling, behalve een 100-tal door hemzelf vervaardigde en onder teekende, nog een belangrijk aantal van hem afkomstige, doch niet gewaarmerkte teekeningen worden vermeld.

Zijn omstreeks 1860 geschreven „Overzicht van

mijn vijftig-jarig ambtelijk leven 1)" heeft de voornaamste bouwstoffen verschaft voor het hieronder volgend levensbericht; een tweede hoofdstuk 2) zal daarna worden gewijd aan eene vermelding zijner geschriften op technisch en ander gebied.

1.

ZIJN LEVEN.

Salomon van der Paauw werd op 10 Juni 1794 te Haarlem geboren als op een na oudste zoon van Gerrit van der Paauw (1765—1828), uit wiens huwelijk, in 1791 met Anna Hildegonde Klaarhout te Haarlem gesloten, 6 zoons en 2 dochters werden geboren. Op 15-jarigen leeftijd legde hij examen af in de meet- en landmeetkunde en werd daarna bij het Hof van Justitie te 's-Gravenhage als landmeter beëdigd. In 1811 werd hij geplaatst als onbezoldigd surnumerair bij den Waterstaat (Ponts et Chaussees) op het bureau van den hoofdingenieur A. Blanken; sinds 1 September 1812 deed hij dienst als onder-opziener bij den straatweg 's Gravenhage-Haarlem. Op 1 Januari 1813 werd hij bevorderd tot opziener 3^e klasse op een salaris van 1000 francs, welke werkkring hem voldoende tijd liet om des avonds verder te studeeren en taalkennis op te doen.

1) **Cat. Bibl.** n°. 3311,

2) Zal worden opgenomen in den volgende jaargang van het Jaarboekje.

In 1813 nam hij dienst in het eerste jagercorps, een eere- en lijfwacht van den nieuwen vorst, welk corps in Februari 1814 werd ontbonden.

In October 1814 verhuisde hij van den Haag naar Gouda, de standplaats van genoemden hoofdingenieur ; in Maart 1815 volgde zijne voorloopige bevordering tot opziener 2^e klasse op een salaris van f 571 en 9 stuivers en zijne overplaatsing naar Gorinchem, ter vervanging van den ingenieur Goekoop, alwaar hij bij den bouw van sluizen en dijken ruime gelegenheid vond zich practisch te bekwamen; in 1816 ontving hij zijne definitieve aanstelling in genoemden rang. In den winter 1815-1816 maakte hij zich tijdens hoogen waterstand, zwaren ijsgang en dijksaanvallen zóó verdienstelijk dat hem deswege eene gratificatie van 52 guldens door den Minister werd toegekend.

Op den duur vond hij echter in het werk van den Waterstaat geene bevrediging, weshalve hij elders solliciteerde en er in slaagde op 17 Augustus 1816, „met eenparigheid van stemmen” te worden benoemd tot „tweeden fabriek” van Leiden op een salaris van f 1500 per jaar met den titel van *stadsarchitect*, als hoedanig hij op 23 September d.a.v. werd beëdigd.

In December 1816 werd hij tevens aangesteld als rooimeester op f 200.— per jaar en eenige jaren later in Januari 1825 als *Directeur der Brandblussching* „een onbezoldigde, maar vereerende betrekking”.

Op 14 April 1818 besloot Leiden's Raad de door Willem Uljee waargenomen betrekking van „eersten fabriek” uit hoofde van diens wankele gezondheid

op te heffen en alle werkzaamheden op te dragen aan den stadsarchitect van der Paauw, waartegenover diens salaris zoude worden verhoogd tot f 1800.— per jaar. Als hulp stonden hem ter zijde:

1^e voor het dagelijks nagaan der werkzaamheden aan het metsel- en straatmakerswerk een opziener op een jaarsalaris van f 600.— ;

2^e voor de werkzaamheden op de Stadswerf en in de magazijnen een opziener op een salaris van f 650.— met vrij wonen op de Stadswerf;

3^e voor den plantsoendienst, de buitenwegen, Delftsche-, Utrechtsche- en Haarlemmervaar ten en paden een opziener op een salaris van f 675.— ;

totaal derhalve 3 opzieners, welk aantal tot den dag zijner pensionering in 1862 geene uitbreiding heeft ondergaan. Wel ontving de Stadsarchitect een toelage van f 150.— 's jaars voor schrijf- en bureau-behoef ten, doch ook de uitgaven voor opmeting en in kaart brengen der buitengewone werken moesten uit dit luttele bedrag worden bestreden of bij ontoereikendheid door den architect zelf worden voldaan.

In 1824 ontving v. d. P. een belooning van f 100.— wegens buitengewone diensten bewezen bij de viering van het 300-jarig ontzetfeest, en in 1826 eene gratificatie van f 100.— wegens het maken van een nieuwe kaart van Leiden.

In 1827 werd v. d. P. gemachtigd zijne geschiedkundige studie betreffende Leiden's waterverversching op stadskosten te doen drukken, terwijl hem als belooning voor dezen arbeid f 400.— 's jaars tijdelijk werd toegekend, welke gratificatie eerst in 1839 in

eene vaste 'toelage veranderde; daarna heeft zijn salaris **geene** wijziging meer ondergaan.

Het ligt niet in de bedoeling hieronder een volledige opsomming te geven van alle door v. d. P. gedurende zijn 46-jarigen Leidschen werkkring tot stand gebrachte werken. Onder zijne geschriften bevindt zich o.a. ook een in 1851 opgesteld manuscript „verzameling van aantekeningen betreffelijk de publieke werken der Stad Leyden, uit de originele stukken opgemaakt en getrokken”, bevattende een chronologisch overzicht van de voornaamste feiten en gebeurtenissen, die zich alhier hebben voorgedaan, beginnende met de „inwijding der St. Pieterskerk voor den openbaren eeredienst op 11 September 1121” en eindigende met „den publieke verkoop van het uitbreken en wegruimen van de fundamenten der Waardkerk, gekocht door Jac. Puskus voor 700 gulden op 29 November 1809.” Schrijver dezes stelt zich voor deze aantekeningen t.z.t. vanaf het jaar 1809 tot den **huidigen** dag te vervolgen, waardoor tevens alle door v. d. P. tot stand gebrachte werken volledig worden bekend gesteld. Hieronder zullen alleen die werken worden vermeld, welke van v. d. P. buitengewone inspanning of voorbereiding hebben gevorderd of die voor Leiden's ontwikkeling van bijzonder belang zijn geweest.

Vooraf ga een woord over de positie, welke v. d. P. tegenover het stadsbestuur heeft ingenomen. In het algemeen kan getuigd worden dat hij het volle vertrouwen genoot van het Dagelijksch Bestuur en in

het bijzonder van de opvolgende burgemeesters ¹⁾, daarentegen ontstonden er vaak conflicten met de Commissie van Fabricage, het Raadscollege dat gehouden was controle uit te oefenen op het werk van den stadsarchitect. Aangezien deze Commissie zich niet steeds bepaalde tot preventief toezicht, doch dikwijls de teugels van beheer en uitvoering zelf ter hand wilde nemen, kan het niet anders — in latere jaren is gelijke ervaring opgedaan — dat daaruit met den zeer zelfstandigen v. d. P. moeilijkheden moesten ontstaan, welke aan een vlotte oplevering der werken afbreuk deden en de taak van den architect noodeloos verzwaarden.

Hij zelf zegt in zijn „Overzicht”: „de aanmatigingen van de Commissie van Fabricage en vooral van derzelver voorzitter gaven dikwijls aanleiding tot hevige botsingen met de Kamer van Burgemeesteren, tusschen welke collegiën ik mij moest bewegen. De gunstige behandeling, welke ik van de Burgemeesteren de Mey en van Bommel wedervoer, kon de Voorzitter der Commissie niet verdragen, droeg dikwerf die botsingen op mij over en berokkende mij menige onaangenaamheid”. In het laatst van 1824 was het conflict tusschen beide colleges zóó hoog gestegen dat Burg. en Wethouders voorstelden de Commissie van Fabricage eervol te ontslaan en de zaken van

1) Deze waren: Mr. D. M. G. Heldewier (1816—1818), Mr. J. G. de Mey (1818—1820), Jhr. G. A. M. van Bommel (1821—1822), Mr. J. G. de Mey (1823—1842), Paul du Rieu (1843—1851), Mr. A. O. E. Graaf van Limburg Stirum (1852—1858), Mr. D. Tieboel Siegenbeek (1858—1862).

Fabricage door Burg. en Weth. te doen waarnemen, waartoe op 23 December 1824 door den Raad werd besloten.

„Deze Commissie werd dus niet opnieuw aange-
steld, waardoor elk der leden eene som van f 200.—, behalve de emolumenten, welke zij zich toeëigenden, moesten missen. Dit vergramde den Voorzitter, welke lid van den Raad bleef, zoodanig dat hij beloofde mij overal te zullen tegenwerken, waar hij maar kon. Een schoon vooruitzicht”.

Het duurde tot 1839, dat andermaal eene Commissie van Fabricage werd ingesteld. „Alstoen”, zegt v. d. P. „namen de werkzaamheden minder in uitgebreidheid dan in buitengewone omslagtige behandeling toe, waarbij agterdogt en wantrouwen een tijd lang op den voorgrond stond, doch waarbij nimmer van eenig blijk van goedkeuring sprake was”.

Daarentegen werd v. d. P. ook in moeilijke tijden, o.a. in 1838, toen zijn naam in het openbaar betrokken was bij door een tweetal gemeenteamttenaren gepleegde malversaties, door zijne hoogste lastgevers onvoorwaardelijk gesteund.

Bij de voltooiing der gasfabriek in 1848 hebben B. en Weth. wel is waar een besluit genomen, dat den stadsarchitect in hooge mate moest grieven, (het sinds kort bekleede Directeurschap dezer inrichting werd hem ontnomen, terwijl elke bemoeienis met de door hem ontworpen fabriek werd verboden), doch, zooals hieronder nader zal blijken, stond het Dagelijksch Bestuur destijds voor eene buitengewoon moeilijke beslissing, waarbij het persoonlijk interesse

van den stadsarchitect moest wijken voor overwegend zakelijke gemeentebelangen. Het was eerst in Juni 1862, weinige maanden voor zijn aftreden dat v. d. P. zoowel door Burgemeester en Wethouders als door den Raad in deze zaak volledig werd gerehabiliteerd.

In de Raadszitting van 25 September 1862, toen zijn eervol ontslag en pensioneering aan de orde waren gesteld, werd andermaal hulde gebracht aan de groote kunde, buitengewone toewijding en onkreukbare eerlijkheid van den scheidenden ambtenaar.

Beknopt overzicht **zijner** voornaamste werken.

1816 1).

Slooping van den vestwal langs den Witten Singel vanaf het Groote Bolwerk (thans terrein Sterrewacht) tot de Wittepoort; de begraafplaats op dit bolwerk wordt verplaatst naar het bolwerk aan het einde der Kool- of Bolwerkstraat (thans Noorderstraat). De grond van het Groote Bolwerk wordt afgestaan aan het Rijk tot vergrooting van den botanischen tuin; het meer Noordelijk gelegen terrein aan het einde der Groenhazengracht wordt ingericht als „enterij”, d.i. stadsboomkweekerij. De grondafstand aan het Rijk geschiedde onder uiting van het verlangen dat „vermits de stad zoo gereedelijk het „hare tot vergrooting van den Kruidentuin had *toegebracht, daarvan ook eenig genoeg zoude

1) De jaartallen hebben betrekking hetzij op het jaar van het betreffende Raadsbesluit of op het tijdstip van uitvoering.

„afдалen op derzelver ingezetenen en alzoo aan de „notabelen derzelve worden toegestaan om op gezette „tijden en onder de noodige precautien dezelve te „laten bewandelen”.

1817.

Slooping der Lange Houten- of Pelikaansbrug over het Galgewater in het verlengde der Weddesteege.

1819.

Afbraak van den voormaligen St. Jorisdoelen, herstellingen aan de overblijvende kazernegebouwen, die destijds evenals alle andere militaire opstallen door de stad werden onderhouden.

1820.

Afbraak van de voormalige Vrouwenkerk aan de Haarlemmerstraat.

Inrichting van de Lakenhal tot centraal bestuursgebouw voor de corporatiën der textielnijverheid.

1821.

Herstellen van de loozing der Langebrug in het Steenschuur, „welke tengevolge der onvergetelijke „ramp van 12 Januari 1807 dezer stad overgekomen, „is gedempt en hetwelk als volstrekt onvermijdelijk „wordt beschouwd tot tegemoetkoming in de klagten „door de bijwonenden daarvoor gedaan”.

1822.

Afbraak van den vestmuur bij de Rijnsburgerpoort.

1823.

Bouw eener nieuwe kazerne aan de Morschoort „dienende voor het huisvesten van drie Compagnieën „infanterie tot het bezetten der posten aan het cor- „rectioneele gevangenhuis even buiten de stad”,

(voormalig Pesthuis); uitbreiding van de militaire infirmerie aan de Groenhazengracht.

1824.

Vernieuwing van de Groote Spanjaardsbrug „in „gemeenschap met de WelEdele Heeren Hoogheem- „raden van Rijnland”.

Naar aanleiding van het Raadsbesluit om den 250-jarigen gedenkdag van Leiden's ontzet te vieren door „eene meer plegtige Godsdienstoefening en „door eenige vreugdebedrijven en verlustigingen”, werd o.a. in het Raadhuis een tentoonstelling gehouden van alle op het beleg en ontzet betrekking hebbende voorwerpen, waarvoor v. d. P. een uitvoerigen beschrijvenden Catalogus ¹⁾ samenstelde, welke arbeid hem volgens eigen verklaring „ongeloofelijke moeite, arbeid en zorg heeft gekost”. Deswege werd hij beloond met eene gratificatie van f 100.—, later verhoogd met nogmaals f 100.— „uit de privébeurs van den burgemeester”.

1825.

Bouw van de overdekte Koornbrug.

Verbouwing van de voormalige Fustehal tot een derde school voor minvermogenden.

Samenstelling van een nieuwen plattegrond van Leyden door den stadsarchitect, waarvoor hem eene belooning werd toegekend van f 100.—, „wegens „zijne buitengewone moeite en het welslagen van „dit voor de stad zoo belangrijke werk” ²⁾.

1) Cat. Bibl. No. 694.

2) Cat. Prentenverzameling No. 130.

1826.

Herziening van de door de rijksschatters ontworpen huurwaarden der perceelen. Terwijl het rijksontwerp 42 klassen telde, varieerende van f 24.— tot f 2400.— huurwaarde, stelde v. d. P.'s ontwerp deze grenzen vast op resp. f 6.— en f 1000.—; de goedkeuring van dit ontwerp beteekende dus voor de ingezetenen een aanzienlijke verlaging der belasting.

De stadsarchitect wordt belast met de zorg voor de stadsverlichting, welk belangrijk ambt tot 1840 door hem werd waargenomen „zonder eenigeandere belooning dan de meest voldoende blijken van tevredenheid”. Voorheen was deze taak opgedragen aan eene bijzondere Commissie, „welke zich schromelijk aan den sterken drank overgaf, zoodat de „verligting dikwijls geheel in de war was”.

Verbouwing van de groote zaal en andere vertrekken van het St. Catharinagasthuis aan de Breestraat tot Stadsgehoorzaal en „Industriecollege” (thans genoemd „Ambachtsschool”). De voormalige Gehoorzaal in de Lokhorststraat, ook gebruikt voor godsdienstonderwijs aan minvermogenden, werd naar de Breestraat overgebracht en de vrijkomende lokalen afgestaan aan het Genootschap M. S. G.

Bouw eener Kavalleriekazerne.

1827.

Diepgaande bemoeiingen van den stadsarchitect met het vraagstuk der waterverversching. Zijn „Verhaal van de Middelen tot Verversching van het water in de Stadsgrachten gedurende een reeks van bijna 250 jaren” wordt op stadskosten gedrukt en

uitgegeven 1). Een Raadscommissie van 3 leden wordt benoemd tot onderzoek der voorstellen van v. d. P., welke gedeeltelijk tot uitvoering komen.

1829.

Verbetering van stadswege van het R. Kath. Wees- en Oudeliedenhuis op de St. Jacobsgracht.

1830.

Vernieuwing van de houten ophaalbrug over de Haven naast de voormalige Kleine Vleeschhal (thans Kleine Havenbrug).

Uitbreiding der lokalen in het Raadhuis bestemd voor de huisvesting der Regtbank.

In de Witte Singelgracht worden waterschotten gesteld ten behoeve der waterverschoning.

Bouw van houten loodsen tot huisvesting van 300 verlofgangers.

Tot leniging der werkloosheid worden 500 boomen langs singels en wegen gerooid en wordt de vestwal tusschen de Hoogewoerdsport en de Koepoort afgegraven; alleen de torens van Oostenrijk en Bourgondië blijven staan.

1831.

Inrichting van een gebouw naast het R.K. Wees- en Invalidenhuis voor spijskokerij ten behoeve der R.K. armen.

1832.

De stadsarchitect wordt belast met het inrichten van ziekenzalen voor de choleralijders o.a. in het Minnehuis aan de Kaarsenmakerstraat; zijn echt-

1) Cat. Bibl. No. 3481 en 3482.

genootte draagt zorg voor het aankopen en bewaren van kleedingstukken, goederen enz; deswege ontvangt het echtpaar v. d. P. gratificaties ten bedrage van resp. f 150.— en f 100.—.

1834.

Bouw eener nieuwe ziekenzaal naast het Caeciliagasthuis.

Vernieuwing der Leiderdorpsche brug.

1835.

Brugvernieuwingen over den Rijn bij de Vrouwensteeg en bij de Donkersteeg.

Uitbreiding der kazerne aan de Wittepoort.

Inrichting van eenige vertrekken van het St. Catharinagasthuis tot militaire magazijnen.

Aanleg van het Plantsoen op de gesloopte vestwallen langs den Zoeterwoudschen Singel in het belang van werkverschaffing.

1836.

Verschillende brugvernieuwingen.

1837.

Amotie van den toren en van verschillende muurwerken der voormalige Vrouwenkerk.

1838.

Verbetering van de lokalen in het Raadhuis ten behoeve van het Kantongerecht.

Het was ook in dit jaar dat na het overlijden van den Stads-Secretaris Mr. P. A. du Pui bleek, dat diens administratie niet in orde was en een belangrijk tekort aanwees; sinds tal van jaren waren de ontvangsten aan leges, van trekvaarten, hofjes, enz.

niet verantwoord. Eene onverwijld ingestelde Raadscommissie tot onderzoek der malversatiën vestigde de aandacht op de handelingen der ambtenaren *Seijn* en *Bakker*, die, na ter verantwoording te zijn geroepen, in hunne bedieningen werden geschorst. Aangesproken om schadevergoeding, verklaarde Seyn zich bereid afstand te doen van al zijne roerende en onroerende goederen, welke daarna in het openbaar werden verkocht ten einde de opbrengst daarvan te doen strekken ter tegemoetkoming in de door onderscheidene stedelijke administraties geleden schade. Anderzijds bood de weduwe Mr. P. A. du Pui eene transactie aan ten bedrage van f 10.000.— ter finale kwijting der gevorderde schadevergoeding, welk aanbod werd aanvaard. 1)

Ook de stads-architect, hoewel niet met name genoemd, werd tot zijn groot leedwezen door het publiek in deze zaak betrokken, daar de voormalige secretaris steeds verzuimd had v. d. P.'s geldelijke verantwoordingen behoorlijk op te teekenen en hem aldus van het gevoerde beheer volledig te dechargeeren; de indiening dezer rekeningen was daarom vele jaren ten achter.

Deze zaak wekte een geweldige beroering in de stad; behalve schotschriften verschenen er ook spotprenten 2) op een waarvan o.a. Seijn was voorgesteld

1) Voor nadere bijzonderheden zie P. J. Blok, *Geschiedenis eener Hollandsche stad in den nieuweren tijd*, blz. 111 en vlg. *Cat. Bibl. No. 9529*.

2) *Cat. Prentverz. No. 3747-3750*.

als een man met rok en hoogen hoed, doch op sloffen, met boeken en schilderijen onder den arm, Bakker als een bakker, die geld uit den oven haalt en van der Paauw als de vogel van dien naam voorzien van passer en andere meetwerktuigen. De stadsarchitect zelf drong bij de Raadscommissie aan op een volledig en gestreng onderzoek zijner handelingen, als gevolg waarvan zijne verantwoording door den Raad in Februari 1839 werd goedgekeurd en door alle leden onderteekend. Toch bleef nog eenig wantrouwen bestaan en werd een verder onderzoek ingesteld bij leveranciers, werkbazen, enz., hetwelk duurde tot October 1839. Eerst toen ontving hij de volledige goedkeuring zijner verantwoording en officiële decharge. Acht dagen later besloot de Raad dat zijne sinds 1827 tijdelijk toegekende gratificatie ad f 400.—, als „toelage voor dedomagement van huishuur”, blijvend zoude worden genoten, een bewijs dat alle wantrouwen thans volledig was geweken. 3839.

Vernieuwing der brug over de Heerengracht bij het Waardkerkplein.

Vernieuwing der brug over de Marendorpsche Achtergracht in de Janvossensteeg.

„Applaneren” en tot wandeling aanleggen van den vestwal van de Mare tot de Rijnsburgerpoort voor werkverschaffing.

Inrichting van stadswege eener linnenfabriek in het voormalige St. Catharinagasthuis tot leniging der groote armoede en werkloosheid, zulks ter vervanging van de reeds in 1820 door de Leidsche

Maatschappij van Weldadigheid opgerichte doch te niet gegane linnenweverij.

1840.

Bouw eener Doelenkazerne voor 116 manschappen, een stal voor 60 paarden, smederij, c.a.

„Applaneren” van den vestwal van de Rijnsburgerpoort tot den korenroten „de Eendracht” bij de Morschpoort.

Afbraak van den walmuur beoosten de Koepoort.

1841.

Verschillende brugvernieuwingen.

Inrichting van eenige lokalen in het Caeciliagasthuis tot verzorging van scabieuse en venerische zieken.

1843.

Bij den dreigenden hongersnood tengevolge eener ziekte in de aardappelen gelukte het v. d. P. in 3 weken tijds een soepkokerij in het Catharinagasthuis aan de Aalmarkt in te richten, die dagelijks 70 vaten soep leverde en slechts $2\frac{1}{2}$ mud steenkolen vorderde. Deze volkskeuken heeft gedurende verscheidene winters voortreffelijk gewerkt en werd door velen bezocht en nagmaakt.

1844.

Eerste bemoeiingen van het stadsbestuur met den bouw eener stedelijke gasfabriek, welke inrichting, in strijd met gegronde verwachtingen, voor v. d. P. is geworden een bron van groot verdriet en diepe teleurstelling, welke tot het einde zijner loopbaan zijn arbeidslust en levensvreugde in hooge mate hebben vergald. Over de totstandkoming dezer fabriek moet hier uitvoeriger worden gesproken.

Tusschen de jaren 1830 en 1840 verrezen in de groote steden van ons land de eerste gasfabrieken, die door Engelsche technici gebouwd aan buitenlandsche maatschappijen toebehoorden en reusachtige winsten voor deze afwierpen; het gas voor eigen behoeften en straatverlichting was zeer duur; de fabricage werd zooveel mogelijk geheim gehouden.

Van der Paauw begreep, dat eigen exploitatie groote voordeelen voor de stad moest afwerpen en het verleen en eener concessie geenszins noodzakelijk was om den ingezetenen behoorlijk lichtgas te leveren. Wel is waar bestond in Leiden in 1841 reeds een aan den heer Droinet toebehoorende fabriek van „draagbaar” of „lopend” oliegas, staande op den vestwal dicht bij de Oude Heerengracht, dat in ijzeren cylinders werd rondgebracht, doch deze inrichting was primitief en voldeed geenszins. Sinds 1840 bestudeerde v. d. P. daarom de fabricage van steenkoolgas, waarvan hij zich door reizen ook in het buitenland volledig op de hoogte stelde; in zijn eigen woning had hij een miniatuur gasfabriekje gemaakt, dat uitnemend voldeed en algemeen werd bewonderd. In Januari 1844 stelde hij zijne zeer gedetailleerde plannen ter beschikking der stad en deed het voorstel een gasfabriek te bouwen buiten allen Engelschen invloed op den vestwal langs den Maresingel; de kosten waren geraamd op ongeveer f 200.000,— en de jaarlijksche nettowinst op f 20.000.—. De leiding zoude berusten bij den architect, die 3 $\frac{0}{10}$ van de opbrengst van het aan particulieren geleverd gas benevens f 3000.— als

vergoeding voor gemaakte onkosten zoude ontvangen.

In Juni 1844 werden deze plannen in handen gesteld eener speciale Raadscommissie, tegelijk met nieuwe concessie-aanvragen van *Felix Droinet* en *Jacob Noordijk* voor de verlichting der stad met „geoctroyeerd vloeibaar gas”.

In haar voorloopig rapport dd. November 1844 worden de voorstellen van v. d. P. in het algemeen aanbevolen „zoo wel ten gerieve der ingezetenen als ter voorkoming van zoovele helaas beklagenswaardige ongelukken, welke door de vele wateren, welke deze stad doorkruisen, worden teweeggebracht”. De Commissie brengt hulde aan den ijver van den stadsarchitect en stelt voor „nader op zijne belooning terug te komen”; de aanbiedingen van Droinet en Noordijk worden als geheel onvoldoende ter zijde gelegd. Ten einde echter een volledig onderzoek in binnen- en buitenland te kunnen instellen, verzoekt zij verhooging van het haar toegestane crediet van f 300.— tot f 1000.—. Tevens meldt zij dat „een der agendarissen van de Engelsche Compagnie”, welke doende is de gasfabriek in den Haag te bouwen, aanbiedingen en voorstellen aan de Commissie heeft gedaan, waarop zij later waarschijnlijk zal moeten terugkomen.

In April 1845 besluit de Raad op voorstel der Commissie om de door den Engelschen ingenieur Angus Croll aangeboden diensten aan te nemen en „zijne komst herwaarts te bevorderen, wordende de „Commissie voorts gemachtigd om met de plannen „en teekeningen van den stadsarchitect te handelen

„als in het belang der stad het meest nuttig en „noodig zal zijn”. Als belooning zou ingenieur Croll ontvangen 5 pond per dag alsmede 5 0/0 der bouw-kosten.

Dit was een eerste gevoelige slag voor v. d. P., wiens opzet was geweest de Engelschen, die in het continent op gasgebied een monopolie uitoefenden, volledig uit te schakelen en de door hen beoogde winsten aan eigen landgenooten te doen toevloeien. Thans zou een Engelschman de plannen van een Nederlandsch technicus beoordeelen. „Er was geen zekerder middel uit te vinden om het mislukken van mijn geheele plan te bewerken”. Van Engelsche zijde werd hem 300 pond *jaarlijks* toegezegd, indien hij van zijne plannen tot het bouwen eener eigen gas-fabriek wilde afzien. Men kwam er rond voor uit dat men in Leiden vasten voet wilde verkrijgen en hem daarom wilde uitkoopen, doch v. d. P. weigerde pertinent, daar hij wel de stad, doch niet zichzelf wilde bevoordeelen.

Nog in dezelfde maand April 1845 kwam Croll in Leiden voor een plaatselijk onderzoek. Omtrent de door v. d. P. ontworpen plannen voor het buizen-net het Croll zich zeer gunstig uit, hoewel hij verzuimde zich behoorlijk op de hoogte te stellen van den eigenaardigen waterstaatkundigen toestand en bodemsgesteldheid dezer stad, waarvan hij dan ook volgens v. d. P. geen verstand had; diens begrooting van buisleiding en grondwerken werd nagenoeg ongewijzigd overgenomen.

Van v. d. P.'s ontwerp der eigenlijke gasfabriek,

gebaseerd op de constructies van stook- en zuiverinstallaties in Engeland en de groote steden van het continent, nam Croll echter weinig notitie; hij stelde daarvoor zijn eigen uitvindingen in de plaats, die echter nog nergens waren toegepast.

Overeenkomstig een door Croll in Mei 1845 geopperd denkbeeld stelde de Raadscommissie voor de werken in 2 deelen te splitsen, n.l. de fabrieksinstallatie en het buizenet; de toestellen voor de gasbereiding zouden door Croll, de buisleiding door v. d. Paauw worden uitgevoerd, terwijl ook de gebouwen door den stadsarchitect, doch volgens de inzichten van Croll, moesten worden gemaakt. Aldus werd door den Raad op 3 December 1845 besloten, hoewel v. d. P. zich krachtig tegen deze werkwijze en de daaruit voortvloeiende gedeelde verantwoordelijkheid verzette. Herhaaldelijk verzocht hij den Raad de door hem op eigen initiatief gemaakte en ingediende plannen te mogen terug ontvangen en hem van de verdere uitvoering te ontslaan. „Doch dit had geene verdere gevolgen dan dat men mij voordeelige toezeggingen gaf en de zaak plooiden”. Omtrent de aan v. d. P. toe te kennen belooning, voor wat betreft de oprichting der gasfabriek, werd bepaald „dat t. z. t. nader hierop zal worden teruggekomen”; ingenieur Croll zou 5 0/0 der bouwkosten ontvangen totaal, incl. bedrijfskapitaal, begroot op f 260.000.—. De Commissie van Fabricage behield het oppertoezicht.

Thans kon de uitvoering een aanvang nemen, waarbij conflicten tusschen de beide leiders natuurlijk

niet uitbleven. Zoo werd o.a. door toedoen van v. d. P. Croll's voornemen verijld om zelf de gasbuizen te leveren, hetgeen dezen natuurlijk een ruime provisie zoude hebben opgeleverd. Ook stelde Croll voor geen nieuwen gashouder te doen vervaardigen, doch een in Engeland aanwezigen en reeds gesloopten gashouder te koopen, hoewel diens afmetingen afweken van de in het plan vastgestelde; de Commissieging hierop echter niet in, doch bestelde een nieuwen ketel bij de firma Enthoven te 's Gravenhage.

Croll was eenig patenthouder van een werkmethode om gasbuizen door middel van kegelvormig in elkaar passende uiteinden onderling te verbinden en trachtte deze werkwijze, waarschijnlijk ten eigen voordeele, ook in Leiden ingang te doen vinden, doch ook hiervan wilde de Commissie niets weten. Daarentegen steunde de Commissie den Engelschen ingenieur in de materiaalkeuze voor de retorten; v. d. P. meende in navolging van den Haag en andere steden met ijzeren retorten ter waarde van f 7000,— te kunnen volstaan, terwijl Croll de aanschaffing van steenen retorten bepleitte, welke echter volgens v. d. P. f 20.000.— zouden hebben gekost!

Eveneens werd op voorstel van Croll overgegaan tot de aanschaffing van de destijds nog weinig gangbare droge gasmeters; de stadsarchitect had de voorkeur aan natte meters gegeven.

Trots zware slagen, die van der Paauw tijdens de uitvoering troffen (op 1 Maart 1847 overleed zijn tweede zoon Jan en zes weken later zijne echtgenooten) versaagde hij niet, doch behield den moed en de

kracht om de hem opgedragen taak naar beste weten te vervullen. Een 150-tal stadsarbeiders, „zonder de hulp van een enkelen vreemdeling”, waren op het bouwterrein en bij het buizen leggen onder zijne leiding aan het werk; in 6 maanden tijds was het buizen-net voltooid.

In Augustus 1847 werd de Commissie van Fabricage belast met het in werking brengen der fabriek „gedurende één jaar na derzelver daarstelling”; eveneens werden Burg. en Wethouders gemachtigd het noodige personeel provisioneel in dienst te nemen „tegen zoodanige bezoldiging en voorwaarden als nuttig en noodig zal blijken”. In dezelfde maand stelde de Raad de tarieven vast; de gewone prijs van het gas zoude bedragen f 6.20 per 1000 kub. voet, d.i. 20 cents per M.³ (in den Haag was de prijs f 8.—, in Amsterdam zelfs f 10.— per 1000 kub. voet).

Tot v. d. P.'s groote verbazing en niet met onverdeeld genoegen ontving hij in October 1847 het bericht zijner benoeming tot Directeur der welhaast gereed zijnde gasfabriek op een salaris van f 1000.— per jaar; zijn assistent *De Timmerman* zou hem als Onder-Directeur op een salaris van f 700.— 's jaars ter zijde staan. In het besluit werd niet gerept over de toegezegde restitutie à f 3000.— wegens voorheen verrichten arbeid en gedane voorschotten, noch van eenige uitkeering evenredig aan den gasverkoop; geen wonder dat v. d. P. slechts zeer matig was ingenomen met deze benoeming en een addertje onder het gras meende te moeten bespeuren.

Einde December 1847 was de fabriek nagenoeg

gereed; de strenge vorst noopte echter v. d. P. te adviseeren met de proefverlichting te wachten totdat de dooi was ingetreden, doch zoowel de Commissie als de Engelsche adviseurs wilden daarvan niets weten en zetten deze door, zoodat de straatlantaarns gedurende de eerste dagen van 1848 tot groote verrassing der burgerij werden ontstoken en uitnemend brandden.

De vreugde was helaas van korten duur. In den nacht van 7 op 8 Januari haperde plotseling de verlichting en ontdekte v. d. P. dat de gashouder door geheimzinnig toedoen van den Engelschen meesterknecht ernstig beschadigd was! Hij wist de schade spoedig te herstellen, waarmede burgemeester du Rieu hem zelfs mondeling gelukwenschte, doch reeds den volgenden dag gelastte de Commissie de verdere exploitatie stop te zetten tot na afloop der vorst op grond van een ingekomen rapport van ing. Croll, die groote fouten in het werk van den stadsarchitect meende te hebben ontdekt. Dit rapport, behandeld in de spoedvergadering van Burg. en Wethouders op Zondag 9 Januari 1848 leidde tot het besluit om den stadsarchitect te schorsen als Directeur der gasfabriek en hem elke verdere bemoeienis met dit bedrijf te ontzeggen; zelfs werd hem de toegang tot het fabrieksterrein voortaan verboden 1

Hoezeer dit besluit v. d. P. moest verbazen en grieven, moge blijken uit zijn brief aan Burg. en Weth. d.d. 10 Januari, waarin hij om nadere opheldering verzoekt:

„Dat dit onverwagte besluit mij moest treffen,

kan ik niet ontveinzen, doch nog meer heeft het mij getroffen dat dit besluit is genomen op het eenzijdige rapport van den heer Croll, zonder dat mij daarbij zijne aanmerkingen zijn medegedeeld, noch dat ik daarop ben gehoord geworden. Zwaar moet dan wel de misdaad wezen, die tot zulk een besluit heeft aanleiding gegeven. Wanneer ik mijzelf moest beschuldigen, zoude ik den moed niet hebben om een enkel woord meer aan te voeren, maar thans vertrouw ik niets onredelijks aan te vragen, wanneer ik UEd. met gepasten eerbied moge verzoeken mij de aanmerkingen van den heer Croll te willen mededeelen, opdat ik ten minste wete waarin ik heb gedwaald. Dat hier en daar defecten bestaan, is onvermijdelijk bij zulk een uitgebreid werk, maar wanneer men met onpartijdigheid onderzoekt, hoedanig de gastoestellen elders door de zooveel meer ervaren Engelschen gelegd, bij derzelver eerste beproeving gesteld waren, dan zal het blijken dat die defecten niet grooter zijn of meer uitgebreid. Terwijl, indien ik, evenals aan den Engelschen ingenieur is toegelaten geworden, mijn werk had kunnen beproeven en had mogen voltooien, alles spoedig hersteld ware geweest, hetgeen de gunstige verligting gedurende drie avonden kan bevestigen.

Ik wil gaarne de meerdere practische kennis van den heer Croll vereeren, maar zijne aanmerkingen kunnen toch nimmer tot bewijs dienen, dat de aanwijzingen van andere ervaren gas-ingenieurs, die ik bij gebrek aan inlichtingen van den heer Croll, heb gevolgd, niet even doelmatig zouden kunnen zijn.

Ik neem dus nogmaals de vrijheid mijn eerbiedig verzoek om met het rapport van den heer Croll te worden bekend gemaakt, te herhalen”.

Het verzoek werd niet ingewilligd; het besluit van B. en Weth. van 20 Januari 1848 luidt dat „in aanmerking nemende dat de resolutie dezer vergadering van 9 Januari bevorens is genomen op het rapport en de voordragt van de Commissie van Fabricage en de door deze medegedeelde rapporten van den ingenieur Croll slechts tot staving van het uitgebrachte rapport hebben gediend, is na deliberatie goedgevonden en verstaan om den architect voornoemd kennis te geven dat er *geene* termen aanwezig zijn om aan deszelfs verzoek te voldoen”.

Zonder het hoor en wederhoor toe te passen werd v. d. P. smadelijk behandeld en veroordeeld; van een rechtspositie der ambtenaren was in deze dagen blijkbaar nog geen sprake! Hij moest het lijdelijk aanzien, dat de gasfabriek, tot welker oprichting hij het initiatief had genomen en die hij als zijn levenswerk beschouwde, buiten zijne bemoeienis werd gesteld, dat anderen zich de eer van dit werk toeëigenden en hij alleen aansprakelijk werd gesteld voor beweerde gebreken en fouten.

Was deze behandeling verdiend? Waren er inderdaad fouten en tekortkomingen? Alle beschuldigingen kwamen uitsluitend van de zijde van den Engelschen ingenieur, met wien v. d. P. in onmin werkte en wiens meening geenszins onbevooroordeeld was. Aandachtige lezing van Croll's afbrekende critiek in zijn rapport dd. 7 Januari '48 aan Burg. en Weth.

doet vermoeden dat de door hem geconstateerde gebreken aan de werken schromelijk overdreven zijn voorgesteld en ten onrechte uitsluitend aan v. d. P. worden geweten.

Een tweetal gebreken werden op den voorgrond gesteld: 1^e het buizenet was op enkele plaatsen verzakt en diensgevolge lek, waardoor belangrijk gasverlies ontstond, 2^e het metselwerk van gebouwen en gashouder was gescheurd.

Het plaatselijk verzakken van een over aanzienlijke lengte in een min of meer slapen ondergrond nieuw gelegd buizenet is een normaal en onvermijdelijk verschijnsel, dat, mits binnen zekere grenzen beperkt, bezwaarlijk den uitvoerder als een grove fout mag worden verweten. Uit het feit dat de lekken spoedig werden ontdekt en gedicht, blijkt trouwens dat dit euvel niet zorgwekkend was.

Het scheuren van niet-onderheide gebouwen van verschillende hoogte is een gevolg van ongelijke zetting van den ondergrond en niet te ontgaan; in geen enkel opzicht is dit verschijnsel verontrustend. Nadat de muren volledig zijn gezakt en de ondergrond is tot rust gekomen, kunnen de scheuren worden gedicht.

Het scheuren en lekken van den gashouder was volgens v. d. P. te wijten aan de in strijd met zijn advies gevolgde wijze van vloerbemetseling, waarbij verzuimd werd den grondwaterstand door afpomping te verlagen, zoodat deze onverharde vloer voortdurend bloot stond aan den vollen waterdruk. Ook de overhaaste in bedrijfstelling der fabriek tijdens

de strenge vorst, waartegen v. d. P. met klem had gewaarschuwd, heeft volgens dezen ernstige schade aan de werken toegebracht, waarvoor hij zelf ten onrechte werd aansprakelijk gesteld. In geen geval kan men dus van een zoodanige ernstige mislukking der werken spreken, dat deswege een smadelijke schorsing van den verantwoordelijken uitvoerder gerechtvaardigd voorkomt. Ingenieur Croll noemt echter in zijn rapport het werk van v. d. P. een „massa-knoeiwerk”, en wijst als tegenstelling op de door hemzelf uitgevoerde levering en opstelling der gasapparaten, waaraan niets zoude ontbreken. „De geconstateerde gebreken kunnen”, aldus zegt Croll verder, „daar ben ik zeker van, door de hulp van practische kennis en volharding geremedieerd worden. Evenwel om zulks te kunnen doen, hoezeer het mij ook stuit, zoo moet ik het tot voorwaarde stellen, dat de hr. van der Paauw gedurende den tijd noodig om de veranderingen te maken, buiten alle autoriteit of beheer gesteld worde en blijve, totdat ik dezelve aan UEd. zal hebben overgeleverd.”

Burg. en Wethouders hadden hier geen keuze; bezwaarlijk konden zij den buitenlandschen deskundige, dien zij opgedragen hadden een gasfabriek in Leiden te bouwen, voor het hoofd stooten; deze werd toch geacht zoowel de theoretische kennis als practische ervaring te bezitten noodig om alle gebreken te herstellen en de fabriek, die feitelijk reeds eenige dagen in bedrijf was geweest, binnen den kortst mogelijken tijd weder aan den gang te brengen. Tijd voor nader overleg bestond er niet, onverwijld

werd een besluit genomen ten voordeele van den ingenieur, ten nadeele van den stadsarchitect. Of niettemin dit besluit in een voor v. d. P. minder grievenden vorm had kunnen zijn gegoten, is een andere vraag !

Dat de stadsarchitect zich door de ondergane behandeling bitter gegriefd gevoelde, spreekt wel van zelf. Hij moest het aanzien dat al zijn berekeningen omtrent den finantieelen opzet der fabriek geleidelijk werden bevestigd, dat de gemeente de door hem voorspelde belangrijke winsten uit het gasbedrijf trok, doch dat anderen en niet hemzelf, den oorspronkelijken ontwerper, deswege belooning en onderscheiding ten deele vielen. In Juni 1849 werd zijn voormalige ondergeschikte P. F. W. de Timmerman als definitief Directeur der gasfabriek benoemd op een salaris van f 1400.— 's jaars plus 3⁰/₁₀ van de zuivere winst.

Van der Paauw werd zelfs niet bevoegd geacht om de attesten voor voldoende oplevering van alle gebouwen en werken af te geven; in zijne plaats werd een buitenstaander, de heer Jan Kros, opziener en landmeter van het Hoogheemraadschap Rijnland daarvoor aangewezen.

Nadat het gasbedrijf eenmaal in normale banen was geleid, verzocht v. d. P. den burgemeester herhaaldelijk zich voor zijne belangen in de bres te willen stellen, doch deze achtte den tijd daarvoor nog niet gekomen. Omstreeks 1853 stelde hij een Memorie samen, waarin de geschiedenis van de op-richting en den bouw der gasfabriek uitvoerig werd geschetst en hij op grond daarvan op eerherstel en

materieele schadeloosstelling aandrang, doch ook thans meende de inmiddels opgetreden burgemeester graaf van Limburg Stirum, hem de indiening van dit geschrift te moeten ontraden, aan welken wenk hij wederom gevolg gaf.

Doch in 1861, toen het voornemen bij hem rijpte om het volgend jaar den gemeentedienst wegens hoogen leeftijd te verlaten, meende hij niet langer te kunnen wachten; immers nog altijd rustte op hem de smaad der ondergane vernedering, zijn eer was nog bezoedeld, zijn naam niet vlekkeloos.

Een uitvoerig request met tal van bijlagen, waarin de totstandkoming der fabriek van meet af werd uiteengezet, diende hij in October 1861 bij den Raad in. Met een beroep op de gunstige finantieele uitkomsten van het gasbedrijf, welke de stad aan zijn initiatief te danken had, betoogde de schrijver dat hem, trots vroegere toezeggingen, deswege nog nimmer eenige belooning, zelfs geene vergoeding voor gedane uitgaven, in welken vorm ook was toegekend, doch dat hem integendeel slechts ondank en oneer waren ten deel gevallen. Met aandrang verzocht hij den Raad hem vóór zijn afscheid uit den gemeentedienst ter wille te zijn.

Het viel Burg. en Weth. uiterst moeilijk den Raad omtrent dit verzoek onpartijdig en objectief voor te lichten; zij zeiden in hun praeadvies: „Zelden viel „het ons moeilijker op deugdelijke en voor ons af- „doende gronden tot een besluit te komen, wat U „te raden, dan bij de behandeling van het door den „stadsarchitect ingediend request.” Geen enkel lid

van het Dagelijksch Bestuur van 1848 had nog zitting. De door v. d. P. overgelegde stukken schenen inderdaad overtuigend; niettemin kon men bezwaarlijk de handelingen van een vroeger College of van den Gemeenteraad openlijk desavoueren, te minder waar het een zaak betrof, die zich vóór een 13 tal jaren had afgespeeld en waarin zeer zeker ook geheime besluiten, aan het publiek onbekend, door den Raad waren genomen.

Ten slotte stelden Burg. en Weth. zich op het standpunt, dat aan de destijds uitgesproken schorsing en alle daarmee in verband staande feiten niet meer kon worden getornd, doch dat v.d. P.'s buitengewone diensten, zijn arbeid en initiatief alsnog moesten worden erkend en beloond. „Wij toch zijn „van gevoelen”, aldus schreven zij, „dat, schoon hij „alle andere voordeelen hem voorgespiegeld, door „latere handelingen, welke tot zijn verwijdering deden „besluiten, verbeurde, de arbeid en moeite, vroeger „buiten den kring zijner gewone werkzaamheden aan „de zaak der gasfabriek jaren achtereen ten koste „gelegd, hunne waarde behielden en alsnog mogen „worden erkend”. (Een nadere aanduiding dezer z.g. verkeerde handelingen werd intusschen niet gegeven.) Mitsdien stelde het College den Raad voor aan den Stadsarchitect een vergoeding te geven van f 3000.— Dit voorstel ondervond in de Raadszitting van 22 Mei 1862 zoowel warme instemming als ernstigen tegenstand. Eenerzijds wees men op de buitengewone toewijding door v. d. P. zoowel bij de oprichting der gasfabriek als gedurende zijn geheelen diensttijd

jegens de gemeente aan den dag gelegd en achtte men daarvoor de voorgestelde belooning te laag, anderzijds oordeelde men dat deze zaak voor goed was afgedaan en thans een juist en onpartijdig relaas van de in 1848 voorgevallen feiten niet meer kon worden verstrekt. Van de destijds zittende Raadsleden waren in 1862 nog slechts 2 in functie, n.l. de hr. Gevers, een even vurig verdediger van v. d. P. als de andere, baron P. H. Taets van Amerongen diens verklaarde vijand was. Na lange debatten werd met 14 tegen 3 stemmen en ééne onthouding in beginsel besloten een belooning aan v. d. P. toe te kennen; omtrent het bedrag zou door de Commissie van Finantien een nader voorstel worden gedaan.

Het Raadslid Taets van Amerongen, dat deze zitting niet bijwoonde, achtte zich geroepen na deze voorloopige beslissing, welke weinig met zijne inzichten strookte, het publiek nader in te lichten; hij deed een brochure verschijnen, waarin de vroegere z.g. fouten van v. d. P. breed werden uitgemeten en zijn ontslag als Directeur van het gasbedrijf in 1848 als rechtmatig werd voorgesteld.

v. d. P., wiens eerherstel met deze zaak was gemoeid, vatte daarop onmiddellijk vuur en schreef onverwijld eene tegenbrochure, welke echter bij nadere overweging niet werd gepubliceerd. Wijzende op de steeds bestaande vijandige gezindheid van baron T. v. A. jegens hem, eindigt hij met ondervolgende treffende woorden :

„Ik vrees geen eerlijken strijd, maar ik acht het „roekeloos die aan te vangen daar ik weet dat mijn

„tegenpartij bij een hoogen stand in de maatschappij
 „door eene gedecideerde vijandschap is bezielend en
 „dus mij geen nut kan stichten noch de zaak ver-
 „anderen. Ik zal mij dus tevreden stellen mijn geschrift
 „te bewaren voor mijne kinderen, bloedverwanten,
 „vrienden en de posteriteit. Eenmaal zullen de ver-
 „loren of verduisterde oescheiden aan het licht komen
 „en een gunstiger oordeel vellen dan de heer van
 „Amerongen zich heeft veroorloofd.”

Overigens had dit Raadslid slechts gering succes met zijn geschrift, daar het in de Raadszitting van 14 Juni d.a.v. toen het nadere voorstel van de Commissie van Finantien aan de orde werd gesteld, nauwelijks ter sprake kwam.

Dit voorstel hield in den stadsarchitect eene be-
 looning van f 6000. — toe te kennen wegens bewezen
 buitengewone diensten ter zake van de daarstelling
 der gasfabriek, welk bedrag werd gemotiveerd op
 grond dat aan v. d. P. voorheen steeds f 3000.—
 was toegezegd, thans met rente op rente berekend
 ten minste op het dubbele daarvan te stellen; boven-
 dien achtte men den door v. d. P. verrichten arbeid
 in waarde niet achterstaande bij dien van ing. Croll,
 die indertijd 500 ₤ had ontvangen.

Burg. en Wethouders handhaafden daarentegen
 hun aanvankelijk voorstel niet meer dan f 3000.—
 uit te keeren. Hoewel het voorstel van genoemde
 Commissie met 13 tegen 7 stemmen werd verworpen
 en dat van het Dagelijksch Bestuur met gelijke
 stemmenverhouding werd aangenomen, kenmerkten
 de gehouden debatten zich in het algemeen toch

door groote waardeering voor den stadsarchitect. Alsnog werd hem volle hulde toegezwaaid voor al hetgeen hij in tal van jaren met volkomen voorbijzien van eigen belangen, voor het welzijn der stad had tot stand gebracht; dankbaar werd erkend dat Salomon van der Paauw als de stichter der eerste gemeentelijke gasfabriek in ons land moet worden beschouwd.

Ongetwijfeld zal dit raadsbesluit aan v. d. P. groote voldoening hebben geschonken. Meer nog dan door de ontvangen materiele tegemoetkoming zal hij het als een openbaar eerherstel ondervonden hebben dat zoowel de Raad in zijne overwegende meerderheid als het publiek, zich uitende door ingezonder stukken in de plaatselijke bladen, als om strijd de verdiensten van dezen voortreffelijken man in het juiste licht meenden te moeten stellen.

Ziehier o.a. wat A. Montagne, samensteller van het bekende werk „de Stad Leyden” (1860) in zijne beschrijving der Stedelijke Gasfabriek over v. d. P. opmerkt: „En nu past hier een welverdiende hulde „aan den ambtenaar, die het oorspronkelijke plan „ontwierp en bij grondige berekeningen van „aan- „zienlijke voordeelen tevens de uitvoerlijkheid aan- „toonde, om zulk een inrigting van stadswegen te „vestigen en in werking te brengen. De uitkomst „heeft zonneklaar bewezen, dat daarmee zelfs on- „gedachte uitkomsten zijn verkregen, die tot ontlasting „van de ingezetenen strekken”; en verder: „Deze „voordeelen zijn hoofdzakelijk aan den heer van der „Paauw te danken, die zijne kennis en ervaring als

„architect dezer gemeente aan het algemeen belang
 „met opoffering van geld, tijd en moeite heeft ten
 „koste gelegd, waarvoor hem wel eene milde be-
 „tooning toekomt”.

Vervolgen wij thans de lijst der voornaamste door
 v. d. P. tot stand gebrachte openbare werken.

1844.

Inrichting eener zwemschool hoofdzakelijk ten
 behoeve van het garnizoen in de singelgracht aan
 de Heerenpoort.

1846.

Bouw van een armenschool op de fundamenten
 der voormalige Vrouwenkerk.

Verbouwing van het oude Gymnasium in de Lok-
 horststraat.

1848.

Inrichting van de kazerne aan de Morschpoort
 tot tijdelijk verblijf van choleralijders.

1849.

Afbraak en verkoop der muren staande op den
 vestwal aan den Academietuin bij de Cellebroersgracht.

1851.

Ontwerp voor vergrooting van het Academicum
 Nosocomium, ten einde hetzelfde tevens als stedelijk
 Ziekenhuis te doen dienen ¹⁾.

1852.

Voorloopige inrichting van de Morschpoortkazerne
 voor een werkhuis, „waarin alle behoeften ge-

1) Cat. Bibl. No. 4320.

„durende den dag zullen worden opgenomen en „genieten doelmatige voeding en huisvesting”; deze inrichting werd in October 1852 overgebracht naar eenige lokalen van het Caeciliagasthuis, waar ze thans nog is gevestigd.

1853.

Inrichting van het Cholerahospitaal in het Caeciliagasthuis.

„Kapitale” vernieuwing van de Blauwpoortsbrug.

Eerste ontwerp voor den aanleg van een rij- en jaagweg van het einde van den Zijldijk naar de drooggemaakte Haarlemmermeer ¹⁾).

1854.

Vernieuwing van de kazerne aan de Morschpoort.

Vernieuwing van de Singelbrug en Rijnbrug.

Vergrooiting van de garnizoensinfirmierie aan de Groenhazengracht.

Herstelling van de poort der Doelenkazerne tegenover de oude Varkenmarkt „met alle daaraan verbonden oudheden”.

Tweede ontwerp voor den aanleg van een weg van de Zijl naar de Haarlemmermeer ²⁾).

1855.

Vernieuwing van de Alkemade'sche- en van de Spanjaardsbrug.

1856.

Id. Karnemelks- en kleine Havenbrug.

1857.

Afbraak der voormalige kleine vleeschhal op de

1) Cat. Bibl. No. 6499.

2) Id. No. 6500.

Kalvermarkt bij de Haven, laatstelijk in gebruik bij Regenten van het R.K. Armbestuur als turfschuur.

1858.

Inrichting der politielokalen in het Raadhuis.

Bouw der eerste ijzeren draaibrug in Leiden ter vervanging van de houten Scheluwebrug.

1859.

Afbraak van eenige bouwvallige perceelen hoek Oudevest-Lijsbethsteeg ter vergrooting van het Nosocomium.

1860.

Vernieuwing van de ophaalbrug aan het oosteinde der Langegracht.

1861.

Demping der Marendorpsche Achtergracht en Volmolengracht.

Bouw der scholen Aalmarkt, Pieterskerkgracht, Oudevest en Breesstraat; vergrooting der scholen Haverstraat, Scheistraat en Vrouwenkerkhof.

1862.

Vervanging van de houten Bostelophaalbrug door een ijzerconstructie; verlaging van de Hoogewoerdsbrug.

Afbraak van de Sluisbrug over het Kort Rapenburg bij het Galgewater.

Afbraak van de buiten Wittepoort.

Zooals hiervoor reeds werd opgemerkt, achte v.d. P. op bijna 70 jarigen leeftijd gekomen na een diensttijd van 50 jaren, waarvan 46 bij eene en dezelfde gemeente, zijn levenstaak volbracht en verzocht hij

daarom den Raad op 28 Juli 1862 eervol ontslag als gemeentearchitect, rooimeester en Directeur der brandblussching onder toekenning van pensioen.

Destijds bestond er nog geene wettelijke pensioneeringswet; alleen aan hen, die gedurende tal van jaren hun ambt op buitengewone wijze hadden vervuld, werd als uitzondering en gunst pensioen toegekend. In de Raadszitting van 25 September 1862 verklaarden enkele leden zich dan ook in beginsel tegen het verleenen van pensioen. „Waar moet het heen” aldus een Raadslid, „als wij op den duur de „ambtenaren moeten pensionneeren? Daar komt geen „eind aan, in strijd met de belangen der gemeente „en den stand der kas, vooral als die pensioenen „zoo hoog worden opgevoerd.”

Niettemin besloot de raad in beginsel met 17 tegen 1 stem dat pensioen zoude worden verleend, doch omtrent het bedrag bestond meningsverschil. Sommigen wenschten dit bepaald te zien op $\frac{2}{3}$ van het vaste salaris ad f 1800.— d. i. op f 1200.—; de Commissie van Fabricage meende dit bedrag te moeten verhoogen met $\frac{2}{3}$ van de voortdurend genoten toelage ad f 400.— wegens gemis eener ambtswoning en stelden dus voor $\frac{2}{3}$ van f 2200.— d. i. f 1470.—. Burg. en Weth. achtten dit nog te laag en meenden ook de vergoeding voor het rooimeesterschap ad f 200.— als pensioengrondslag in aanmerking te moeten nemen, weshalve het pensioen h. i. op $\frac{2}{3}$ van f 2400.—, dus op f 1600.— moest worden gesteld. Het voorstel van de Commissie van Fabricage werd met 10 tegen 7 stemmen aangenomen.

Overigens werd ook tijdens deze beraadslagingen door eiken spreker hulde gebracht aan de buitengewone verdiensten, het groote plichtsbesef en de onkreukbare eerlijkheid van den Stadsarchitect en geschiedde het eervol ontslag „met dankzegging „voor de langdurige diensten in deze 3 verschillende „betrekkingen aan de gemeente bewezen, en onder „bepaling dat het den adressant onverlet worde „gelaten zich desverkiezende buiten de gemeente „metterwoon te vestigen zonder dat dit invloed heeft „op de blijvende grootte van dit pensioen”.

Zijn archief met alle daartoe behoorende gemeenteeigendommen moest vóór 15 December 1862 aan de Commissie van Fabricage worden overgedragen, na welke handeling Burg. en Weth. besloten „doch niet „zonder opgemerkt te hebben de bijzondere nauw- „keurigheid en juiste orde, waarin alles in gezegde „lijst voorkomt, den heer v.d. P. onder dankbetuiging te „dechargeren en te quiteren, gelijk geschiedt bij deze”.

Op 31 December 1862 trad Salomon van der Paauf af als gemeente-architect; als blijk van erkentelijkheid voor zijne aan de gemeente bewezen diensten schonken Burg. en Weth. hem eene „sierlijke volfaire”.

De Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap” samengesteld uit werkbazen in verschillende vakken van bouwkunde, bood hem als bewijs van waardeering twee kristallen wijnkaraffen aan, smaakvol met zilver versierd en een geheel uitmakende met een zilveren beker, vroeger door de Leidsche Afdeeling der Nederl. Maatschappij tot bevordering van Nijverheid aan haren secretaris van der Paauf vereerd.

Het Leidsch Dagblad schreef bij zijn aftreden:

„Heden houdt de heer Salomon van der Paauw op als gemeente-architect werkzaam te zijn. Ruim 46 jaren nam hij die betrekking met eerlijkheid, trouw en ijver waar en mogt hij alzoo billijk aanspraak maken op een eervol ontslag en erkenning van zijne veelvuldige diensten. Hoeverschillend ook het oordeel zij over wat hij deed en niet deed, wat hij wilde en niet wilde, ieder die hem kent, weet dat hij een onvermoeid, uiterst werkzaam man was. Zoolang de Stedelijke Gasfabriek bestaat en wat de toekomst ook zij, zijn naam zal niet in vergetelheid geraken, omdat, wat zij voor Leiden was, hoofdzakelijk aan hem te danken is, die haar ontwierp en stichtte. Weinigen, die op zijn leeftijd rust nemen van hun arbeid, kunnen op zulk een werkzaam leven terugzien, al was het ook door veel leed en smart vergezeld”.

In de Raadszitting van 20 November 1862 werd de heer J. W. Schaap, architect der Academische gebouwen en van verschillende burgerlijke werken te Leiden, met ingang van 1 Januari 1863 uit 22 kandidaten en met 13 van de 23 uitgebrachte stemmen als v. d. P.'s opvolger aangewezen.

Na zijn aftreden bleef v. d. P. in Leiden wonen in zijn huis aan den Ouden Singel bij de Mare, naast het later door wijlen prof. Blok bewoonde pand. Zijn werkzame geest kende evenwel geen rust, al zijn tijd besteedde hij aan historische studiën;

vooral zijne „Geschiedenis der Stad Leyden”¹⁾ nam hem geheel in beslag. Helaas heeft hij dit werk niet kunnen voltooien; het ook voor Leiden zoo gedenkwaardige jaar 1672 vormt het slot dezer studie.

Salomon van der Paauw overleed 20 Maart 1869 te Leiden op 74-jarigen leeftijd; van zijne 7 broeders en zusters heeft alleen zijn jongste broeder Adriaan hem overleefd. Zijne echtgenoot Wilhelmina van der Plaat was hem reeds in 1847 tijdens de crisis der gasfabriek ontvallen; van hunne 6 kinderen was alleen de jongste zoon Marinus in 1869 nog in leven.

De plaatselijke pers en tal van „ingezonden stukken” wijdden bij zijn heengaan sympathieke woorden van eerbied en hulde aan de nagedachtenis van dezen verdienstelijken man, waarbij zoowel zijne bemoeiingen inzake de stichting der gasfabriek als „zijne veelzijdige kennis en ervaring in de geschiedenis en oudheidkunde” nogmaals in het licht werden gesteld. Hij werd geprezen als een „man van den „solieden ouden stempel, die niet aanstonds met „nieuwigheden was ingenomen, voor zij een deugdelijke proef hadden doorgestaan” en geroemd „wegens zijne christelijke en burgerdeugden, die hem „de hooge achting zijner stadgenooten deden verwerven”.

Ook bij de teraardebestelling op de begraafplaats aan de Groenesteeg op 25 Maart 1869 werd door

1) Cat. Bibl. No. 1160.

den Wethouder H. P. C. Stoffels in treffende bewoordingen hulde gebracht aan den voormaligen architect, wiens geheele leven bestond uit behartiging van de hem toevertrouwde stadsbelangen.

Nog tweemaal zou v. d. P.'s naam in de vergaderingen van Leiden's Raad worden genoemd.

Op 17 Juni 1869 werd een adres ingewilligd van Adrianus van der Paauw, steenbakker te Koudekerk, waarbij deze het behoud verzocht van het gedeelte van den vestwal en de singelgracht nabij de voormalige Heerenpoort, dat aan wijlen zijn broer Salomon bij raadsbesluit van 16 Juli 1859 als zwemplaats was afgestaan.

Als toelichting diene dat de stad reeds in 1844 was overgegaan tot het maken eener zwemschool in den Heerensingel, voornamelijk ten behoeve van het garnizoen, welke inrichting alleen bestond uit een open bassin en eenige op den wal geplaatste banken. Bij besluit van Burg. en Weth. d.d. 25 Juni 1846 was den Wethouder Mr. A. O. E. Graaf van Limburg Stirum vergund deze zwemplaats uit te breiden „voor den fatsoenlijken stand” door het vergrooten van het zwembassin en het plaatsen van eenige kamertjes, welke vergunning op 1 Mei 1848 werd uitgebreid door een nieuw verlot tot vergroting der inrichting, die door den stadsarchitect werd tot stand gebracht. Aan de stad moest recognitie worden betaald voor het innemen van gemeentegrond en -water, doch de zwemgelden kwamen ten goede aan den exploitant. Voordeel had deze daarbij geenszins, want tegenover eene uitgave over 1846 en 1847

ad f 1656, stond een ontvangst van slechts f 939, het deficit bedroeg derhalve f 717. De uitbreiding der zweminrichting in 1848 kostte genoemden Wethouder andermaal een belangrijke som, zoodat het verlies in 1848 tot ongeveer f 1500 was gestegen.

Na het overlijden van den inmiddels burgemeester geworden graaf van Limburg Stirum in 1859, verzocht v. d. P. de vergunning ten zijnen name te doen overschrijven. In zijn request schreef hij, „dat hij „bij behoorlijke acte van de erfgenamen had over- „genomen den opstand van de baden, badhuisjesen „verdere aanhoren uitmakende de afgesloten zwem- „plaats aan de Heerenpoort, bestemd als leerschool „voor jongelieden in het zwemmen, ten einde zij „daarna van grotere zweminrichtingen hetzij hier of „elders gebruik kunnen maken, welke inrichting door „ondergeteekende is aangelegd en sinds altijd is be- „heerd en waarbij hij de meest volledige overtuiging „heeft verkregen dat deze eenvoudige inrichting „wezenlijk nut heeft gesticht en onder een gelijk „beheer kan *blijven* stichten, waarom hij dezelve „gaarne wilde voortzetten en daartoe dien opstal „heeft overgenomen, enz.” Op 16 Juli 1859 werd v. d. P.'s verzoek toegestaan „mits betalende de recognitie volgens de bestaande verordening”; vanaf dezen dag werd de inrichting volledig door hem beheerd.

Het is dus deze vergunning, welke na Salomon's overlijden in 1869 door diens broeder Adriaan werd overgenomen. Na enkele jaren zag deze van verdere exploitatie af en werd de geheele zwemschool een

gemeentelijke instelling, welke tot 1921 heeft stand gehouden en in 1924 is vervangen door de gemeentelijke bronwaterinrichting aan de Zijl.

Andermaal wendde Adriaan van der Paauw zich in Juni 1869 tot het gemeentebestuur met het voorstel om het archief, de manuscripten en alle voorwerpen, die betrekking hadden op de stad Leiden en voorheen eigendom waren van zijn broeder Salomon, tegen nader overeen te komen som aan de gemeente over te doen.

Deze verzameling was uiterst belangrijk en telde eenige honderden nummers. Daaronder bevonden zich niet alleen tal van oude gedrukte werken, kaarten en prenten betreffende Leiden en zijne geschiedenis, zegels en handteekeningen, doch ook de manuscripten van alle door S. zelf geschreven werken, waarvan verscheidene een getrouw en overzichtelijk beeld geven van de ontwikkeling der stad gedurende de eerste helft der 19de eeuw.

Burg. en Wethouders achtten het bezit dezer collectie van het grootste belang voor de stad en stelden daarom voor tot aankoop te besluiten tegen betaling eener som van f 1000. In de Raadszitting van Juli 1869 werd dit voorstel met 12 tegen 3 stemmen aangenomen, nadat er in het bijzonder op was aangedrongen dat alle stukken, die betrekking hadden op de stichting der stedelijke gasfabriek, ook deel zouden uitmaken van de over te nemen verzameling.

Ten slotte zij hier de aandacht gevestigd op v. d. P.'s werkzaamheden op genealogisch gebied en zijne navorschingen naar den oorsprong en de geschiedenis zijner familie, de resultaten waarvan door hem zijn neergelegd in een bij zijne nakomelingen berustend stamboekregister, waarin van omstreeks 225 voorzaten de data van geboorte, huwelijk, overlijden, enz. zoo volledig mogelijk zijn vermeld, terwijl een afzonderlijk geschrift eene nadere verklaring van dit register bevat.

v. d. P. meende den naam van zijn geslacht te kunnen terugbrengen tot eene uit Bourgondië afkomstige en later in het graafschap Bergh gevestigde familie wan de *Padevoort*, die een onder Zeddam bij 's Heerenberg gelegen kasteel bewoonde; de naam *Padevoord* of *Padecoirt* komt reeds in kronieken van omstreeks 1380 voor. Geleidelijk is deze naam veranderd in *Pavord*, *Pauwert*, *Pauw*, **van der Paauw**, doch de stamverwantschap tusschen dezeverschillende families staat niet onomstootelijk vast.

Bij Salomon's overlijden in 1869 was van zijne 6 kinderen alleen de jongste zoon Marinus (1825-1886) nog in leven; zijne echtgenootte Wilhelmina van der Plaat, geboren in 1790, die hij in 1816 huwde, was reeds in 1847 overleden.

Alleen de zonen Adriaan (1821-1867) en Marinus waren gehuwd. Eerstgenoemde liet alleen ééne dochter Wilhelmina na, zoodat de naam v. d. Paauw in dezen tak uitstierf.

De zoon Marinus was in 1852 getrouwd met Maria Voordisch (1814-1859) en in 1860 met Frederica Carolina van Hillegersberg, uit welk laatste huwelijk

2 kinderen werden geboren, n.l. Ary Jan (1861-1922) en Anne Hildegonde, geboren in 1864, ongehuwd, en thans nog in leven.

Deze Ary Jan trouwde in 1894 Johanna Maria Duyvené de Wit, geboren in 1867 en thans nog in leven; uit dit huwelijk is in 1899 geboren de zoon André, die in 1921 trouwde met Henriette van Jeveren en één in 1930 geboren dochtertje Johanna Beate bezit. Laatstgenoemde 3 personen zijn mede nog in leven, zoodat er thans in het geheel nog 5 den familienaam dragende, rechtstreeksche of aange-trouwde afstammelingen van Salomon bestaan. Wel leven er nog andere nakomelingen, doch deze dragen niet den naam van der Paauw.

ir. G. L. DRIESSEN,
Oud-Directeur van Gemeentewerken.

Curium.

Het is wonderlijk, hoe spoedig dwaze bedenksels algemeen geloofd en verteld worden, zelfs in onzen tijd. Ettelijke malen ben ik in de laatste maanden opgebeld of aangeschreven met verzoek om inlichtingen betreffende het eenvoudige buitenhuis tegenover de R.C. Kerk van Oegstgeest, dat sinds 1909 bovenstaanden naam draagt.

Met een enkel woord wil ik daarom een eind maken aan de verwarring en vergissing daaromtrent, zonder daarop nader in te gaan.

Even bewesten het gesticht „Duinzicht” bestaat nog een betrekkelijk smal 18e eeuwsch buitentje, dat langen tijd bewoond werd door den in Oegstgeest en omgeving welbekenden arts Biljouw en later door diens weduwe. Het was een eenvoudig optrekje met vrij grooten tuin, dat aan de Leidsche familie van Lelyveld tot zomerverblijf strekte in het begin der negentiende eeuw.

In 1835 werd dit bezit gekocht door Cornelius Lodivicus baron van Wijkerslooth, heer van Schalkwijk en Weerdesteyn, die sinds geruimen tijd in de omgeving van Leiden eene buitenplaats wilde aan-

koopen, doch nergens had kunnen slagen. Deze hoogst merkwaardige figuur uit de eerste helft der 19e eeuw was 25 Mei 1786 te Haarlem geboren, als zoon van den Baron des H. R. Rijks Hendrik Jacob en Anna Maria Catharina Barones Ram van Schalkwijk, vrouwe van Schalkwijk, Weerdesteyn enz. In 1811 tot priester gewijd, was hij van 1816—1833 hoogleeraar in de theologie aan het groot seminarie van Warmond. Op 7 Febr. 1832 benoemde Paus Gregorius XVI hem tot bisschop van Curium in partibus infidelium. Curium lag op Cyprus. De bisschopswijding had door het dralen van de Nederlandsche regeering met hare toestemming, eerst 15 Sept. 1833 plaats te Munster in Westphalen. Zoo werd hij de eerste bisschop in Nederland na de hervorming en 20 jaar vóór de herstelling der hierarchie.

Zijne groote verdiensten voor het Katholieke onderwijs en voor de missie vindt men opgeteekend in zijne korte levensbeschrijving door Mgr. Hensen in Nieuw Ned. Biogr. Woordenboek III. Eene zijner voornaamste stichtingen was het Gymnasium St. Willebrord te Katwijk a.d. Rijn, dat bijna eene eeuw daar bleef bestaan en thans naar den Haag is overgebracht. Kort voor zijn dood, 10 Nov. 1851 op Duinzicht voorgevallen, had hij op zijn goed het gesticht Duinzicht, dat thans nog zeer vergroot bestaat, doen verrijzen. Het overige vaste goed was bestemd voor de opleiding van seculiere missionarissen, doch werd nooit als zoodanig in gebruik genomen, daar de missie in onze kolonien geheel in handen der ordensgeestelijken geraakte.

Mgr. van Curium, zooals hij in de wandeling genoemd werd, had het door hem in 1835 gekochte bezit door aankoop vergroot en daarop ten Z. van het oude huis een eenvoudig doch deftig woonhuis gebouwd,1) terwijl de bij een Hollandsch buitengoed onontbeerlijke koepel ten W. van het huis aan den weg verrees. Een kleiner zitje werd ingericht op den hoek van het bezit, waar nu nog een duintje aanwezig is, niet ver van den ingang van het Oranjepark. Alles wat ten Zuid-Westen daarvan lag had behoord aan den Heer G. J. Hoppesteyn, raad van Leiden (1772 1832), die 's winters in Leiden woonde en verder Rhijngeest tot zomerverblijf had. Voor het grootste gedeelte, althans aan den straatweg, bestond het uit bosch en met toestemming van den nieuwen eigenaar, G. C. van der Hoef, liet Mgr. een koepeltje plaatsen op de plek, waar thans het huis Curium staat. Van daaruit had hij een gezicht op het drukke kruispunt, waar de wegen naar Leiden en den Haag zich splitsen en tevens op de laan, die naar de oude Katholieke Kerk, thans woning van het hoofd der R.C. School, voerde.

1) Dit huis, na zijn dood verlaten, werd niet alleen voor voorbijgangers, doch ook voor de meeste Leidenaren een mysterieus gebouw, waarover de wildste fantasiën werden gedebiteerd en ook geloofd. Doorgaans dacht men, dat de sluiting na eene bepaalde reeks van jaren zou worden opgeheven. De zaak was eenvoudig deze, dat men het testament moest naleven, ook met het oog op de familieleden van den erflater en dus aan het gebouw **geene** andere bestemming mocht geven. Bij de inrichting van huis en plaats, waren de waterpartijen ook uitgebreid.

De bisschop was een weldadig man en in het dorp door alle gezindten zeer gezien. Een en ander heb ik over hem in dit opzicht verteld in het Leidsch Jaarboekje 1915, toen ik den koster A. van Konijnenburg herdacht. Van hem en andere oude inwoners van Oegstgeest, die Mgr. zelf nog gekend hadden, had ik zoo veel gehoord over dezen merkwaardigen man, dat ik besloot hem ter eere het huis, dat ik in 1909 huurde, naar zijn titel te noemen en ofschoon ik slechts ruim 4 jaren in Oegstgeest mocht wonen, is die naam door opvolgende bewoners gehandhaafd tot den huidige dag.

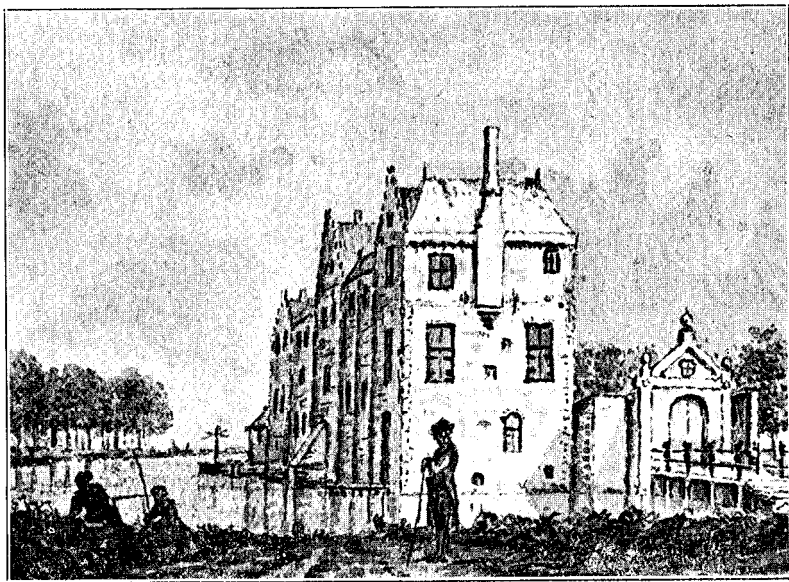
Al geeft men doorgaans aan een gehuurd huis geen naam, de aanwezigheid van twee naamgenooten, geen familieleden, in Oegstgeest, dreef mij daartoe en ik was verheugd daarvoor de toestemming te erlangen van den toenmaligen eigenaar, den Heer G. C. van der Hoef, kleinzoon van den bovengenoemde.

Duinzicht, niet bewoond, verviel en in het begin dezer eeuw in zulke mate, dat alles wat daar nog van waarde was aan inboedel, gedeeltelijk naar het Seminarie van Warmond gebracht werd en het overige verkocht.

Het ingewaterde huis strekte in het tweede jaar der mobilisatie nog ten onderdak van eenige troepenafdeelingen, doch na hun vertrek was afbraak noodzakelijk en hetgeen overbleef was in korten tijd geheel verdwenen, bij de toenmalige vraag naar bouw materiaal.

April 1931.

BIJLEVELD.

SANTHOKST IN 1718.

Naar een teekening, berustende op het huis Duivenvoorde hij Voorschoten.

Santhorst.

In een acte van het jaar 1276 wordt voor het eerst van Santhorst, welk goed tusschen Voorschoten en Wassenaar gelegen is, gesproken. Den eersten September van dat jaar beleende graaf Floris V Dirk van Santhorst met het ambacht van Zoeterwoude en het huis Santhorst — „domum suam lapideam apud Zanthorst”, — zooals het in het stuk heet.¹⁾ Dit geschiedde, nadat Dirk dit huis met bijbehooren en 10 bunder land aan den graaf had opgedragen. Voordat deze beleening plaats vond, was Santhorst dus eigen goed, en het is derhalve niet aan te nemen, dat, gelijk wel beweerd wordt, Dirk van Wassenaar aan zijn tweeden zoon, ook Dirk geheeten, dit goed, althans het land, waarop het huis later zou staan, in leen had gegeven?)

1) Mr. L. Ph. C. van den Bergh, Oorkondenboek van Holland en Zeeland, II, Nalezingen, no. 58.

2) Zie o.a. Dr. H. G. A. Obreen, Geschiedenis van het geslacht Van Wassenaar. Vergelijk echter Jhr. Mr. W. A. Beelaerts van Blokland, Jongere takken van het geslacht Van Wassenaar enz., in Nederlandsche Leeuw, 1922, kol. 359 vlg., die een afwijkende, doch m.i juiste meening verkondigt. Aldaar ook een fragment stamreeks van het geslacht Van Santhorst.

De acte, waarbij Dirk van Wassenauer in 1225 aan zijn zoon Dirk de goederen, welke hij van den zoon van Roger de Fornival gekocht had, in leen gaf, waarop bovengenoemde meening gegrond is, zal derhalve niet op Santhorst betrekking hebben gehad. Veeleer zal Dirk dit goed als vrij eigen goed van zijn vader geërfd hebben. Hierop duidt immers een acte van het jaar 1443, waarin medegedeeld wordt, dat Santhorst door broederscheiding van de heerlijkheid Wassenauer gekomen was¹⁾. Het is dus niet te gewaagd, aan te nemen, dat na den dood van Dirk van Wassenauer (omstreeks 1243) dit goed tengevolge van verdeling eigendom is geworden van diens tweeden zoon Dirk, die de stamvader van den tak Santhorst is geworden.

Deze Dirk van Santhorst, die in 1280 als ridder wordt vermeld, komt sedert 1293 niet meer voor, en zal omstreeks dien tijd zijn gestorven. Hij had twee zoons, namelijk Dirk, die in 1301 te Veere werd vermoord, en Philips, die in 1305 met het ambacht van Zoeterwoude werd beleend en ook in de overige goederen zijns vaders opvolger zal zijn geweest. Na hem (hij was in 1316 dood), volgde zijn zoon Symon, die gehuwd was met Elizabeth van Haerlem; dit echtpaar had een zoon Philips, die op zijn beurt op Santhorst werd opgevolgd door zijn zoon Dirk van Santhorst.

Deze filiatie, welke afwijkt van de tot nu toe aangenomene, blijkt uit de bewoordingen van een acte

1) Afschrift in het archief van het huis Santhorst.

van 22 Februari 1397, waarin staat te lezen, dat Dirk van Santhorst Philips' zoon, kleinzoon van Symon van Santhorst, met het huis van dien naam en bijbehooren wordt beleend.])

In den tijd, dat deze Dirk op Santhorst woonde, trof het huis een groote ramp. In 1393 toch had Albrecht van Beieren den schout van Leiden bevel gegeven, om alle huizen van Philips van Wassenaer „ende alle der andere ballinghe van Willem Cusers doot” met den grond gelijk te maken. Onder die andere ballingen behoorde ook Dirk van Santhorst, wiens vader omstreeks 1391 was overleden, en zoo trof zijn huis het lot van totale verwoesting.²⁾

De reden, welke tot dit bevel geleid had, was, dat de heer van Santhorst met een aantal andere aanzienlijke edelen betrokken was geweest bij het complot tegen 's hertogen hofmeester Willem Cuser, die gelijktijdig met de bekende Aleida van Poelgeest te 's Gravenhage was vermoord ; uit wraak deed de hertog de samenzweerders aldus straffen. Albrechts wrok bleef echter niet lang bestaan; toen hij in latere jaren weder hertrouwd en de verbittering over den moord allengs geweken was, heeft hij de meeste der in ongenade gevallen edelen in eere hersteld, en zoo zien wij dan ook, dat hij in het jaar 1397 Dirk van Santhorst beleende o.a. met het huis en 10 morgen

1) Vidimus in het archief van het huis Santhorst. Zie bijlage 1.

2) W. van Gouthoeven, De'oude Chronijcke ende Historien van Holland enz. (1636). bl. 407, en F. van Mieris, Groot Charterboek der graaven van Holland, van Zeeland en heeren van Vriesland, III, blz. 601.

land.¹⁾ Het spreekt vanzelf, dat Dirk dat huis opnieuw heeft opgebouwd.

Deze Dirk van Santhorst was in 1405 gehuwd met Margriet, bastaarddochter van Albrecht van Beieren, uit welk huwelijk gesproten is een zoon, eveneens Dirk geheeten, die de laatste van zijn geslacht is geweest, die het huis bewoond heeft. In het jaar 1443 heeft hij namenlijk, „also him van noode was van armoede die te verkoopen,” zijn huis aan anderen overgedaan. Hoe hij in dezen financieel minder gunstigen toestand is geraakt, weten wij niet; mogelijk zijn de offers, welke zijn vader aan den wederopbouw van Santhorst ten koste heeft gelegd, te groot geweest en was het familievermogen daardoor te zeer aangesproken. Maar voorzeker zal hem de overdracht nà aan het hart zijn gegaan, evenals aan zijne vrouw Beatris van Ruweel, die „mit horen vryen moetwille, onbedwongen, mit drooghen ogen ende mit lachende monde” verklaarde, dat ook zij geenerlei verhaal op het goed meer had ²⁾.

Een troost voor hen was het, dat hun voorvaderlijk goed kwam in handen van iemand, wien het toevertrouwd zou zijn, den ouden luister van het huis hoog te houden: de nieuwe bewoner, Willem van Naeldwijk, keer tot Capelle enz., was een in die dagen gezien en geducht man. Hij bekleedde de belangrijke functies van erfmaarschalk van Holland en raad en rentmeester-generaal van dit gewest en

1) Vidimus in het archief van het huis Santhorst. Zie bijlage 1.

2) Oorspronkelijk in het archief van het huis Santhorst. Zie bijlage II.

was gehuwd met Willemine van Egmond, een vrouw, gesproten uit een der voornaamste geslachten van Holland.

Zonder verwickelingen verliep de overdracht van Santhorst nochtans niet; de Heer van Wassenaar, toentertijd Hendrik van Wassenaer, meende dat hem een recht toekwam op het huis, omdat het, gelijk hierboven reeds is medegedeeld, indertijd door zoon- en dochter-geenaaamde broederscheiding uit zijn geslacht aan den tak Santhorst was overgegaan. Gouverneur en raden van den graaf van Holland, een college, dat later onder Philips van Bourgondië, zij het in gewijzigden vorm, den naam van Hof van Holland zou aannemen, beslisten echter in een langdradig vonnis, dat „de heere oversettinge van leen doen mach op wyen dattet zij, alsoo ‘t hem gelieft”, en Willem van Naeldwijk bleef derhalve in het ongestoorde bezit van het huis¹⁾. Als zekerheid voor eventueele schulden, welke nog op Santhorst mochten blijken te rusten, gaf Dirk den kooper het recht die te verhalen op een erfrente, welke Willem van Naeldwijk hem en zijne vrouw schuldig was.²⁾

De erfmaarschalk heeft niet lang den scepter op Santhorst gezwaaid; reeds in 1444 stierf hij en werd opgevolgd door zijn zoon Hendrik. Toen deze in 1496 overleed, erfde zijne dochter Willemyn, die

1) Afschrift in het archief van het huis Santhorst.

2) Catalogus van het archief der **heeren** Montfoort, Inleiding en Inv. no. 254. Zie ook Th. Morren, Het huis **Honselaarsdijk**, bl. 6, alwaar ook de reproductie van een schilderij van Willemyn van Naeldwijk.

gehuwd was met burggraaf Johan III van Montfoort, de bezittingen van haar vader. Behalve de heerlijkheden Naaldwijk, Wateringen, Capelle e.a., kwam toen ook Santhorst aan de Van Montfoorts. Daar uit het huwelijk van Johan van Montfoort met de erfdochter van Naaldwijk geen zoons geboren waren, gingen na haar dood in 1506 de Naaldwijksche goederen over op hun eenige dochter Mechteld, die in 1495 gehuwd was met Robrecht van der Marck, heer van Aremberg. Deze Robrecht stamde uit het bekende geslacht der heeren, later graven van der Marck. Hij had eerst tot 1487 tot den geestelijken stand behoord; reeds in die periode van zijn leven had hij niet geschroomd de wapens op te nemen, want het is bekend, dat hij in 1486 gevangen genomen werd; hetzelfde geschiedde in 1490 in den slag van Zonhoven.

Hij volgde zijn in 1531 overleden broeder Everard op als graaf van Aremberg. Zoowel om zijn eigen bezittingen als om die zijner vrouw mag hij onder de voornaamste groot-grondbezitters in de Nederlanden worden gerekend. Hij bekleedde onder Karel V voorname functies en moet in of kort voor 1541 gestorven zijn; hij werd te Luik in het familiegraf bijgezet, waar ook zijne vrouw in 1550 haar laatste rustplaats vond. ¹⁾

Langen tijd voor zijn dood, reeds in 1510, had Robrecht van der Marck Santhorst namens zijne

1) Zie over hem: Le baron J. de Chestret de Haneffe, Histoire de la maison de la Marck, Luik 1898.

vrouw verkocht aan Gijsbrecht van Lodensteyn.¹⁾ Met dezen nieuwen bewoner breekt een tijdperk van voorspoed voor Santhorst aan; geleidelijk worden de bezittingen uitgebreid. Telkenmale zien wij Gijsbrecht van Lodensteyn dan weer grootere, dan weer kleinere stukken land in de nabijheid van het huisaankopen, waardoor het grondbezit voortdurend aangroeit en afgerond wordt. Dit was ook het geval, toen in latere jaren het Leidsche geslacht **Paets** op het huis kwam wonen. Gijsbrecht van Lodensteyn overleed namelijk omstreeks 1529 en zijn goederen kwamen toen aan zijne dochter Aechte, gehuwd met Cornelis **Paets**.²⁾ In 1532 werd hun toen nog minderjarige zoon Jan met het huis beleends), en na hem zouden de **Paetsen** tot 1672 op het huis regeeren.

Jan Cornelis' zoon **Paets** heeft veel van zich doen spreken; hij was een der bekendste geuzen te Leiden; in het openbaar liep hij rond met den geuzensluier en den vergulden geuzenpenning op de borst. Bovendien schijnt hij vele „*simpele luyden*” tot den Hervormden godsdienst te hebben overgehaald.⁴⁾ Geen wonder dan ook, dat wij hem aantreffen onder de personen, tegen wien de hertog van Alva een vonnis van verbanning uitsprak; in een „*sententie van bannissement ende confiscatie*” van 31 Augustus 1568 treffen

1) Oorspronkelijk in het archief van het huis Santhorst.

2) De **acte**, waarbij Aechte **Paets**, geboren van Lodensteyn, in 1529 met Santhorst werd beleend, is in **origineel** in het archief van dat huis.

3) Oorspronkelijk in het archief van het huis Santhorst.

4) Dr. L. Knappert, De opkomst van het Protestantisme in een Noord-Nederlandsche stad, bl. 277.

wij den naam van **Jehan Cornelisz. Paets**, alias van Zanthorst onder 47 andere voortvluchtigen uit Leiden aan 1).

Het blijkt, dat het geslacht later het bezit wederom teruggekregen heeft; althans in 1598 wordt Nicolaes **Paets** van Santhorst met het huis beleend, hem aangekomen van zijn vader Jan.²⁾ Uit zijn tijd dateert de oudste nog bestaande afbeelding van het huis (1603).³⁾

Na Nicolaes kwam Santhorst achtereenvolgens door vererving aan verschillende zijner nakomelingen ⁴⁾, totdat in 1672 en volgende jaren **Hester** en Margrieta **Paets** hun verschillende bezittingen overdeden aan Adrianus Schas uit 's Gravenhage, die gehuwd was met Cornelia van Nierop.⁵⁾ Een twintigtal jaren woonde dit echtpaar er; in 1694 kwam het huis in handen van den Haarlemschen burgemeester mr. Willem Fabricius, gehuwd met Barbara Schas, die toen het huis kocht van de kinderen van het overleden echtpaar Schas-Van Nierop.⁶⁾

Ruim een halve eeuw hebben leden van dit Haarlem-

1) J. Marcus, Sententiën en indagingen van den hertog van **Alba**, blz. 119.

2) Oorspronkelijk in het archief van het huis Santhorst.

3) Mr. dr. J. C. Overvoorde, Catalogus van de **prenten**-verzameling der gemeente Leiden, no. 8345.

4) Blijkens de oorspronkelijke leenbrieven, in het archief van het huis Santhorst berustende, werd in 1627 Nicolaas' zoon George beleend; in 1641 diens broeder Jan en in 1670 diens zuster **Hester Paets** van Santhorst.

5) De verkoopsconditiën en de acte van beleening bevinden zich in origineel in het archief van het huis Santhorst

6) Origineelen eveneens aldaar.

sche magistratengeslacht op het huis **gewoond**;¹⁾ ook zij hebben, evenals destijds de Van Lodensteys en de Paetsen, hun bezittingen door aankoop van landerijen, meerendeels in de nabijheid van de Papenlaan gelegen, gaandeweg uitgebreid. Bovendien zijn door hen verschillende verbeteringen op Santhorst aangebracht; zoo werden wegen verbreed en slooten in boomgaarden en plantage onder polderbemaling gebracht, zoodat men 's zomers geen hinder meer had van onfrisch stilstaand water.

Uit eenige stukken²⁾ uit dezen tijd blijkt, dat **Santhorst** een leenhof bezat; althans omstreek 1700 werd zekere Salomon Pereira, een schatrijke Portugeesche jood uit den Haag, berucht om zijn historie met de ongelukkige Sofia van Noortwijck, beleend met een stuk land onder Voorlinden te Wassenaar, leenroerig aan het huis Santhorst. Uit latere jaren zijn er nog meer stukken, die er op wijzen, dat een dergelijk leenhof heeft bestaan.

In de tweede helft der 18e eeuw doet de „hofstede” Santhorst nog eens veel van zich spreken in den lande, toen mr. Pieter Burman, de tweede van dien naam, professor aan het **Illustre Athenaeum** te Amsterdam, die het huis in 1749 had gekocht van mr. Willem Fabricius, den oom van zijn derde vrouw Dorothea Albertina Six, er zijn intrek nam.³⁾ Dit niet zoozeer

1) Achtereenvolgens werden beleend in 1708 mr. **Arent** Fabricius, zoon van mr. Willem Fabricus en in 1729 Willem Fabricius, zoon van mr. Albert Fabricius.

2) In het archief van het huis Santhorst.

3) Verkoopsconditiën, eigendomsbewijs en beleenbrief zijn in het archief van het huis Santhorst bewaard.

door het feit, dat Santhorst thans de woonplaats van den beroemden hoogleeraar in de „welsprekendheid” werd, als wel, dat deze een der vooraanstaande mannen van den „Santhorstschen kring” was, welks leden in die jaren, dat de groote gebeurtenissen van twee eeuwen geleden, de herwinning der „vrijheid”, herdacht werden, aldaar het in de tweede helft der 18e eeuw ontluikende rationalisme beoefenden.¹⁾ Het gloriepunt van dien tijd zal wel geweest zijn het bezoek van Pascal Paoli, den voorvechter der „Corsi-caansche Vrijheid”, die den vijftien September 1769 de buitenplaats bezocht en daar luisterrijk werd ingehaald. De gebeurtenis gaf den gelegenheidsdichter C. van Hoogeveen aanleiding om er een pralend gedicht over te vervaardigen en dit op te dragen aan den professor en zijne echtgenoot.²⁾

Nadat na den dood van Pieter Burman zijne weduwe nog een aantal jaren op het huis gewoond had, verkochten hun erfgenamen de „Ridderhofstad”, zooals de benaming toen luidde, in 1810 aan mr. Willem van Noort, schepen der stad Leiden.³⁾ Deze woonde tot 1818 op het huis; op den vijf en twintigsten Maart van dat jaar liet hij de „logeable heerenhuizing met 9 behangen kamers, spatieuze keuken, royale zolder met afgeschoten domestiëken kamers, kapitale overwulfde kelder, aan het water gelegen” in het

1) Zie Dr. I. H. Gosses en Dr. N. Japikse, Handboek tot de staatkundige geschiedenis van Nederland, blz. 322.

2) C. van Hoogeveen Jr., De Ridderhofstad Santhorst verheerlijkt *énz.*, in Catalogus van de bibliotheek over Leiden en omgeving door mr. dr. J. C. Overvoorde, no. 9198.

3) Eigendomsbewijs in het archief van het huis Santhorst.

huis ten Deyl publiek verkoopen, aangezien het hem er te eenzaam werd. „Na den dood van zijn vrouw had hij er met zijn zoon gewoond, die intusschen schout en secretaris van Oegstgeest was geworden en uit hoofde van die betrekking genoodzaakt was aldaar verblijf te houden. En nu ging hij maar met zijn zoon mede”. In deze bewoordingen schreef Van Noort aan den kooper, Jhr. mr. Nicolaas Steengracht d'Oosterland. Het bleek spoedig, dat de nieuwe *eige* naar geen plannen had om het huis te bewonen ; korten tijd na den verkoop werd een deel van de gebouwen voor afbraak *verkocht*,¹⁾ terwijl de laatste overblijfselen van de voormalige Ridderhofstad in het jaar 1869 gesloopt werden.

Intusschen was in 1834 Santhorst door jhr. mr. Nicolaas Steengracht overgedragen aan zijn oudsten kleinzoon Nicolaas Johan Steengracht, die in 1830 was getrouwd met Henriette *Jeanne* Christine baronesse van Neukirchen geb. Nyvenheim, vrouwe van Duivenvoorde, dat niet ver van Santhorst gelegen was. Door een merkwaardigen samenloop waren nu Duivenvoorde en Santhorst na zes eeuwen weder bij elkaar gekomen. Immers, ruim zeshonderd jaren was het geleden, dat Dirk van Wassenauer aan zijnen broeder Philips het huis Duivenvoorde had toebedeeld, terwijl ongeveer in denzelfden tijd de *broeder*scheiding had plaats gevonden van Philips goederen, waardoor zijn zoon Dirk Santhorst had ontvangen.

Slechts een dertigtal jaren bleef deze vereeniging

1) Alle desbetreffende stukken in het archief van het huis Santhorst.

bestaan, want toen bovengenoemde Nicolaas Johan Steengracht in 1866 overleed, kwam Santhorst aan zijn jongsten zoon jhr. mr. Gustaaf, terwijl zijn tweede zoon Duivenvoorde kreeg. De vereeniging van **Santhorst** en Duivenvoorde kwam in het begin dezer eeuw weer tot stand, doordat de tegenwoordige eigenaar van Duivenvoorde (sedert 1912), W. A. A. J. baron Schimmelpenninck van der Oye, in het jaar 1914 samen met zijne zuster van hun vader Santhorst erfden. Laatstgenoemde had dit goed in 1908 na het overlijden van zijn oom jhr. mr. Gustaaf Steengracht gekregen. De tot Santhorst behorende goederen zijn thans ruim 70 H.A. groot.

De wandelaar, die thans langs de Papenlaan, loopende van Wassenaar naar Voorschoten, uitziet naar eenig overblijfsel van het voormalige huis, zal in zijn zoeken teleurgesteld worden. Slechts de plaats, waar het huis gestaan heeft, ter hoogte van den tol eenigszins landwaarts in, ten oosten van den weg, kan nog teruggevonden worden. Voor het overige kan alleen de geschiedenis van het huis, geput uit zijn archief, de herinnering van den vroegeren luister wakker houden. Daardoor alleen kunnen thans nog de woorden van den dichter in vervulling gaan, waarmede het lofdicht op Santhorst eindigt:

„O Santhorst; eeuwig zal, ja moet uw glorie blinken
Geheiligd bij **dengeen**, die 't helder Rijnvogt drinken
Geroemd bij 't gansch Heelal. En **zoo** 't mijn wensch vermag,
Uw glans vermindre niet voor 'swaerelds Jongsten Dag”.

D. P. M. GRASWINCKEL.

BIJLAGE 1.

1397 Februari22.
(1440 Augustus 10).

Wy deken ende capittel van Onser Liever Vrouwen cappelle in den Hage, doen cont allen luden, dat wy gesien ende gelesen hebben enen goeden brief, gans gave, ongeraseert, ende ongecancelleert, wel besegelt mit segele des hoichgeboren vorsten hertoge Aelbrechts van Beyeren zaliger gedachten, sprekende van woirde te woirde als hierna ghescreven staet:

Aelbrecht bi Cloods genaden palensgrave upten Rijn, hertoge in Beyeren, grave van Henegouwen, van Hollant, van Zeelant ende heer van Vrieslant, doen cond allen luden, dat wy verlyet hebben ende verlyen mit desen brieve Dirc van Zanthorst Phillips soen alsulke goede ende renten als hierna ghescreven staen ende syn ouders van ons ende van onser graefliche te lien plaghen te houden. In den eersten die hoffstede te Zanthorst mitten huse, datter op staet, ende mitten hiemwerf, houdende omtrent drie mergen lands; item zeven mergen lands, legghende over die wateringe mit twee lanen uutgaende ter heerstraten toe, welke zeven mergen lands voirsz. bileghen hebben mit erve heer Willam van Cralinghe mit sinen kinderen an die een side ende heer Bertelmees van Raphorst an die ander side; item vier pont goets gelts tsiaers uten scote tot Zoeterwoude ende viertich scellinghe goeds ghelts tsiaers uten scote te Boemgaert acht ende vijftich scellinghe

goets ghelts tsiaers mit acht ende vijftich hoenre tsiaers van Zandhorster lant, dat ghelegghen is int Haghe ambocht, Dirc voernoemt ende sinen nacomelingen van ons ende van onsen nacomelinghen te houden tot enen erflyen, op een aftersusterkint niet te versterven, die van Symons lijf van Zanthorst, Dircs voernoemt oude vader gecomen is, ende ymmer altoos die jongher man voir dat ouder wijf die voerhant te hebben in desen voirsz. leengoede te nemen, dair sy even na sijn gheboren. Ende dit sel men verheerwaren alst versterft mit enen roden sperwer ende mit een pair harten hanscoen. Ende hier in gheloven wy him te houden als een lienhere sculdich is te doen. Hier waren over alse onse mannen die here van der Merwede ende die burchgrave van Leyden. In oirconde desen brieve beseghelt mit onsen seghele. Ghegeven in den Haghe op Sinte Pietersdach ad cathedram int jair ons Heren MCCC sesse ende tnegentich na den lope van onsen hove.

Des te oirconde so hebben wy deken ende capittel voirsz. desen brief uuthangende besegelt mit ons gemeens capittel segele. Gegeven up Sinte Laurensdach int jair ons Heren dusent vierhondert ende veertich.

Oorspronkelijk in het archief van het huis Santhorst (inv. no. 33), met het geschonden kapittelzegel in roode was.

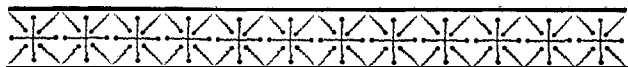
BIJLAGE 11.

1443 Februari 22.

Phillips bi der **gracien** Goids, hertoge van **Bourgongen**, van Lotharingen, van Brabant ende van Lymborch, grave van Vlaendren, van Arthois, van Bourgongen Palatijn, van Henegouwen, van Hollant, van Zelant ende van Namen, marcgrave des Heyligen Rycx, heer van Vrieslant, van Salijns ende van Mechelen, doen cond allen luden, want voir onsen getruwen den heer van Lallaing, gouverneur **onser** voirsz. lande van Hollant ende Zelant, dien wy des gemachticht hebben, ende voir onse leenmannen hierna bescreven, gecomen is Dirck van Zanthorst ende heeft ons upgedragen ende quytgesconden, also onse mannen wijsden dat recht was, tot behoef **Willems** van Naildwijcx, die hofstede van Zanthorst mitter woninge, die daer up staet, ende mitten heemwerff, houdende tsamen omtrent vier **mergen** lants, also hy die van ons ende van **onser** graeflicheyt van Hollant te leen te houden plach. So hebben wy behoudelic ons ende enen yegeliken **sijs** rechts rechtevoirt wederomme verleent ende verlyet, verlenen ende verlyen mit **desen** brieve die voirgen. hofstede van Zanthorst mitter woninghe, **gelijc** voirsz. is, te houden van ons ende van onsen **nacomelingen** graven off gravinnen te Hollant onse getruwen Willem van Naildwijck voirn. ende sinen **nacomelingen** binnen een afterzusterkint nyet te versterven **gelijc** die ouder hantvesten ende privilegiën, die dair **off** **sijn**, dat inhouden ende begripen.

Des so is gecomen voir denselven onsen getruwen rade ende leenmannen hierna bescreven joncfrouw Beatrijs Loeffs dochter van Ruwele, Dircx wijff van Zanthorst, ende heeft volcomelic ende al quytgesonden mit horen vryen moetwille, onbedwongen, mit drooghen ogen ende mit lachende monde, alle sulke toeseggen, duwaryen ende lijftochten, als sy an dese voirsz. goede heeft of hebben mach tot ewighen dagen. Hier waeren by ende over onse getruwe rade ende leenmanne die heer van Yselsteyn, heer Lodewijck van Montfoirde, heer Geryt van Poelgeest, heer Arent van Ghent, heer Geryt van Zijl, Florys van Kijfhoeck, Jan ende Florys van der Boechorst, Geryt Potter van der Loo ende Dirck Boudijns zoon van Zwieten. In oirconde desen brieve ende onsen zegel hieran gehangen. Gegeven upten vier ende twintichsten dach in Februari int jair ons Heren dusent vierhondert twee ende viertich na den loop van onsen hove.

Oorspronkelijk in het archief van het huis Santhorst (inv. no. 34), met het geschonden zegel van den oorkonder in roode was.

Wassenaar in den Geuzentijd.

In 1922 heeft een uitvoerig werk het licht gezien, getiteld: Den Haag in den Geuzentijd. De schrijver daarvan, de heer J. Smit, commies bij het Algemeen Rijksarchief, heeft zich echter geenszins bepaald — zooals de titel zou doen vermoeden — tot 's-Gravenhage. Ook over de omliggende gemeenten is in zijn boek heel wat te vinden en Wassenaar wordt daarin herhaaldelijk met name genoemd. Zoo lezen wij op blz. 59, in het vierde hoofdstuk, gewijd aan „De Beeldenstorm” :

. „te Wassenaar was door het vóórgaan „van een der dáár gevestigde edelen het toen door „pracht uitmuntend kerkgebouw, welks bouwde in „het treurig misvormde overblijfsel van thans met „eenige oplettendheid nog duidelijk is te herkennen, „deerlijk toegetakeld. Het was *Herbert van Raaphorst*, „die hier zich gelden liet, vertegenwoordiger van „een dier roerige adellijke familiën van dien tijd, „die hun omgeving de eeuwen door in gestadige „onrust hadden gehouden door hun ruwe gedragingen „en de miskennis van de gestelde machten en die

„in hun positie een waarborg zagen tegen het ingrijpen van de plaatselijke justitie ¹⁾).

„Of Raaphorst uit overtuiging zijn taak vervulde, „of dat wellicht familietrots en gekrenkte eerezucht „hem mede dreven tot het vernielingswerk? De „laatste veronderstelling is niet al te zeer gewaagd: „immers sinds een halve eeuw prijkte in de oude „Willebrorduskerk een raam van gebrand glas met „het wapen van Raaphorst en het onderschrift „vrouwenschaeck”, een voor iedere afstammeling „uit het oude geslacht grievende herinnering aan „den zoen van Gerrit van Raephorst, veroordeeld „wegens de gewelddadige ontvoering van de min- „derjarige Catharina de Grebber. Hoe het zij, heer „Herbert achtte zich geroepen de kerk te zuiveren „van wat den calvinisten van die dagen een doorn „in het oog was. Hij rukte de beelden omver, vernielde de beide altaren in de kapellen van Raaphorst „en Kralingen en bedreef er allerlei geweldenarijen, „zonder, naar het schijnt, de bevolking tot meedoen „te kunnen bewegen, althans blijkens de „Verhooren”

1) De argelooze lezer zal deze laatste beschouwingen ongetwijfeld zonder enig bezwaar als juist aanvaarden. Naar het mij voorkomt, geeft de schrijver van „Den Haag in den Geuzentijd” hier echter blijk niet de voor een historicus noodige objectiviteit te betrachten, hetgeen nog duidelijker aan het licht treedt in de volgende zinsnede, waar hij **Herbert** van Raephorst, zonder eenige aanleiding, als wellicht gedreven door familietrots of gekrenkte eerezucht voorstelt. (De na te noemen Gerrit v. R. was trouwens slechts een oudoom van **Herbert** v. R. en of 't bewuste glas — met het wapen van den Graaf van Holland — er in 1566 nog was is ook zeer de vraag.) W. A. B.

„was hij later de eenige uitgewekene uit dit ressort”.

Tot zoover de heer Smit, en laat ons thans eens nagaan, wat er te Wassenaar inderdaad heeft plaats gehad in den zoogenaamden Geuzentijd en daartoe onze toevlucht nemen tot de door hem genoemde „Verhooren”, welke hebben gediend voor den door Alva ingestelden Raad der Beroerten, die wegens zijne gestrengheid berucht is geworden als de Bloedraad. De heer Smit heeft die stukken niet persoonlijk geraadpleegd; immers hij schreef in zijn Voorwoord (blz. VIII): „Bovendien bleef het archief van den Raad van Beroerten te Brussel voor mij onbereikbaar, dat zeker op tal van nu onbeantwoorde vragen de beslissing zou gegeven hebben en beschikte ik slechts over een bundel excerpten van een tweetal deelen informatiën van dat college, die op Holland betrekking hadden”. Dat voor een omvangrijk werk als het zijne slechts van uittreksels — en wel vrij gebrekkige, zooals eigen onderzoek mij leerde — gebruik is gemaakt, is mij onbegrijpelijk en zeer te betreuren. De „Verhooren” zelf toch geven een eenigszins anderen kijk op het gebeurde te Wassenaar in 1566 en 1567 dan de voorstelling ons daarvan geschilderd — en hierboven weergegeven — door den heer Smit.

Om te weten, wat te Wassenaar in die jaren is voorgevallen, moeten wij raadplegen het dossier ¹⁾, hetwelk tot opschrift heeft: „Informatie genomen bij ons Arnoult Sasbout raedt ordinaris in den hove

1) Rijksarchief Brussel : *Papiers d'Etat* et de l'*Audience*, no. 523 (Conseil des Troubles no. 29), fol. 207 e.v.

van Hollant ende Johan Bapta de Tassis, als gecommitteert bij der Excellentie van den Hartoge van Alva, Marcgrave van Coria etc. capiteyn generaal etc. opte trobelen, wederspannicheeden ende onregeltheeden mit datter an cleeft bedreven bij den-genen die hem geabsenteert ofte voortvluchtich gemaect hebben binnen den dorpe van Wassenaer gelegen in Rijnlant volgende de commissie, instructie ende andere last ons bij Zijne Excellentie gegeven", en dat blijkens eene dorsale aanteekening voornamelijk betreft *Joncker Herbert van Raephorst*.

Dit dossier leert ons, dat genoemde gecommiteerden zijn begonnen om den te 's-Gravenhage wonenden baljuw van Wassenaar te hooren op 26 December 1567. Daarvan werd een verbaal opgemaakt, waaruit ik het volgende woordelijk aanhaal:

Jan Pijsz., bailliu van Wassenaer, out LVI jaeren, seyt bij zijnen eede int stuck van zijn offitie gedaen, dat hij es hooftoffitier van wegen den Grave van Ligny als heere van Wassenaer ¹⁾ over die dorpen van Wassenaer, Voorschoten, Valkenburch, Catwijck opten Rijn, Catwijck op Zee ende halff Oestgeest, ende ambochtsheer over den dorpen van Voorburch, Leyderdorp... geheel Oostgeest ende van Zassem.—

Seyt voorts, dat hij nyet weet, datter yemant meer in den voors. dorpe van Wassenaer absent is uuyt cause van trouble tvoorleden jaere gebeurt..... dan Herpert van Raephorst, heere

1) Maria, erfdochter van Wassenaer, was in 1525 aan den Zuid-Nederlandschen edelman *Jacques* de Ligne uitgehuwelijkt, uit welken echt Graaf Philips de Ligne, hier bedoeld, werd geboren.

van Raephorst, ende mach absent geweest zijn zes ofte zeven ofte acht maenden, — dyen hij voor zijn vierschare heeft doen roepen, overmits hij Raephorst gedemolieert hadde twee altaeren in de kercke van Wassenaer, d' eene in de Capelle van Raephorst ende d' ander hout hij te wesen die Capelle van Cralingen, ende uuyt andere saecken ende insolentien bij hem ten tijde van de voors trouble bedreven. . . .

Seyt voorts, dat hij wel gehoord heeft, dat binnen den dorpe van Wassenaer, naer die voors. troublen begonnen zijn geweest, mede gewoont heeft ende mit zijn huysfrouwe huys gehouden eenen Joncker van Assendelft. ., wesende die zoon van den heere van Cioudriaen, die hem naderhant mede buyten Wassenaer verrocken heeft. . Ende laet hem duncken, dat hij mede gehoord heeft, dat hij een zijn kindt soude hebben laten doopen bij de nyeuwe predicanten.

.....
 seggende dat dieselve Raephorst teerde ten huysse van de schout van Wassenaer ende op zijn huys geen familie ofte huys en hielt

Daarna is op 30 December 1567, mede te 's-Gravenhage, gehoord de schout van Wassenaar:

Boudewijn Jansz., out omtrent LXXVII jaeren, seyt dat hij es schout over den dorpe van Wassenaer ende tambocht van Zuytwijck

.... zeyde, dat Joncker Herpert van Raephorst alsoch absent es ende verrocken uuyte voorsz. dorpe nae Wezel toe, daer hij hem onthouden soude ter cause van brekinge van outaeren in de capellen binnen die kercke van Wassenaer. .

heeft wel gesien datte outaeren an twee gesmeten zijn geweest, mer zijn nu wederom

opgemaect bij Aelbrecht van Raephorst zijnen broeder, ende ging die spraeck mede, dat die voorn. Herpert den **pastoir** van Wassenaer in de kercke omtrent den selven tijt geslegen hadde, uuyt dien (soe hij mede heeft hooren seggen), datte **pastoir** op hem gegeven hadde, overmits die voorn. Herpert hadde den organist **opte** orgelen doen spelen onder die elevatie **het** lydeken: Vive les Geux.

Heeft oick wel hooren seggen, dat die voorn. Herpert mede int huys van **Ariaen** Philipsz. tot Wassenaer was, als die predicare **monnick** alhier uuyten **Hage** een **coorde** bij een vant geselschap om den hals geworpen worde, mer heeft hij deposant gehoort, dat men denselven Herpert daarvan ontschuldichde.

.....

dat **terwijle** hij Assendelft tot Wassenaer woonde, zijn kindt heeft laten doopen in de Geusenkercke, die zij getimmert hadden buyten die stadt Leyden, ter plaetze daert Leproeshuys eertijts **plach** te staen, ende dat oick zijn huysvrou, doe zij van kinde ter **kercken** soude gaen, **haer** met een **schuyt** van Wassenaer lyet voeren na de **voorsz.** Geusenkercke, daer zij **haer** kerckganck **dede**, twelck uuyt dien gebeurde (soe hij hoorde seggen) overmits Assendelft zijn kindt bij de **pastoir** van Wassenair in Duyts gedoopt wilde hebben, twelck die **pastoir** nyet doen en wilde.. . .

Seyt, dat hij.. . . die voorn. Raephorst genouch beroyt hout, ende dagelicx tot Wassenaer **opte** **banck** sadt **drinckende**, van **smorgens** vroegh tot savents late, soe **datte** vrou, daer hij tot Wassenaer ten huysse lach, al bij de tachtentich gulden aen hem ten achteren es. . . .
 dan heeft die voorn. Raephorst hem wel

gesolliciteert om mede te preken totte nyeuwe predicant te willen gaen, mer heeft hij deposant daer toe nyet willen verstaen.

Vervolgens was de pastoor van Wassenaar aan de beurt om te worden gehoord. De toenmalige ambtsdrager, *heer Dirk Woutersz.*, vervulde tevens reeds sedert lange jaren de functie van huiskapelaan der heeren van Wassenaar en hield als zoodanig meestentijds verblijf in hun huis aan het Lange Voorhout te 's-Gravenhage. Hij moet omstreeks 1504 te Katwijk aan den Rijn het levenslicht hebben aanschouwd en woonde reeds in 1528 te 's-Gravenhage, waar hij toen het testament van Vrouwe Jeanne van Halewijn, vrouwe douairière van Wassenaar, mede teekende. In 1534 werd hij, na het overlijden van Mr. Jacob Dirksz. van der Goude, pastoor te Wassenaar, tot de bediening van diens herderlijk ambt geroepen. De vervulling daarvan heeft hij, zooals toen meer gebruikelijk was, goeddeels overgelaten aan een plaatsvervanger, en zelf heeft hij zich voornamelijk gewijd aan historische en genealogische studiën. Nog heden ten dage bezitten wij verschillende merkwaardige pennevruchten van hem op dit gebied. Men meene echter niet, dat heer Dirk zijne Wassenaarsche parochianen ter wille van zijne geliefkoosde studiën geheel verwaarloosde. Dit is volstrekt niet het geval geweest. Niet alleen zorgde hij voor behoorlijke waarneming van zijn verantwoordelijk ambt, maar de gebeurtenissen van 1566 en 1567 leeren, dat hij wel degelijk ook zelf in zijne gemeente optrad en niet aarzelde zijnen

parochianen vóór te gaan. Hij moet een waardig en algemeen geacht man zijn geweest, zooals in het vervolg genoegzaam zal blijken.

Zijn verhoor had 2 Januari 1568 eveneens te 's-Gravenhage plaats :

Heer Dirck Woutersz., pastoir tot Wassenaer, out omtrent LX111 jaeren, seyt in verbis sacerdotii (sic!), dat hij deposant pastoir geweest es tot Wassenaer van 't jaer van XXXV aff . . . zeyde dat hij van zijn ondersaeten ende parochianen nyemant en weet, die hem geabsenteert hebben.. . dan eenen *Joncker Harpert van Raephorst*, die geene die hem absent gemaect heeft in de vasten lestleden, ende es notoir binnen den dorpe van Wassenaer, dat die selffde *Raephorst twee outaeren in twee capellen heeft gedemolieert deene inde Capelle* ¹⁾ die men noempt van Cralingen ende dander van Raephorst, ende geschiede tselve een wyl tijts naedatte kerkebrekinge hier in Hollant begonst was ²⁾, op eenen avont nae sinte Annenloff terstondt nae die vesper gedaen was, welcke Raephorst een *deure ofte twee van de kercke mit zijn dienaers hadde doen waernemen* om dat die nyet gesloten en *soude werden*, ende soe hij deposant uuyte kercke vertrocken was, hoorde hij datter Raephorst angefallen was mitte zijnen, tot brekinge van de selve outaeren, die hij deposant oick sanderen daechs vant geheel gedemolieert, ende dat hij die steen van een van de outaeren op zijn wijffs graff hadde doen leggen, welcke aultaeren altans nu weder gerepareert zijn bij Aelbrecht zijn broeder.

1) Gecursiveerd zijn hier de in het origineel onderstreepte woorden.

2) Dus omstreeks September 1566.

Seyt, dat mede op Sinte Matheusdach **lest-** leden was een **jaer¹⁾**, opter orgele binnen die kercke bij de organist aldaer voor 't beginnen van hoochmisse vergadert es geweest die voorn. Raephorst, **ende** zoo hij hoorde seggen eenen Mr. Symon Schermmeester, Fritz van Egmond **ende** noch eenige anderen, die hij nyet en weet, singende **ende** spelende aldaer opten orgel het lydeken *Vive les Geux*, drinckende **ende** veel quaet gelaets toenende, dan zoet tijt was om die misse te beginnen **dede** hij deposant zoe veel, dat zij een wyl tijts op hielden, maer onder die elevatie van de misse worde het selve lydeken aldaer wedergespeelt **ende** gesongen, als hij deposant hoorde, **ende** die kryucke mit biers, die zij bij hem hadden om te drincken, vertoent ende opgebeurt (als hij hoorde seggen) tot groot **schan-** dale van alle menschen, **ende** soe hij deposant nae de misse uuyt was badt die voorn. Raephorst van dese **ende** gelijcke saecken te willen desisteren, hem daertoe doende eenige vermaninge heeft die voorn. *Raephorst wesende* beneden in de kercke hem een slach voor zijn aensich gegeven, **seg-** gende dat hij deposant nyet laten en wilde misse te doen, twelck hij rekende affgoederie te **wesen**, **ende** oick andere daer toe hielt om **ge-** lijcke *affgoederie te doen*, met meer diergelijcke woorden, zoe hij deposant van te vooren hem geantwoort hadde dat misse te doen geen **aff-** goderie en was, maer te sondigen in den tempel Godtsaffgoderie was, daer op hij Raephorst hem den voorsz. eersten slach gaff ²⁾ **ende** nyet jegenstaende hij deposant deerste slach verdragen hadde, protesterende van injurien van dat hij in

1) T. w. 21 September 1566.

2) Bij dit gedeelte van het verbaal staat een marginale streep.

kercke van hen geslagen werde, reitereerde **die** selve Raephorst den **slach** met zijn vuyst an t ooge **ende** 't voorhoft van hem deposant, sulx dat hij deposant achter over ter aerde viel, hoe wel hij hem laet **duncken**, dat hij bij eenige **gesustenteert** werde, seggende mede daer bij die voorn. Raephorst, dat hij hem deposant om een **haer** deursteecken wilde, **ende** nae hij deposant bij zijn Capellaen van der aerde opgebeurt was gingen tsamen naer huys toe, **ende** waeren die persoonen vooren bij hem genomineert daer mede present doe tselve geschiede, spoegende hij deposant anders nyet dan bloet, doen hij buyten die kercke was.

Seyt dat op Sinte Agnitenavont lestleden¹⁾ zekere onregeltheyt getoont werden tot **Wasse** naer bij **eenen** Edelman uyt Gelderlant genoenzpt Mommer gelogeert wesende bij de Heere van Raephorst met **eenen** Priester uyt Gelderlant, die **welcke** **versochte** an hem deposant denselven priester op stoel in de kercke te mogen brengen om te **predicken**, mer soe hij deposant hem tselve weygerde vraechde die selve Mommer hem deur wiens last hij dat dede, daer op hij deposant antwoorde dat hijt dede deur expresse last van den Grave van Ligne zijn Meester, **ende** die grave van Egmond, versouckende weder hij deposant an denselven Mommer, deur wiens last hij Mommer tselvean hem versouckende was, **maer** en wilde hem tselve nyet seggen, **ende** hadde die selve priester oick eenige woorden om op stool te mogen **comen**, willende oick mitte selve capellaen disputeren van eenige saicken der religie aengaende, daer toe die capellaen nyet **verstaen** wilde, hem renvoyerende tot die van Loven, **ende** **lyeten** die voorn. Mommer

1) T. **w.** 20 Januari 1567.

ende priester die spraeck genouch gaen, datte priester sanderen daechs opte stoel soude comen, maer heeft hij deposant deur zijn naersticheyt soe an de Schout als an de Bailliu van Wassenaer soe veel gedaen ende oick met eenige buyren daer van gesproken hebbende, die hem assistentie gelooft hadden, dattet selfde belet es geweest, zoe hij deposantanders sorchde dattet ter qualyken gegaen soude hebben, ende indien die priester op stoel gecomen hadde zijne adherenten vorder tot kerckschendinge geprocedeert soude hebben, als hij deposant naderhant verstaen heeft, dat zij eenige op haer handt hadden om sulx te doen, van welck feyt hij deposant eens getuycht heeft voer Jacob de Jonge, Rentmeester van der Grave van Ligny, daertoe hij hem vorder refereert.

Is voorts gebeurt op een anderen tijt geduyrende deze troublen datte voorn. Raephorst gesonden heeft zijnen dienaar an hem deposant vereyschende een kelck van een de voorn. capellen, als Cralingen, ende alsoe hij deposant seyde van geen kelcken te weten, dreychde die voorn. dienaar hem deposant dattet zijn Meester Raephorst hem deposant wel soude doen seggen; ende verstaet hij deposant dat daerna twee kerckmeesters als Jan Dircxz. Keth ende Adriaen Gerrits tOosdorp ontbooden zijn geweest bij de voorn. Raephorst om mitte voorsz. kelck in zijn herberge te comen, gelijk zij ooick gedaen hebben, hoe wel uuyt vrese (zoe zij seggen) ende werde bij de voorn. Raephorst aldaer uuyte kelck gedroncken, rontomme bij de geene die daer bij waeren ende oick bij de kerckmeesters... .

Seyt voorts dat mede gebeurt es, die voorsz. troubelen geduyrende, eenen predicaren monnick alhier uuyten Hage geprect hebbende binnen die kercke van Wassenaer, ende tvolck eenige

vermaninge gedaen hebbende, om die geusen predicant nyet te volgen, ontbooden es geweest bij de voorn. Raephorst ende andere geselschap in de herberge daer hij sat, geadverteert wesende bij den organist van Wassenaer genaempt Lenaert van de voorsz. predicaige, die de monnick sulcx als vooren gedaen hadde, al waer nae hij deposant heeft hooren seggen (soe hij deposant doen ter tijt in den Hage was) veel insolentien die voorsz. monnick aengedaen werde, hem gevende bospoyer ende andere vulicheyden in zijn dranck, die hij voor sulcke predication, die hij gedaen hadde, moste drincken, dreygende voorts den voorsz. monnick mit een coorde op te hangen, als men breder uuyt den voorsz. monnick ende anders sal mogen verstaen;. . .

Seyt dat ten selven voorn. tijde mede binnen den dorpe van Wassenaer wonachtich was mit zijn huysvrouwe eenen Joncker Cornelis van Assendelft, zoon van wijlen mijnheer van Gouryaen, die seder oick uuyten dorpe mit zijn huysvrouw, mitter woon vertrocken es, sonder te weten waer, van den welcken hij deposant anders nyet en soude weten te seggen dan dat zijn huysvrouw bevallen wesende van kinde tot Wassenaer, hij versocht hadde an de Capellaen van hem deposant zijn kindt te willen kenen op ter geusen maniere twelck hij deposant van zijn Capellaen verstaen hebbende, geweygert heeft gehadt, waerdeur heeft die selve Assendelft zijn kindt laten doopen in der geusenkercke buyten Leyden; ende hadde die voorn. Assendelft oick zijn Capellaen voorgehouden ende willen inducieren, omme te willen predicken ende hem dragen nae de geusen manieren, belovende hem wonderlijcke dingen, dan heeft die capellaen daertoe nyet willen verstaen, welcke capellaen

genoempt Heer Dirck naemaels pastoir geworden es tot Homade buyten Leyden; sonder dat hij deposant weet, off die voorn. Assendelft present geweest es doet voorsz. spul in de kercke opte orgele gespeelt werde dan nyet, dan heeft wel hooren seggen, dat hij mede present was in der herberge, doen die voorsz. insolentie an de monnick bedreven werde; sonder dat hij deposant oick yet voorder van den voorn. van Assendelft soude weten te verclaren.

.....
De gecommiteerden hebben zich daarop zelf naar Wassenaar begeven, waar zij op 12 Januari 1568 de beide Kerkmeesters achtereenvolgens getuigenis lieten afleggen :

Jan Dirckx. Ket Kerckmeester vant voorleden jaer binnen den dorpe van Wassenaar, out omtrent XLV jaeren, seyt bij den eede int stuck van zijn officie gedaen . . . , dat nu geleden een jaer (sonder den tijt juyst onthouden te hebben) hij deposant ontboden es geweest hier binnen Wassenaar om te comen bij Herpert van Raephorst, ende vant hem ten huysse van Adriaen Philipsz., alwaer die selve Raephorst hem voorhielt van te hebben die kelck van der Capelle van Cralinge, die hij zeyde hem toe te comen. Ende soe hij deposant tselve nyet gaerne en dede ende die voorn. Raephorst die selve wilde hebben, begeerde hij deposant mit Adriaen Gerritsz. zijn mede kerckmeester te spreken, ende gingen onder hem beyden tsamen den schout daarvan spreken, die hemluyden nyet veel en wiste te seggen, maer sondt hemluyden an den pastoir, nyet wetende off zij die pastoir selver spraken, dan off zij daer sonden, maer nae zijn onthoudt hadde die pastoir geseyt datter

een was, maer dat die behoorde an de kercke te blijven, ende gingen daernaen ten huysen van den coster, hem vragende, off hij die kelck wel kende, ende zoe hij zeyde Ja, zeyde hij deposant mit dander kerckmeester, dat hij die wilde senden tot eenen Aechte Joosten dochter wesende een suster van de huysvrouw van hem deposant, hopende dat zij mitter tijt hem die kelck noch ontfleyt souden hebben, ende zoe zij weder ontbooden werden bij Raephorst, ende hij begeerde eyntlijck die kelck te hebben, hebben zij hem die gebracht ten huysen van de voorscreven Adriaen Phiiipsz., aldaer hij sath ende dranck met eenich geselschap, daeronder dat hij geloofte, dat eenen Mr. Symon Schermmeester van Haerlem was, ende noch eenen jonge geselle van omtrent XIII ofte XV jaeren out, die men noemde Duvenvoorden, sonder te weten wiens zoon dattet was, ende naer zijn onthout was daermede bij Aelbrecht van Raephorst zijn broeder wesende geestelijck, maer geen priester (sonder datter Cornelis van Assendelft bij was nae zijn goetduncken) mit noch eenige andere die hij nyet onthouden en heeft, ende ging die waert Adriaen Philipsz. off ende aen, ende van gelijcken Maritgen Lenaertsdochter, zijn huysvrouw, ende noch Neel Joris, moeder van den voors. Ariaen Philipsz. Ende nae zij die voorn. Raephorst den kelck overgelevert hadden, begonst hij daer uuyt te drinken, ende dander, die daer bij waren, mosten mede daeruuyt drincken, ende zijluyden kerckmeesters mede, willende vandaen nyet gaen, zoe hij hemluyden geloofte hadde den kelck wederom te geven, ende wat instantien dat zij deden om den kelck wederom te hebben, ging nochtans Raephorst mitte kelck ten huysen van de schout, daer hij sliep, en presenteerde den

kelck eenen Neeltgen Garbrantsdochter, waerdinne van den huyse, daer die schout mede wonachtich was. Maer zoe zij kerckmeesters tselve hoorden, versochten aen Raephorst om die selve hem weder gerestitueert te worden, twelck Neeltgen voorsz. oick zeyde, dat hij behoorde te doen. Ende gaff die voorsz. Raephorst hemluyden kerckmeesters die kelck, bevelende dat zij die nyemant over en souden geven, maer die bewaren totdattet het een offte ander soude zijn ¹⁾, ofte wilde hetselve aen hemluyden kerckmeesters verhaelen, twelck zij genootsaect zijn geweest hem toe te seggen ende sulx te doen. Ende hebben deurdien die kelck gebracht ten huyse van Aechte Joosten, daer die noch es. . .

Seyt nyet present geweest te zijn doen Raephorst die outlaeren vernielde, maer doent al gedaen was, versocht Raephorst an hem den outaersten te willen brengen op die werff van de schoute, maer heeft hij deposant tselve geweygert, daertoe hij ander volck kreech, die het deden.

Seyt wel gehoord te hebben, dat *Heer* Cornelis van *Zonnevelt* capellaen van den voorn. Raephorst mede besich geweest es over 't breecken van de VOORSZ. outaeren, mer en heeft hij deposant tselve nyet gesien, die wel een paer maenden wech geweest es, maer vandage wederom int dorp geweest es, ende somtijts hem hier tot Wassenaer onthoudende es, somtijts tot Leyden, nyet wetende off hij van den Biscop die hant op het hooft gecregen heeft, dan nyet. Ende en weet nyet datte selve Heer Cornelis eenich goet heeft, maer mach eenig geestelijck goet hebben, dat hij nyet en weet, waer dattet leyt.

1) Deze spatieering is van mij.

Seyt nyet present geweest te zijn, daer die voorn. Raephorst op dorgelen soude hebben doen spelen het liedeken *Vive les Geux*, onder delevatie van de misse, maer es notoir ende kennelijck theele dorp doer, dattet selve geschiet es, alst oick es van dat die voorsz. Raephorst den pastoir een hort gaff met zijn arm, dat hij ter aerde onder die voet viel, sonder tselve gesien te hebben.

De tweede Kerkmeester verklaarde:

Adriaen Gerritsz., kerckmeester tvoorleden jaer binnen Wassenaer, out omtrent XLV jaeren, seyt bij zijnen eede, dat waer es, dat geleden min ofte meer dan een jaer die voorn. Herpert van Raephorst gesonden heeft aen hem depositant ende zijn voorgaende macker als kerckmeesters tsamen, sittende drincken ten huysse van Neel Jacobsdochter ofte die schout van Wassenaer, begerende, dat zij hem wilden brengen den kelck van Cralingen. Ende alsoe zij hem selven gingen spreken ten huysse van Ariaen Philipsz., daer hij was, ende hem gaeren ontgeven hadden van de kelck nyet te hebben, ende wilde hij Raephorst nochtans daertoe nyet verstaen, seggende dat het zijn kelck was ende dat zij hem die brengen soudon, ofte hij wiste wat hij met hemluyden te doen hadde; ende soe zij tselve nyet en konsten ontslegen zijn, naer zij met malcanderen gesproken hadden, ende oick Raephorst belofte gedaen hadde den voorn. Jan Dircxz. den kelck weder te restitueren, hebben zijluyden den kelck hem ten voorsz. huysse gebracht, die hij vol dede schencken ende daeruut dranck mit het geselschap, daeronder dat was eenen jonge genoempt Duvendoorde, sonder hem anders te kennen ende sonder datter oick eenige andere geselschap van Edelluyden bij was, dan Mr. Symon die scherm-

meester ende die waert ende waerdinne van den huysse, ende mosten zijluyden kerckmeesters mede daeruyt drincken, wachende na den kelck om die wederomme te nemen, ende zoet laete in den avont viel, cregen zij dien avont den kelck wederom ende brochten die ten voorsz. huysse van Neel, maer wilde Raephorst die patene van den kelck behouden, ende die kruecken, ende mostart inne doen haelen, maer ten laesten cregen zij die mede ende des anderen daechs wel vroeche versochte Raephorst van Neel voorsz. die kelck te hebben, daerdeur zijluyden kerckmeesters bij Neel ontboden werden ende nae veel woorden over ende weder over, nyettegenstaende dat Raephorst die kelck wilde hebben, worde zoeveel bij hemluyden kerckmeesters gedaen, dat zij die kelck weder in heur handen cregen onder beloften nochtans, die zij hem doen mosten dat zij die nyemant over en souden geven dan hem, waerop Jan Dircxz. die kelck overgenomen heeft, wien hij Raephorst beloofte hadde die kelck te restitueren, ende heeft Jan Dircxz. die gebracht, zoe hij verstaet, ten huysse van Aechte Joosten, daer die noch rust, zoe zij uuyt vrese die nyet en hebben durven wederomme geven ende oick nyemant daernaer getaelt en heeft.

Seyt kennelijck tgeheele dorp genouch te wesen (hoe wel hijt nyet gesien en heeft), datte voorscreven Raephorst die voorsz. twee outaeren offgebrocken heeft, ende *mit hem* die voorsz. heer *Cornelis zijn capellaen*, die mede een wiel tijts wech geweest es, dan heeft hij wel gesien. datte outaeren heel geslecht zijn geweest, ende die bancken, die rontomme gemaect waeren. Ende men seyt, datter mede een metzelaer, genoempt Arys Centez. besich over was, die daer genouch bij Raephorst toe gedwongen werden, als men zeyt.

Seyt nyet present geweest te zijn, daer die voorsz. Raephorst opte orgelen soude hebben doen spelen als voren ; noch daer die pastoir gesmeten werde, dat (lees: dan) heeft hetzelfde sulx als vooren van den pastoir wel gehoord.

Was oick nyet bij, doe Raephorst den monnick uuytten predicaren clooster in den Hage qualijck getracteert soude hebben, maer heeft wel hooren seggen, dat hij den monnick op wilde doen hangen, ende datter die voorsz. Mr. Symon schermmeester een goet hulp toe was, ende datter Fritz van Egmondts oick bij was, maer van den voorsz. van Assendelft en weet hij nyet, noch wie dander waeren.

.

Verder werden daags daarna te Wassenaar nadere informatiën ingewonnen, voornamelijk ter zake van de goederen van Jonker Herbert van Raephorst, maar ook werd nog de herbergier gehoord, te wiens huize de miskelck was ontwijd en de monnik geïnsoleerd:

*Adriaen Philipsz.*¹⁾, out omtrent XXVIII jaeren, seyt, gevraecht zijnde, wie der present geweest es, doen uuyte voors. kelck tzijsen huysse bij Raephorst ende andere gedroncken werde, seyt bij eede die voors. Cornelis van Assendelft daer nyet present geweest te zijn, maer wasser mede bij eenen Mr. Symon Schermmeester ende eenen jonge, die men noempde van Duvenvoorde, uuyt Gelderlandt, sonder dat anders yemandt sonderlinx van naeme daerbij geweest es, dan de voors. Kerckmeesters.

1) Ten huize van diens weduwe Apollonia Maartensdr. vergaderde in 1577 e.v. jaren het nieuwe Kerkbestuur en kwam de eerste Predikant preëken.

Seyt, gevraecht zijnde opte voors. insolentie an den monnick uuytten Hage tzijnen huysse gepleecht, dat hij daervan nyet en soude weten te seggen, zoe hij opte camer nyet en was, doen tselve gebeurde, dan hoorde wel seggen, dat zij den monnick een coorde om den hals geworpen hadden, ende gedenckt hem wel, dat onder tselve geselschap was Herpert van Raephorst, Aelbrecht van Raephorst, zijn broeder, Fritz van Egmont, Cornelis van Assendelft; ende Mr. Symon Schermmeester quam tegens den avont mede int geselschap, zoe hij van te vooren bij ander geselschap tzijnen huysse was geseten.

Vervolgens is Raephorst gedagvaard tegen 9 Februari, maar natuurlijk is hij niet verschenen. Hij werd ten slotte 23 Maart 1568 verbannen, onder verbeurdverklaring zijner goederen, en overleed in den loop van hetzelfde jaar te Embden.

Wat leeren wij nu uit deze verhooren en wat treft bij onderlinge vergelijking daarvan?

In de eerste plaats moeten wij bekennen, dat **Jor Herbert** van Raephorst, die evenals Assendelft en Egmond het smeekschrift der edelen had onderteekend, maar onder hen meer op den voorgrond was getreden, niet een figuur is geweest, die eerbied afdwingt. Hij was een Geus van weinig verheffend allooi, getuige zijne drinkgelagen en ruwheid, en wat zijne geloofsovertuiging betreft, kunnen wij hem evenmin hoogachten. Hij heeft wel met het oude gebroken, maar een man, die bereid was om den geloove den brandstapel te bestijgen, is hij zeker niet geweest, immers zijn eigen, met betrekking tot de **miskelk** geuite en door

mij hierboven gespatieerde woorden — aangenomen, dat die door den Kerkmeester juist zijn weêrgegeven, hetgeen niet behoeft te worden betwijfeld — getuigen niet van innerlijke verzekerdheid.

Mijns inziens mogen wij echter niet te zeer den staf over hem breken. Wij moeten hem beschouwen in het kader van zijnen tijd. Het giste destijds niet weinig en ruwheid en uitspattingen waren schering en inslag. Treffend blijkt dit b.v. ook uit de levensbeschrijving van den eersten bisschop van Haarlem door Mgr. A. Hensen. Daarin toch wordt medegedeeld, dat deze hoogwaardigheidsbekleeder — in hachelijken tijd geroepen om de Kerk te bouwen —, die 1 Februari 1562 plechtig te Haarlem werd ingehuldigd, op ongeveer 51-jarigen leeftijd, drie jaren later bij de Landvoogdes werd beschuldigd van brassen, smullen en buitensporigheden, en dit blijkbaar niet geheel ten onrechte. Deze bisschop had den treurigen bijnaam van „dronken Claasje” (ebrius Nicolaiculus) en was dikwerf niet in staat om te celebreeren (d.i. de pontificale mis op te dragen), wijl hij den vorigen avond zich aan overdaad had plichtig gemaakt, om welke zelfde reden hij ook meermalen geen audientie kon verleen.

Wij mogen den heer van Raephorst van die dagen dus niet te hard vallen over zijne levenswijze en te minder, wanneer wij in overweging nemen zijnen berooiden staat en zijne droeve huiselijke omstandigheden — zijne vrouw was overleden en kinderen had hij niet, tengevolge waarvan hij veelal ten huize van den schout van Wassenaar, die tevens het bedrijf

van tapper schijnt te hebben uitgeoefend, verkeerde.

Van den blaam door den heer Smit op hem geworpen en de daarbij gevoegde verdachtmaking — ik herinner hier aan het glas met „vrouwenschaeck” — moeten wij hem bovendien zuiveren. Raephorst heeft het „door pracht uitmuntende kerkgebouw”¹⁾ te Wassenaar geenszins „deerlijk togetakeld”. Hij heeft er zich toe bepaald de altaren in de hem persoonlijk toebehoorende kapellens) af te breken, hetgeen niet als beeldenstorm kan worden aangemerkt.

Wat die afbraak betreft, moet ik hier nog even mededeelen het deswege door den betrokken metseelaar afgelegde getuigenis vóór den baljuw van Wassenaar, enkele maanden vóór de instelling van den Raad der Beroerten, maar toch bewaard bij de boven weergegeven verhooren :

Andries *Vincentz.*, metzelaer, out omtrent XL jaeren, tuychde bij zijnen eede waerachtig te zijn, dat Herbert van Raephorst zekeren tijt geleden, daer hem den prefixen dach van ontgaen es, hem twee ofte driemael ontboot bij zijn knecht, dat hij deposant uuyt zijn werck moste comen ten huysen van den schout van Wassenaar; ende hij deposant comende totten schoutenhuyse wilde Herbert van Raephorst hebben, dat hij soude gaen in de kercke ende breecken die outaers aen stucken in beyde zijn capellen, twelck

1) Dat de kerk te Wassenaar door pracht zou hebben uitgumt, zooals de heer Smit wil, komt mij voorhands weinig aannemelijk voor.

2) Ook de in de verhooren genoemde **miskelk** was zijn persoonlijk eigendom als heer van Raephorst en wel krachtens eene acte van 1 Maart 1528.

hij deposant hem weygerde te doen, seggende: ick mochte daerdeur in schade comen; ende Raephorst dat hoorende, dat hij weygerde, wilde doen met fortse hebben; ende hij deposant dat hoorende es met Raephorst ende Heer Cornelis van Zonnevelt in de kercke gegaen, ende Raephorst mit Heer Cornelis namen die hauweel in de handt ende begonsten eerst stucken te slaen, ende doen gaff hij hem deposant die hauweel ende seyde: breectet nu voort, ick salt u uuytdragen; ende dwanck hem, dat hijt voort breken moste.

Dit getuigenis is bijzonder bezwarend voor den kapelaan heer Cornelis van Zonnevelt en wij zouden geneigd zijn het voor zeker te houden, dat ook hij voor den Bloedraad moet zijn gedaagd, of althans moet zijn vervolgd. Geen van beiden schijnt echter het geval te zijn geweest en wel om de eenvoudige reden, dat er van hem niets te halen viel. Het door Alva's gecommitteerden geteekende verbaal houdt te zijnen aanzien in:

Ende alsoe eenen heer Cornelis van Zonnevelt, priester ende cappellaen van den heere van Raephorst mede beticht wert mitten selven Raephorst geholpen te hebben te demolieren die voors. outaeren in de capelle van Cralingen ofte Raephorst, ende wij nae zijn goeden getaelt hebbende, geen alsnoch en hebben connen ge vinden, hebben tot noch toe gesupercedeert denselven in persooene te dachvaerden, dan sullen noch verder daernae taelen, ende nyet- tegenstaende hij priester es, sullen denselve mede doen verdachvaerden voor zijner Excellentie omme hem gehoort bij zijnder Excellentie Raedt daerop gedisponeert te werden, nae zij bevinden zullen nae rechten te behoeren.

Dezelfde overweging, welke de gecommitteerden weerhield dezen afvalligen kapelaan overwijd te vervolgen, namelijk gebrek aan te executeeren goederen, heeft er waarschijnlijk ook toe geleid den organist Lenaert, die blijkens de Verhooren evenmin tot de getrouwe zonen der Kerk kon worden gerekend, ongemoeid te laten. De instructie der gecommitteerden en hun optreden zijn trouwens wel in staat den indruk te vestigen, dat het vooral te doen was om personen van aanzien — in de eerste plaats de edelen, die het smeekschrift hadden onderteekend of wien, om welke andere reden ook, conspiratie kon worden ten laste gelegd — en confiscatie van goederen.

Een man, uit geheel ander hout gesneden dan Raephorst, was, blijkens de Verhooren, Jonker Cornelis van Assendelft. Niet alleen is zijne schuld aan eenige excessen niet komen vast te staan — al schijnt hij tegenwoordig te zijn geweest bij de insolentie aan den Haagschen predikheer gepleegd — maar van hem moeten wij aannemen, dat zijn breken met de Kerk een gevolg is geweest van zijne geloofs-overtuiging. Hij heeft getracht den pastoor en den kapelaan te Wassenaar te bewegen met de Hervorming mede te gaan en toen deze daarin niet bewilligden, heeft hij zich afgescheiden. Zijn kind liet hij in de Geuzenkerk buiten Leiden doopen en ook zijne vrouw deed daar, na hare bevalling, haren eersten kerkgang. Kunnen wij Raephorst niet met eere rekenen tot de voorgangers in de Hervorming tijdens

den Geuzentijd, dit is wel het geval met Assendelft's gezin.

En nu nog een enkel woord over den pastoor van Wassenaar in verband met de Verhooren.

Bij onderlinge vergelijking der Verhooren moet het opvallen, dat hij een eenigszins ander beeld geeft van het door Raephorst 21 September 1566 in de kerk veroorzaakte tumult, voor zoover dit hem persoonlijk betrof, dan de andere verklaringen ons voor oogen stellen. De pastoor zegt namelijk door Raephorst met de vuist te zijn neergeslagen en daarna veel bloed te hebben gestort. Elders lezen wij slechts, dat Raephorst den pastoor een hort met zijn arm heeft gegeven. Beide voorstellingen en de medege-deelde gevolgen daarvan komen niet geheel overeen, ook al nemen wij aan, dat bedoelde „hort” zeker niet van de zachtzinnigste soort zal zijn geweest. Ook hier echter meen ik, dat de tijd, waarin dit voorval heeft plaats gehad, en de betrokken persoon in aanmerking moeten worden genomen. Die betrokken persoon was niet een gewoon sterveling, maar een oprecht geloovig geestelijke, wien niets hoogers voor zichzelf voor oogen kan hebben gezweefd dan de kroon der martelaren. Bekend is, dat de pastoor van Gorinchem, die heeft behoord tot degenen, die door Lumey's rauwe klanten wreedaardiglijk om het leven zijn gebracht, weinige dagen vóór zijnen marteldood op den kansel deze woorden moet hebben uitgesproken : „Ick voorsie, dat dese troublen Martelaers voortbrengen sullen, maer vreesse dat ickzoo

grooten glorie onweerdich ben; want daer en wordt niemant martelaer, tenzij dat hij dat van te voren met een goet en salich leven verdient heeft" 1).

Voor een man van gelijke mentaliteit meen ik den in dienzelfden tijd levenden pastoor van Wassenaar te mogen houden en dan vind ik het niet vreemd, dat hij de grove behandeling door Raephorst hem aangedaan, waarschijnlijk ietwat ernstiger heeft voorgesteld en heeft doen uitkomen als gevolg daarvan veel bloed te hebben gestort.

Kenmerkte het Spaansche gezag in de tweede helft van het jaar 1566 zich door zwakheid en weifeling, in den aanvang van 1567 kwam daarin merkbare verandering en werd met meer kracht opgetreden. De Landvoogdes gelastte in het begin der maand Februari het herplaatsen van alle verwijderde altaren en beelden, en de Verbonden Edelen zagen meer en meer het getij verlopen. Gewapende tegenstand, aanvankelijk door hen beproefd, mocht niet baten, zoodat zij het beter oordeelden hun heil in de vlucht te zoeken, daarin gevolgd door menigeen, die de wraak der Spanjaarden en hunne Inquisitie had te duchten. De algemeene uittocht had voornamelijk plaats in de maanden Maart, April en Mei van het jaar 1567 en velen togen, evenals Jor. Herbert van Raephorst, eerst naar Emmerik en Wezel, om vervolgens hunne schreden naar Embden te richten.

Het zal in dien tijd zijn geweest, dat de jongere

1) Zie Bijdr. voor de gesch. van het bisdom Haarlem, dl. 44 (1926) blz. 327.

broeder van den voortvluchtigen heer van Raephorst, Aelbert geheeten, die, zooals uit de Verhooren bleek, voor geestelijke studeerde, de door zijnen broeder afgebroken altaren zoo goed mogelijk deed herstellen. Waarschijnlijk is zulks geschied in Mei of Juni van het jaar 1567 en houdt daarmede verband het door den baljuw van Wassenaar op 28 Mei 1567 ingewonnen getuigenis aangaande de (voorafgaande) afbraak.

Naar den uiterlijken schijn te oordeelen, zal de Kerk te Wassenaar in de tweede helft van 1567 dus geen sporen van beteekenis meer hebben vertoond van den meest bewogen tijd, d.w.z. tusschen Juli 1566 en April 1567. Innerlijk echter kan de gemeente niet onaangetast zijn gebleven. Wel heet het officieel, dat de heer Raephorst zoo goed als geen aanhangers heeft gehad, maar het feit, dat hij tijdens de onlusten huisde bij den schout en op diens erf de brokstukken der altaren werden gebracht, geeft toch te denken, evenals de houding van andere parochianen en de omstandigheid, dat eenige jaren later de gemeente een betrekkelijk groot aantal Hervormden moet hebben geteld. De verklaring hiervan zal waarschijnlijk zijn, dat eenerzijds de pastoor groote achting genoot, anderzijds de bevolking zich geheel afhankelijk gevoelde van den heer van Wassenaar, die weliswaar in de Zuidelijke Nederlanden verbleef, maar wiens rentmeester in den Haag zich niet weinig liet gelden en een getrouw zoon der Kerk bleef.

De kerkdienst zal in de eerstvolgende jaren zijn gewoon verloop weder hebben gehad en storingen

zullen waarschijnlijk niet zijn voorgekomen. De toen ingetreden rust was echter meer schijn dan waarheid. Sedert Alva's komst en eerste optreden — ik herinner hier aan de opzienbarende onthoofding der Graven van Egmond en Hoorne — werd de drang naar vrijheid met den dag sterker, al kon die minder tot uiting komen. Op den pastoor van Wassenaar moet vooral Egmond's onthoofding eenen diepen indruk hebben gemaakt, omdat hij dezen van nabij had gekend ¹⁾ (heer Dirk eindigde een door hem 16 Juni 1562 aan den Graaf bij een boekgeschenk gericht schrijven : „Ken God, die mijn Heer lang muet sparen, ghesont ende gheluckich”) en omdat Egmond ten einde toe het oude geloof was trouw gebleven.

In Wassenaar bleef voorshands alles bij het oude. Alleen hadden de boeren, evenals die in de omgeving, veel last van vrijbuiters, die het land afliepen en te hunnen koste leefden.

Eerst de inneming van den Briel door de Watergeuzen op 1 April 1572 bracht zichtbare veranderingen mede en gaf aanleiding tot een grooten omkeer. In de tweede helft der maand Juli zag de Stadhouder Bossu zich genoodzaakt zijne residentie, 's-Gravenhage, te ontruimen en dit gedeelte van Holland prijs te geven, nadat de steden Delft, Gouda en Leiden

1) Ter opheldering hiervan diene, dat Graaf Lamoraal's tante Josina van Egmond getrouwd was geweest met heer Jan van Wassenaar. Ook zij er hier nog eens aan herinnerd, dat onze pastoor 20 Januari 1567 den Graaf van Egmond naast zijnen meester Graaf Philips de Ligne als zijnen lastgever opgaf, blijkbaar in de hoop daardoor meer indruk te maken.

reeds aan de Geuzen waren overgegaan. Op 1 Augustus nam 's Prinsen stedehouder Lumey zijn intrek in het grafelijk kasteel te 's-Gravenhage, terwijl het hof der heeren van Wassenaar in het Voorhout, waar ook de pastoor van Wassenaar placht te wonen, werd betrokken door Jonker Gijsbert van Duvenvoorde, heer van Obdam — mede een loot van den ouden Wassenaerschen stam — die als bevelhebber van het Haagsche garnizoen optrad. **Daarmede** deden echter rust en orde geenszins hare intrede. Integendeel; het platteland lag onbeschermd voor den moedwil der soldaten van beide partijen. De onveiligheid was groot en plundering en strooptochten waren aan de orde van den dag, vooral na het in December 1572 aangevangen beleg van Haarlem door de Spanjaarden. Deze stad viel 12 Juli 1573 in hunne handen en dadelijk werd te Leiden beseft, dat die vesting thans ras aan de beurt zou zijn om te worden besprongen. Met het oog daarop werd 20 Juli 1573 een begin gemaakt met het plat branden van de sterke huizen in de naaste omgeving der stad, om te verhinderen, dat de Spanjaarden zich daarin eventueel zouden nestelen. Zoo toog op Zondag 26 Juli 1573 een deel van Leiden's bezetting ook naar Wassenaar en gaf daar de Kerk, den molen en een aantal huizen den vlammen ten prooi.

Dit was het droevig einde der Roomsche Kerk, die sedert dien in puin bleef liggen.

Ook de pastoor van Wassenaar hield niet langer aldaar of te 's-Gravenhage verblijf. Hij liet zijne kudde over aan heer Laurens, die te Wassenaar nog

tot in 1574 werkzaam bleef, en zocht een goed heenkomen onder de Geuzenvlag, eerst binnen Gouda, later te Rotterdam, vervolgens binnen Delft en ten slotte weder te 's-Gravenhage, toen de Spanjaarden voor goed daaruit waren afgetrokken.

Tijdens het beleg van Leiden lagen Spaansche huurtroepen te Wassenaar. Hoe die hier hebben huisgehouden, laat zich denken. Ik kan dienaangaande als bijzonderheid alleen mededeelen, dat Fransche soldaten oude brieven en papieren der Kerk buit moeten hebben gemaakt, welke hun vervolgens door boeren te Leiderdorp en Koudekerk weder afhandig zijn gemaakt en daarna tegen ruime belooning zijn teruggegeven. Een aan de Spaansche zijde staande tijdgenoot -- M. Gasparus Langasius, can. van de St. Maartenskerk te Zalt-Bommel -- velde in 1575 het navolgende, zeer ongunstige oordeel over de Waalsche huurtroepen : „zij leefdden als wilde mynschen, sy schichten sich aen als die gheene, die noch Godt noch zijn gebot ontsagen; . . . zy roeffden, staelen zonder eenyge discretie. Hier en was nyemandts vry, noch vryenden, noch vyanden; den eersten haes was de best in pant”; en hij voegde daaraan nog toe, dat zij zelfs de heilige vaten en de heilige hostie stalen van het altaar.

Intusschen moet de grijze pastoor van Wassenaar eene week vóór het ontzet van Leiden nog hebben gemeend, dat hij eerlang den dienst zou kunnen hervatten. Immers hij kocht van de Predikheeren te 's-Gravenhage 26 September 1574 misgewaden, kazuifels, manipels e.d. ten dienste van zijne Was-

senaarsche gemeente. Het moet dan ook eene bittere ontgoocheling voor hem zijn geweest, toen hem niet lang daarna bleek, dat van een terugkeer naar Wassenaar als pastoor geen sprake meer kon zijn.

Na het ontzet van Leiden treedt plotseling op den voorgrond Jonker Aelbert van Raephorst, de jongere broeder van den in 1568 overleden balling. Hij blijkt zijne studies om in de Roomsche geestelijkheid te worden ingelijfd er aan te hebben gegeven en tot de Geuzen te zijn overgegaan. 4 November 1575 werd hij benoemd tot dijkgraaf van Rijnland en daarna heeft hij zich beijverd de nieuwe leer ingang te doen vinden in zijn voorvaderlijk Wassenaar. In 1577 en volgende jaren zien wij hem daar met de Hervormde Kerkmeesters herhaaldelijk overleg plegen ; eerst om een predikant te beroepen en daarna om de Kerk te herbouwen.

De eigenlijke Geuzentijd was toen ten einde, maar uit de eerste jaren van de Hervormde gemeente te dezer plaatse moet ik toch ook nog iets mededeelen. Ik wil er namelijk op wijzen, dat de algemeene verdraagzaamheid destijds merkwaardig groot is geweest. De „Geuzen” van die dagen inden weliswaar hetgeen zij nog binnen konden halen over de afgelopen jaren tijdens den Roomschen Kerkdienst, maar betaalden daartegenover ook zonder eenig voorbehoud alle schulden van dien dienst, zelfs de in 1574 gekochte misgewaden! De afdoening der zaken tusschen de belijders der oude en der nieuwe leer heeft te Wassenaar alzoo zeer gemoedelijk plaats gehad, en hieraan kan nog worden toegevoegd, dat

herhaaldelijk daarbij, naar de gewoonte dier dagen, gezamenlijk verteringen werden gemaakt op Kerkekosten.

Ook de vroegere pastoor, wien 25 Mei 1575 door de Staten van Holland een jaargeld was toegelegd „in aensieninge van den ouderdom des suppliants ende dat deselve is staende ter goeder name ende fame”, kreeg zijne uitgaven van vroegere dagen vergoed. Toen hij in den zomer van 1580 overleed, werd niet alleen de klok der Groote Kerk te 's-Gravenhage over hem geluid, maar zelfs werd hem te Wassenaar nog op Kerkekosten een graf gedolven.

W. A. BEELAERTS.

Een oude boerenwoning.

Het is wel zeldzaam, dat de indeeling van eene oude woning nagenoeg geheel bewaard gebleven is, zoodat men daaruit nu nog het huiselijke leven van vroeger kan nagaan. De leefwijze was toen wel zeer eenvoudig, doch ook de indeeling van de woning was **daarmede** in overeenstemming en toch zeer practisch bedacht.

Zulk een zeldzaam overgebleven woning, hoewel in zeer vervallen staat, is gelegen te Katwijk aan den Rijn nabij de straatweg naar Katwijk aan Zee. Zij is genaamd „**Calloo**” in den volksmond genoemd „**Konijnshol**”.

Deze woning zal gebouwd zijn aan den voet van de binnenduinen, zij grensde onmiddellijk aan **Paaschduinen**, de Koestal, Cleijnduyn, de Miereweyde en verderop had men ‘t Waterloopje en ‘t **Mallegat**. Verderop, in een kom van de Zeeduinen, ‘t arme **visschersdorpje** Katwijk aan Zee door een mullen zandweg verbonden met de residentie van de **heeren** van Wassenaar te Katwijk **a/d** Rijn.

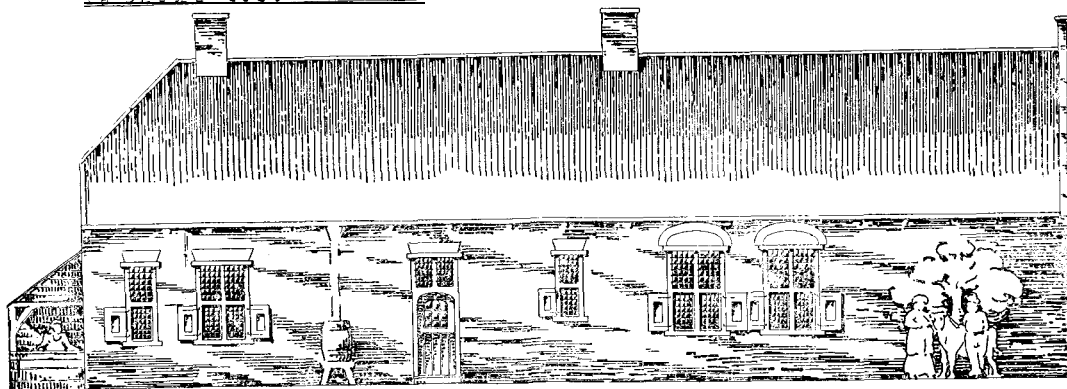
Calloo is een harmonisch gebouw met veel overleg

Hand-drawn floor plan of a building. The plan includes the following rooms and features:

- КУХНЯ** (Kitchen) - Top left room.
- ВАННА** (Bathroom) - Bottom left room.
- ДВЗ** (Central Hall) - Large central room.
- ЛЕСТНИЦА** (Staircase) - Located in the center-right area.
- ВХОД** (Entrance) - Located at the bottom left.
- ВЫХОД** (Exit) - Located at the top right.
- АЛЕКСАНДР** - Four rooms labeled with this name, located along the top and right walls.
- ВХОД** (Entrance) - Located at the bottom left.
- ВЫХОД** (Exit) - Located at the top right.

~~ALL INFORMATION CONTAINED HEREIN IS UNCLASSIFIED DATE 06-01-2013 BY 60322 UCBAW~~

FRANCEL GIST

en praktischen zin ingedeeld, wat vooral in den plattegrond tot uitdrukking komt.

Door de deur in den voorgevel komt men in het voorhuis. Daarin heeft men rechts een trapje, dat naar een vertrekje boven den kelder voert, waarin nog de oorspronkelijke verglaasde tegelvloer en bedstede aanwezig zijn.

Van uit het voorhuis komt men door een deur in het woonvertrek, dat al bijzonder merkwaardig is, omdat hier het geheele huiselijke leven zich afspeelde. Naast de deur is een klein raampje om te kunnen waarnemen, wie er in het voorhuis kwam. In den hoek van het vertrek is de trap naar den zolder, door een deur afgesloten, zoodat niemand op den zolder kon komen, anders dan door de huiskamer, want de groote zolder was door een dichten muur in twee helften verdeeld; het vóórgedeelte voor de huishouding, het achtergedeelte voor het bedrijf. Op den vóórzolder is ook het luik in den grooten schoorsteen waar de hammen en worsten werden ingehangen. Dan was op den zolder nog een kamertje, wellicht voor dienstboden of groote kinderen.

Dan volgt in de woonkamer de deur naar de keldertrap, ongewenschte gasten konden dus moeilijk de winterprovisie inspecteeren.

Hierop volgt de deur naar het slaapkamertje voor de kinderen met bedstede er in. Een raampje met luikje in den buitenmuur zorgde voor licht en lucht.

Vervolgens krijgt men een muurkastje, met een glas-in-loodraampje tot verlichting van het slaapvertrekje.

Daarnaast in den hoek vlak bij de **groote** schouw de bedstede.

Tusschen de bedstede en de schouw is nog een raampje om in den stal te kunnen kijken.

De groote schouw neemt bijna een **geheelen** wand in, waarbij ook een deur voor het rookhok onder het luik op den zolder. In den hoek is een deur naar den koestal of deel.

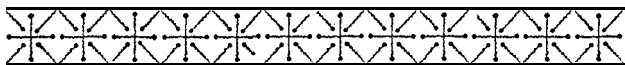
In den vierden wand waren twee kruiskozijnen **zoo-** dat 't geheel door de morgenzon goed verlicht werd. De zoldering bestaat, evenals in het voorhuis, uit moerbalken met sleutelstukken en kinderbalkjes. Op den moerbalk in het woonvertrek staat 't jaar 1645 ingebeiteld, waarschijnlijk 't stichtingsjaar.

Meer achter krijgt men den stal of deel met ook een groote schouw, daarachter vermoedelijk den **paarden-** stal en woning voor den knecht, doch dit gedeelte is later verbouwd.

Voor een paar jaren hebben de stemmen over een voorstel in den Gemeenteraad over de restauratie gestaakt. Thans is 't lot beslist en zal Calloo helaas worden afgebroken.

H. J. JESSE.

Leiden, Februari 1931.

UIT HET ARCHIEF VAN HET JERUSALEM HOFJE.

Op den 30 Mey 1767 hebben de conventualen van 't Hofje Jerusalem aan de Regenten van 't Huys-sittenhuys, beneffens de twee Administreerende Regenten vereerd een ● gedigt wegens 't derde Jubeljaar van 't voornoemde Hofje, gestigt in 't jaar 1467, waar op de Regenten van 't Huyszittenhuys met de Administreerende Regenten geresolveert hebben de Conventualen tot een erkennisse het Jubelfeest te laten vieren op zodanig een wijze als de Administreerende Regenten zouden goed vinden met verzoek dat de dag daartoe bepaalt aan de Regenten van 't Huyssittenhuys zoude worden gecommuniceert. De dag vervolgens bepaalt en de Regenten in 't Huyssittenhuys gecommuniceerd zijnde is dit Feest op de 6 Juli 1767 op de volgende wijze gehouden:

Namenlijk er was door de Conventualen een Eerepoort opgericht en een kroon opgehangen in het portaal bij de trap en een tweede kroon op de Regentenkamer. De Conventualen, alvorens door de poortier verzogt zijnde, vergaderden te zamen ten 4 uren in de Regentenkamer, alwaar door de

Regenten van 't Huyssittent Administr te samen voor de Conventualen om zig te diverteeren bezorgt was koffie, thee, Pijpen en tabak, een gebraden Ham, een kalfsborst, een schapenbout, brood, kaas, rookvleesch, booter, enz., een vierendeel oud en een vierendeel versch bier en voor yder persoon 1 vles wijn. Ook hebben de Regenten van 't Huyssittenhuys goedgevonden bij de gelegenheid gesamenlijk op 't Hofje te komen, welken dan door twee Conventualen aan de poort en door de Administr Regenten aan de ingang van de kamer ontvangen en aldaar yder in zijn rang langs de tafel needer gezeten zijnde is door de heer Dr. Fruytier als Praeces een cierlijke aanspraek en zeegenwensch uitgesproken, 't welk door de Conventualen beantwoord wierd met het zingen van een nieuw lied op die gelegenheid toegepast, 't welk naderhand ook is gedrukt. Waarna de Regenten, na aldaar een uur vertoeft te hebben, weeder heen gegaan zijn in die zelfde order als zij ontfangen waren, aan de Conventualen veel vreugde met eensgezindheid toewenschend.

F. P.

UIT EEN BRIEF VAN W. BILDERDIJK AAN,
J. VALCKENAER.

Leyden, 4 Nov. 1817.

„ Dezer dagen heb ik gelegenheid gehad, mijne kleine onbewoonbare kluis met een dat weinig grooter en beter gesitueerd en (dat veel voor mij te beduiden heeft) zeer droog is, te verwisselen. Op morgen meenen wij over te gaan, en gisteren en heden heb ik mijn boeken overgebracht. Het staat op de Garenmarkt, vooraan, No. 285, naast den stalhouder Waalboer. Daar is een vertrek meer in, dan in dit, en ik kan er Collegie in houden en stoken. — Een Collegiekamer buitenshuis te krijgen heb ik vruchteloos gezocht, en zou mij duurder uitgekomen zijn. Ik heb het voor *f* 200.— in 't jaar gehuurd, en dit tot Mey over 1 jaar. . .”

De autograaf is in de Bibliotheek der Rijks-Universiteit te Leiden.

L. P.

UIT EEN BRIEF VAN HET JAAR 1817 AAN

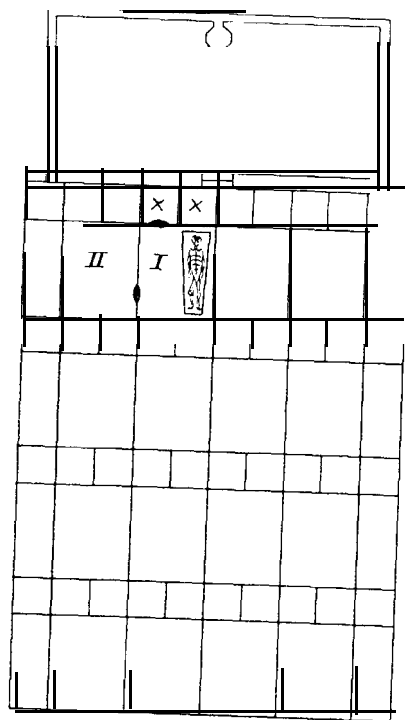
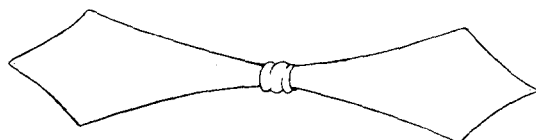
S. 1. WISELIUS.

. . . .voor nu circa 5 dagen (misschien is het 6) kwam ons de gelegenheid voor, van een huis op de Garenmarkt over te nemen van iemand die het reeds half schoongemaakt had, maar daar niet in kon trekken uit hoofde van huiselijke redenen. Gelukkig had ik nog geen kollegiekamer gehuurd, en ben dus gereed, op morgen over te gaan. Ik moet hier *f* 200.— in 't jaar verwonen en ken het huis van sedert vele jaren, dat bovendien minder uit de stad en gelegener is en voor alles op een droogen grond staat en geheel vrij van alle vochtigheid. . . .

Leiden, (Garemnarkt, No. 285)

den 31en October.

L. P.

Ds. H. van Druten, destijds predikant der Ned. Herv. Gemeente te Rijnsburg en de heer Pieter Kort Sr., aannemer en timmerman te Rijnsburg, hadden zich als groote belangstellenden reeds dikwijls beziggehouden met de vraag, hoe het er toch wel in die grafkelders in de kerk te Rijnsburg zou uitzien. Op zekeren dag, omstreeks het jaar 1896, het juiste jaar weet de heer Kort niet meer, hadden zij het plan opgevat samen eens een kijkje in die grafkelders te nemen. Gewapend met een klein lampje togen ze er op uit. Kort als vakman zou de graven openen en Ds. van Druten, toenmaals nog dienstdoend predikant te Rijnsburg, zou onmiddellijk in den kelder volgen. Er werd begonnen met het verwijderen van twee vloertegels (estrikken elk van 80 c.M.²) gelegen bij den kathedr. Vervolgens werd het zand zoover weggegraven, dat de zijmuur van een grafkelder bloot kwam, waarin een opening werd gehakt. Kort kroop door het gemaakte gat in den grafkelder, doch nauwelijks was dat gebeurd of het lampje ging uit. Dat uitgaan van het lampje scheen op Kort een griezelige uitwerking te hebben. Hij kroop zoo goed en zoo kwaad als het ging weer terug en raadde den Dominé aan eerst een fleschje wijn of brandewijn te halen, om, zooals hij het uit-

drukte, zijn zenuwgestel wat te sterken. Ds. van Druten, die inderdaad een belangstellende was (hetgeen Z.Eerw. later bij de verbouwing van de kerk in 1901 wel heeft bewezen), vond het, juist nu het interessant begon te worden, natuurlijk heel jammer, dat het lampje uitging en Kort zijn zenuwkracht begon te verliezen. Hij zorgde er voor, dat er een flesch kwam met zenuwsterkenden inhoud. Nadat Kort een paar glaasjes van het vocht genuttigd had, werd het lampje weer beproefd, en, vermoedelijk door onderwijl toegestroomde versche lucht door het gat in den kelder, bleef het lampje nu aan. Op aanraden van Kort deed de dominé nu zijn lange zwarte jas uit en beiden kropen ze door het gemaakte gat in den geheimzinnigen kelder. In dezen grafkelder deden ze al spoedig een ontdekking, n.l. dat er aan de eene wand vermoedelijk twee kisten op elkaar gestaan hadden. Waarschijnlijk was deze grafkelder nog nooit na de begrafenis door iemand betreden, want op den schedel van het skelet in de kist zat nog gaaf een roode muts en bij den hals lag een donkere das, waarvan de stof bij aanraking verteerd bleek. De roode muts daarentegen was nog geheel gaaf en had bijgaand model. Of er al of niet een pluim aan de muts was bevestigd geweest, kon niet geconstateerd worden. De muts is nog eenige weken in de kerk aanwezig geweest, doch is later verdwenen. Het geraamte lag met het hoofd in de richting gekeerd naar het vroegere altaar der buurkerk. Een en ander geeft aanleiding tot het vermoede-

den dat men hier te doen heeft met de begraafplaats van een geestelijke, hoewel de kelk op den grafsteen ontbreekt. Misschien is er onder de lezers van dit jaarboek iemand, die nadere gegevens omtrent de roode muts en das kan verschaffen. Denzelfden middag zetten de beide onderzoekers hun werk nog voort door een gat te maken naar den tweeden kelder, doch deze was geheel gevuld met beenderen. Bij dit onderzoek hebben de heeren het blijkbaar voor dien middag maar verder gelaten.

Bovenstaand is door mij opgeteekend zooals het mij door den heer Kort op zijn eenvoudige manier naar waarheid werd medegedeeld. Gaarne is hij bereid aan belangstellenden persoonlijk toelichting te geven.

M. L. H. EERDBEEK-CLAASEN.

Katwijk aan den Rijn, Mei 1931.

De Heer Bijleveld zegt:

Toen ik bovenstaand verhaal hoorde, moest ik terstond denken aan den gewezen *elect* van Doornik; zie L. Jaarb. 1907, bl. 55.

BIJLEVELD.

INHOUD.

	Blz.
Een woord vooraf.	V
Vereeniging „Oud-Leiden”, Verslag over het jaar 1930	VII
Statuten, bestuur en ledenlijst	IX
Korte Kroniek van Leiden en Rijnland . .	xVII

IN MEMORIAM :

H. W. Spendel, door J. H. Manders . . .	xxx
Ds. J. Hoogenraad, door Dr. J. Riemens. .	xxxIII
B. A. J. van Baaren, door N. N.	xxxVI
J. C. Spaargaren, door J. G. M. v. Griethuizen	xxxVIII
Mr. Dr. J. C. Overvoorde, door Prof. Dr. A. W. Byvanck met portret	xi
J. A. Korteweg, door J. H. Zaaijer	xLIX
Thomas Haasnoot, door Mevr. M. L. H. Eerdbeek-Claasen	LI
Arts D. Stigter, door Dr. J. A. Schreuder .	LIV
G. L. van den Berg, door E. Th. Witte. .	LVII
H. Cohen Jzn., door I. v. Gelder	LX
L. den Ouden, door Ds. A. J. Ruys . . .	LXVI
H. M. Sasse, door Ds. M. J. Punselie . .	LXIX
Dr. G. J. Boekenoogen, door Prof. Dr. L. Knappert	LxxII
Dr. H. van Nes, door J. Kloos	LxxVI

C. Versluys, door Mr. P. E. Briët	Lxxxviii
Prof. Dr. M. W. de Visser, door Prof. Dr. Ph.S.vanRonkel.	Lxxxix
Dr. R. Horst.	Lxxxiii
J. W. Nieuwenhuizen Segaar, door Ds. A. J. Ruys	Lxxxv

Het leven en de geschriften van den Stads- architect S. v. d. Paauw, door Ir. G. L. Driessen, met portret.		1
Curium, door W. J. J. C. Bijleveld. . . .		47
Santhorst, door Jhr. Mr. D. P. M. Graswinckel (met 1 afbeelding)		51
Wassenaar in den Geuzentijd, door Jhr. Dr. W. A. Beelaerts van Blokland.		67
Een oude boerenwoning, door H. J. Jesse (met 1 afbeelding)		98
Uit het archief van het Jerusalemhofje, door F. P..		101
Uit een brief van W. Bilderdijk aan J. Valekenaer, door L. P.		103
Uit een brief van het jaar 1817 aan S. 1. Wiselius, door L. P.		104
Een opgeteekend verhaal, door Mevr. M. L. H. Eerdbeek-Claasen (met 3 afbeeldingen)		105
